

CSEFFEI LÁSZLÓ

1592--1662

Adalék Erdély XVII. századi irodalomtörté-
netéhez és utazási irodalmunkhoz

Doktori értekezés

Irta

Monok István

Szeged
1983

TARTALOM

I. Bevezetés	1
II. Cseffei László életrajza	3
1. Családja, vagyoni helyzete	3
2. Pályája 1629-ig, szerepe iktári Bethlen Péter peregrinációjában	10
3. Politikai magatartása és tevé- kenysége Bethlen Gábor halálától a dézsi komplanációig	19
4. Viszonya a két Rákóczi Györgyhez, közéleti tevékenysége /1639--1662/	26
III. Cseffei László műveltsége	31
1. Olvasmányai	31
2. Cseffei, a nevelő	38
3. Cseffei, a levéltáros	40
IV. Befejezés	54
V. Jegyzetek	57
VI. Rövidítésjegyzék	78
VII. Függelék	82

I. Bevezetés

Történeti és irodalomtörténeti tanulmányokban -- ha implicit formában is, de -- észrevehetően jelen van az a gondolat, hogy az 1630-as évek vége, 1640-es évek eleje Erdély művelődéstörténetében korszakhatárnak tekinthető, ám nem ismerünk olyan dolgozatot, amely a változást részletesen vagy akár csak összetevőire való rámutatással elemezte volna. Nem is lehet, hiszen alap kutatások hiányoznak: nem ismerjük a korszak erudícióját, az iskola- és neveléstörténetet, történeti értelmiségszociológiai kutatások pedig a korszakra nézve nincsenek. A jobbára egy-egy fejedelemehez kötődő történeti vagy irodalomtörténeti munkákból kell tehát támpontokat keresnünk, ha egy a szakmunkákban nem exponált személy művelődéstörténeti értékelését szeretnénk elvégezni.

Csöffei László pályájának ilyen igényű vizsgálata több szempontból is érdekesnek tűnik. Neveltetéséről nem ismerünk adatokat. Mint ítélőmester és ezzel egyidejűleg Beszterce-Szolnok vármegye főispánja a szoros kivételek közt említtetik az akkori erdélyi hivatali életben.¹ Bethlen Gábornak hűséges embere, olyannyira, hogy Bethlen Péter kíséretjével is őt jelölik ki akkor, amikor az addigi nevelők és a fiú közt meghasonlás támad, illetve az ifjú Péter tanulmányai körül nehézségek mutatkoznak.² Megtartja pozícióit Brandenburgi Katalin, id. Bethlen István és a két Rákóczi György idején is, s ez az, ami pályája vizsgálatát ismét érdekessé teszi. Ha ugyanis az id. Bethlen István ellenzékiisége mögött nem csupán a hatalomból való kiszorítottság diktálta dacot, hanem esetlegesen rá -- és a köréje gyűlőkre -- jellemző ideológiai megfontolást /vagy tetteik ilyen okolását/ is feltételezzük, akkor ezeknek a nézeteknek leírásakor fontos lesz a Bethlenek közvetlen környezetének vizsgálata is; hasonlóképpen szükséges azoknak a számbavétele is, akik a két Rákóczi Györgynek is hűséges emberei voltak, s közben

megmaradt jó viszonyuk a Bethlenekkel, még a két család összejutkozásakor is. Ugy tűnik, hogy id. Bethlen István fejedelemmé választásakor egy közigazgatásbeli értelmiségi csoport s a közügyekben szerepet vivő nemesség kötött szabályos szövetséget, az 1636--1638-as eseményekkor viszont -- a hatalomból kizártakon, vagy a nótaperekben s az erőszakos birtokszerzésekben sértetteken kívül -- egy, a vallási ügyek intézésében előtérben lévő, vagy e téren sértett társaság tömörül id. Bethlen István mellé; inkább hipotézis, hogy olyanok is, akik esetleg államelméleti, erkölcsi megfontolásokból ellenozták Rákóczi fejedelemségét.³

Cseffei magatartásának kutatása azért is ígérkezik tanulságosnak, mert például a Zólyomi-perrel kapcsolatban mint ítélőmesternok kulcsszerepe lehetett volna, ám Rákóczi -- Kemény János szerint -- a per idejére eltávolította őt, követségbe küldte.⁴

Tovább indokolja a Cseffeiivel való foglalkozást a tőle fennmaradt, vagy a rá vonatkozó egyes források érdekessége, melyek azt mutatják, hogy a XVII. századi erdélyi értelmiség egy sajátos típusát képviseli, s hozzá képest az Udvarhelyi György vagy Alvinczi Péter /I. Apafi Mihály praefectusa/ nevével jelezhető csoport generációjában is, műveltségben is egy következő fokozatot képvisel.⁵

A továbbiakban az itt megfogalmazott szempontok szerint, Erdély történetének egy főispán s ítélőmester pályájára nézve is érzékeny időszakait előtérbe helyezve írjuk meg Cseffei életrajzát, külön elemozve műveltségét, művelődéstörténeti helyét.

II. Cseffei László életrajza

II.1. Családja, vagyoni helyzete

A Cseffei család a XVI. század második felében tűnik fel Erdély történetében. Cseffei Jánost 1567-ben felőcsahelyi /Szilágy megye/ birtokosként említik;⁶ 1569-ben a kisebb kancellária irnoka.^{6a} Cseffei Benedek 1570-ben a Bánffy családdal került birtokperbe, s az ennek kapcsán keletkezett iratból azt is megtudjuk, hogy három fia volt: Ferenc, Kristóf és János.⁷ 1576-ben a kisebb kancellária irnoka, s "Benedictus Csefei de Palos" szerepel a "Nomina procuratorum Transilvaniensium" c. összeírásban is.⁸ Benedek fiai közül János katonai pályára lépett /ő volt Cseffei László nagyapja/, Ferenc és Kristóf azonban követte apját az értelmiségi pályán. Cseffei Ferenc már 1573-ban a kisebb kancellária irnoka, s Kristóf 1577--1578-ban követte őt e tisztségen /vagy mindhárman együtt dolgoznak/.^{8a}

Az említett Cseffei János /Benedek fia/ "provisor arcis Bethlen", akit "Stephanus Bathori Rex Poloniae committit ... ut tractum Kapnyikbanyensem conscribat" /Krakkó, 1585. szeptember 9./.⁹ Ugyanez a "Joannes Cseffei scribit Nicolao Gyarmathi, qua de causa dispositionem de Bonis suis alterare debeat, quia videlicet multiplicationis prolibus illa non uni inscribere, sed inter omnes partiti cogitur" /Esküllő, 1597. január 2./.¹⁰ Cseffei Jánost egyébként Hodor Károly adatai¹¹ alapján Nagy Iván is felvette családtörténeti munkájába,¹² mint aki Farnasi Veress János hűtlenségi pere után /1575/ Báthori Istvántól a nótázott birtokok egy részét megszerezte. E birtokok képezték később a család vagyonának alapját, s az akkor kapott Noszoly a Cseffeiak előnevévé lett. Noszalyi Cseffei Jánosnak /Hodor, illetve Nagy Iván adataival nem egyezően/ fia volt Cseffei István, aki 1601-ben többekkel elszöktette Jeremiás moldvai vajdától Báthori Zeig-

mondot.¹³ Rajta kívül Cseffei Jánosnak volt egy Miklós nevű fia s Ilonka nevű leánya is.¹⁴

Cseffei Istvánnak egy gyermekéről tudunk. Tomori Annától született Cseffei László 1592-ben,¹⁵ akinek volt egy leánytestvére, de róla csak indirekt adataink vannak, nevét sem ismerjük.¹⁶

Mielőtt végigkisérnénk Cseffei László életútját, vizsgáljuk meg, milyen vagyoni helyzetben volt a család, hol helyezhető el Erdély akkori társadalmában. A vagyoni helyzet vizsgálatát azért nem tartjuk feleslegesnek egy művelődéstörténeti bemutatást célzó dolgozatban, mert nem közömbös egy-egy ország, országrész esetében, hogy egyes rétegek gazdagsága és a rétegek művelődéstörténeti szerepe -- iskolapártolás, alumniumok kiépítése stb. -- között milyen összefüggés van. Köztudott, hogy Erdély társadalmának megoszlása anyagi erő szempontjából a következőképpen írható le: a fejedelem /birtoknagyságával is kiemelkedő, ami a Rákócziaknál különösen hangsúlyos/; a 13 előkelő család, akik magyarországi léptékben gyakran nem érték el a nagybirtokosi szintet. Előkelőségüket nagyjából bevett szokás volt emlegetni, s politikai súlyuk indokolta is ezt, valamint feltűnően széles rétege a középnemességnek, de az arány a magyarországi középnemességhez képest ismét olyan, hogy itt az erdélyi középnemesség nagy része -- fele mindenképp -- csak kismemesnek nevezhető.^{16a} Amikor tehát Apáczai Csere János a nemesség iskolázottsági szintjének emelését tette programmá, akkor erre a nagy tömegű középnemességre gondolt elsősorban, akik -- s ez fontos -- nem csak mentalitásuk, valamiféle nemesi maradás miatt nem tanultak, hanem nemességük ellenére csekély anyagi erejük sem tette lehetővé, hogy iskolázódjanak. Nem véletlen, hogy a kollégiumok a nemesség számára bontlakást biztosítottak, s ha valamely iskola nemesi hallgatóságot akart

magához csábitani, akkor a bentlakásos lehetőséget bővítette /jelentkezett ez még Magyarországon is az olyan versengésben, mint például a leleszi és a sárospataki iskolázás volt/.^{16b} Természetes ezek után, hogy a fejedelem művelődéstörténeti szerepe meghatározó lett. Cseffei László vagyoni helyzete alakulásának vizsgálata tehát ezért sem közömbös, ám ebben a vizsgálatban az erdélyi levéltári kutatás sajnálatos nehézségei következtében nagyjából kiadott forrásokra kellett hagyatkoznunk, s csak a Koloze, a Szilágy és a Szolnok-Doboka vármegyei birtokokat vehettük számba.

Cseffei László több forrásból jutott birtokokhoz: örökölte nagyapja birtokainak apjára eső részét /apja birtokszerzéséről nincs tudomásunk/. Anyja háromszor ment férjhez. Cseffei István halála /1602 körül/ után Tötöri János felesége lett. Tötöri 1604 és 1606 közt tatár fogságba esett, s testvére /Erzsebet/ Tötöri előző házasságából való lányával /Magdolna, 1607-ben Keczei Istvánné/ közös erőfeszítéseket téve, ki akarta váltani. Ekkor Tomori Anna a saját vagyonából fizetett, s cserébe a Tötöri család egy sor birtokot elzálogosított neki /néhol Kendi Istvánnak és Hatvani Zsigmondnak is/. Tötöri János 1607-ben már halott volt,¹⁷ de az elzálogosított birtokok nem kerültek vissza a Tötöri családhoz, amely feltehetően kihalt fiúágon. A Keczei család viszont /1646-tól adatolhatóan/ rendezetesen vissza akarta váltani, de Cseffei, aki ezeket anyja s anyjának harmadik férje, Hatvani Zsigmond után örökölte, nem adta vissza /Eszter, Mikeháza, Pánczélceeh, Tötör falvakban lévő birtokokról van szó/. 1662-ben azután, amikor Cseffei meghalt, Keczei András elfoglalta a kérdéses telkeket, ám I. Apafi Mihály elvette tőle s valamennyi Belényesi Ferenc birtokába jutott.

A birtokgyarapítás harmadik forrása az volt, hogy a

fejedelmektől szolgálatai fejében kapott birtokrészeket, amelyeket az illető helyeken kiegészített azzal, hogy az ottani fiskális részt kibérelte. Ez utóbbi variációra példa Pecsétszeg, ahol a Péchy Simontól elvett birtokokat 1656-ban /ekkor már fiskális birtokok voltak/ megkapta, s egy részt átvehetett egy Jonaskó nevű személytől.¹⁸

Cseffei anyagi helyzetének felmérésekor bizonyosan nem felesleges, ha sorra vesszük az egyes birtokrészeket, s azután próbálunk következtetésekre jutni.

Kolozs vármegyében Berenden volt 11 házhelynyi birtoka. Ezt Cseffei János kapta Báthori Istvántól, de nem tudjuk, hogy kinek a terhére. Az 1620-as években mindenestre eredményesen perelhették tőle, mert anyjának írt egyik levelében /dátum nélküli töredék/ azt írja, hogy ha elveszik is az ottani telkeket, legalább négy házhelynyt hagyjanak meg, s anyja ehhez ragaszkodjon.¹⁹

Szilágy vármegyében Szamosujlakon, Kösdön, Kelen-czén, Domozlón, Alsó- és Felső Szoporon, Kémesen és Hídvégen voltak jószágai, amikor meghalt /Petki Mór szerint ez 1667-ben történt, ami vagy sajtóhiba, vagy tévedés, mert 1662 vége felé halhatott meg/.²⁰ Cseffei Jánosnak ezek közül Kémesen volt egy teleknyi birtokrésze, az tehát innét került az unokához. A többi helyen nem ismerjük sem a birtok nagyságát, sem azt, hogy hogyan kerültek Cseffei Lászlóhoz.²¹

Legrészletesebben a Szolnok-Doboka vármegyei birtokokat ismerjük, s ismertetjük:

Aranyosszentmiklós: 1649-ben birtokos, valószínűleg ő szerezte.²²

Czente: 1599-ben nagyapjái volt itt 14 és fél jobbágytelek, amit a két fiú és a feleség /Valkay Erzsébet/ örökölt. 1649-ben tehát ennek legkevesebb harmadát bírhatta Cseffei László, s ezt említik 1655-ben is.²³

Erdőszombattelke: 1599-ben Cseffei János birtokos. 1604-ben Basta, azt híván, hogy Cseffei István fiúörökös nélkül halt meg, elvette itteni birtokát, de Tomori Anna tisztázta a helyzetet, s visszakapta a telkeket. E birtoklásban Bethlen megerősítette 1627-ben, mondván, hogy azt Cseffei János Báthori Istvántól kapta. Itteni birtokosságára 1649-ből van még adatunk.²⁴ /Ugy tűnik, hogy Cseffei, mielőtt 1627-ben Bethlen Péter után indult volna, biztosította birtokait, mert Nozsolyról is van adat arra, hogy az indulás előtti hónapokban Bethlen Gábor oklevelet állított ki a Cseffei-birtokokról./

Eszmény: Tötöri János birtoka volt, történetét a fentiekben végigkísértük /Tötöri Jánosé, zálogban Tomori Annáé, innen Cseffei Lászlóé, majd Keczei András foglalása után Belényesi Ferencé lett/.²⁵

Kisdevecser: Cseffei János szerzeménye, István fia a harmadát örökölte, de 1604-ben Basta elvette. Innen ugyanaz a történet, mint Erdőszombattelkén.²⁶

Kecsed-Szilvás: Tötöri János birtoka volt. Története ugyanaz, mint Esztényné. 1640-ben Cseffei két jobbággal /telkek nélkül/ gyarapodott, ezek előtte Kún Ábrahám jobbágjai voltak.²⁷

Mikoháza: Tötöri János birtoka volt. Története megegyezik Esztényével. Ezt a birtokot a Keczei család már 1646-ben vissza akarta váltani, Cseffei nem engedte. 1649-ben II. Rákóczi György megerősíti a birtoklásban, s mert a Keczei család tovább perelt, 1651-ben is.²⁸

Noszoly: Cseffei Jánosnak itt volt a legnagyobb birtoka /nem tudjuk pontosan, mekkora, de a család az előnevét is innen kapta/. Cseffei László az apja utáni harmadot kapta meg, s birtokolta élete végéig. Adataink 1627-ből, 1641-ből és 1653-ból vannak. 1643-ban ezt gazdagította I. Rákóczi György, tudniillik Kolozevári Lecke Imre a fejedelem hadbাহivási parancsát nem teljesítette, s így azt a birtokrészt, amelyet Noszolyon Fekete

János után örökölt volna, Cseffei kapta meg. /Cseffei az 1644-es hadjáratban ennek ellenére nem vett részt, egészségi panaszokra hivatkozva/.²⁹ Erről az esetről később részletesebben is szó lesz.

Onok: Tötöri János birtoka volt. Története ugyanaz, mint Esztényé. 1623-ban Cseffei gyarapította itteni birtokait, mert Bethlen Gábor Pósa Ferenc és Kristóf itteni részét /előbb Toldalagi Jánosnak, majd/ Cseffeiének adta. Ezt 1624--1630-ig Pósa Zsófia perelte, de kénytelen volt abbahagyni a pert. 1654-ben újabb gyarapodás származott abból, hogy Felfalvi Gáspár János leánya, Magdolna lemondott egy elzálogosított birtokrészeről Cseffei javára, s ő ezt kiváltja. A zálogban tartó Ébeni István 1662-ben visszafoglalta a birtokot, de Apafi ezt is Belényesi Ferencnek adta.³⁰

Pánczélcsah: Tötöri János birtoka volt. Története Esztényével egyező. 1651-ben II. Rákóczi György Cseffeit erősítette meg a birtoklásban.³¹

Pecsétszeg: 1656-ban Rákóczi az itteni fiskális birtokokból 57 népes és 10 pusztá ház helyet adott Cseffeiének. E részben volt Páchy Simon itteni birtoka is. Cseffeiének feltehetően sehol nem volt ilyen nagy számú telke.³²

Tők /= Alsótők/: 1636-ból van adat, hogy Cseffei itteni birtokos. Nem tudjuk milyen forrásból való rész.³³

Tők /= Felsőtők/: 1651-ben Rákóczi megerősítette Cseffeit a birtoklásban. Egyéb adatunk nincs.³⁴

Tötör: A Tötöri család birtoka 1317-től. Tötöri János fogságakor az itteni részeket Tomori Annán kívül Kendi István és Hatvani Zeigmond vette zálogba. Hatvani megválthatta Kendi részét, Tomori Annát feleségül vette, s 1612-ben az egész Tötör az övéként említődik. 1623-ban Bethlen Gábor már Cseffei Lászlót erősítette meg a birtoklásban, mert Hatvani közben meghalt. A leánynegyedet e birtok után /jóllehet nem teljesen érthető, hogyan volt követelhető/ 1630-ban fizette meg Cseffei Veglai

Horváth Józsefnek. A Keczei családdal ugyanaz a történet, mint Eszténynél.³⁵

A birtokokon kívül van egy forrásunk, amely Cseffei vagyonáról képet ad: 1653. június 12-én Kolozsvárott Cseffei összeírta ottani javait, s a Magyar utcába Dálnoki Lőrinchez vitette holmiját. Számos aranykupa s egyéb nemesfém tárgyak mellett 7200 ft készpénz s egy levelesláda volt vele.³⁶ Érdekességképpen jegyzem meg, hogy a Magyar utcába Cseffei Gyulai Mártonnétól költözött, illetve az ő házából, amelyet tőle bérelt. Az érdekesség az, hogy ez a ház Kakas Istváné, az egyik első magyar ázsiai utazó volt, kinek halála után szerezhette meg Gyulai.³⁷ A felsorolt adatokból következően Cseffei, ha nem is tartozott ahhoz a 13 családhoz, amelyet az úzus Erdélyben "előkelők"-nek nevezett, a nagy tömegű közőpnemességből mindenesetre vagyonosságánál fogva is kitűnt, s persze műveltsége is magasabb volt az átlagénál.³⁸ Természetesen mondható, hogy a változó fejedelmek mindegyikével jó viszonyban lévő Cseffei gyarapítani tudta birtokait. /A fejedelmekhez való viszonyának alakulását a továbbiakban részletesen vizsgáljuk./ Ezt a megnövekedett gazdagságot azonban nem családja örökölte, mert az vele fiúágon kihalt. Tudjuk, hogy Daczó Mária volt a felesége, nincs azonban adat arra, hogy gyermekük lett volna.³⁹

II. 2. Cseffei László pályája 1629-ig; szerepe iktári Bethlen Péter peregrinációja történetében

Cseffei, amikor 1627 őszén Leydenbe, a peregrináló Bethlen Péter után indult, már tudott latinul, németül, komoly katonai múltat mondhatott magának, s túl volt első külföldi útján is, amelyet követként tett meg, s néhány hónapja már Belső-Szolnok vármegye főispánja volt. Életének első harmincöt évéről azonban alig tudunk konkrétumokat, neveltetéséről, esetleges iskoláiról pedig semmit.

Bethlen Gábor szolgálatába minden bizonnyal mostohaapja, Hatvani Zsigmond, Doboka vármegye főispánja ajánlotta, s Bethlen trónralépésének első hónapjaiban Cseffei már részt vett élete talán első "közéleti szereplésén" -- meghozzá jól öltözötten, hiszen a fejedelem ezt külön Hatvani lelkére kötötte abban az utasításban, melyben őt és Cseffeit Szebenbe, a török követ fogadására rendelte /1613. december 30./⁴⁰

Az elkövetkező hat évből nincsen rá adatunk, de feltehetjük, hogy Cseffei ekkor állott katonai jellegű szolgálatba, s mint a Doboka megyei hadak lovasságának egyik vezetője, részt vett azután Bethlen első hadjárataiban.

1619--1624 közötttről hat levelét ismerjük, mindegyiket Bethlen magyarországi hadjárataiból írta édesanyjának.⁴¹ Ezekből a levelekből a fejedelem iránti feltétlen lelkesedés mutatkozik meg s a nagy öröm Bethlen sikerein. 1619. december 21-én Modorból írt levelében például: "Hirtis nem írhatok kgtéknek hanem ma szombat liuin, kedden Posonban be megjek es szerdan Karacson napian ben leszek es szent Istuan Napian teo felsigit az bodogh emlekezetu Zent Magjar koronauval megh koronazak, mellyet Isten ü Felsiginek es nekunkis eoreomunkra aggjon, en bizony eoruendezek az kit az apam nem remillet. En immar az Magjar Nemzetsignek kiraljat lattam, ha Isten

iltet szolgálatára." A hadi dolgokon kívül minden levelében külön tér ki arra, hogy anyja mennyire vigyázzon egészségre, s nyugtatja, ne aggódjon fia miatt, mert "ő Felsége szárnya alatt" biztonságban van.

Első életrajzírója szerint Cseffei 1620-ban a "fejedelmi tábla hites assessora" lett, de Lázár Miklós itt sem hivatkozott forrásra; Trócsányi Zsolt Erdély központi kormányzatáról írott munkájában mindenesetre nem tud erről a megbízatásról.⁴² Arról, hogy katonai feladatokon kívül más ügyek intézésével is megbízta a fejedelem, először 1623. március 23-áról van adatunk, de ez is csupán egy megbízólevél "ügyek intézésére."⁴³ Nem tudunk többet Cseffei-nek első követi útjáról sem, hiszen csak annyi derül ki a még kiadatlan megbízólevélből, hogy a moldvai vajdához ment -- ahogy Bethlen titkára fogalmaz ott: "bizonyos dolgaink végett". /A levél 1625. július 25-én kelt.⁴⁴/

Bethlen Gáborral való jó kapcsolata zavartalannak tűnik, bár tudunk egy olyan esetről is, amikor Cseffei valószínűleg birtokadományt kért, s Bethlen ezt sokallta. Ez a nézeteltérés 1623 őszén volt, mert Cseffei 1624. "But mas havanak 21. napjan" /március/, Kassán, anyjához írt levelében arról beszél, hogy hiába búsul ő anyja betegsége, s hiába menne haza szívesen, de most amikor "az Fejedelem nehességit immar magamrul ugj le seörögettem, hogj attul az en eziuem imar meg nyugott", nem volna okos elmenni mellőle, mert ha hazamegy, "kgd itilje meg ha az fejedelem haraguni fog ram, mi czoda utat nytok az en ellenem ualó embereknek arra, hogj uele uezekedjenek". Egyébként is tőle kapott mindent, s csak ő védheti meg. Ezután apró ügyekben való eljárásban ad tanácsokat, majd visszatér a fejedelem neheztelésére: "eztis akaram Aszszonyon kgnek ertisire adnom, az karacsonban mikor az Fejedelem ream igen haragutt, ugjan eleő uettette az Vrak előtt azt hogj ő ennekem joszagott adott; es az tobbi, es hogj ha kedue ellen kezdek el menni; most mi uagjon ezi-

viben ki tudja azt, mert az fejedelemtul kiregheni /kireghetni?/ alkalmatlan udőben auagj tulle buczuzni semmi nem egjeb hanem utet boszantani." -- ezért nem tud most semmiképpen hazamenni, különösen hogy "kesmarkra uisza küldött uala kiualtkippen ualo dolgokat akor szip szokai szolott sokatis bezellet uelem, bizonj egj keues ideigh imar uarakoznom kell..."⁴⁵

1627-től már részletesebben ismerjük Cseffeinek /ez évtől Belső-Szolnok vármegye főispánjának⁴⁶/ életútját, ezen belül is a legjobban federithető az az időszak, amikor Bethlen Pétert elkísérte peregrinációján.

Iktári Bethlen Péter 1625 márciusában indult külföldi tanulmányútjára⁴⁷, a korban szinte egyedülállóan nagy számú kísérettel. A két nevelőn -- Tótváradjai Korniss Mihály, Tölceki István -- kívül iktári Bethlen János, vargyasi Daniel János, Abaffy László és Tornai Gáspár kísérte útján Leydenig. Ez a kíséret kiegészült Berlinig azzal a követséggel, melyet Liszti Ferenc vezetett, s célja az volt, hogy a fejedelem számára megkérjék Brandenburgi Katalin kezét. Ez utóbbi társasághoz tartozott Kecskeméti Gergely is, a peregrináció Berlinig tartó szakaszának korabeli krónikása.⁴⁸

A Gyulafehérvárról induló társaság előbb Kassára, majd Lőcse, Boroszló, Berlin útvonalon az Odera melletti Frankfurtba ért.⁴⁹ Az itt eltöltött egy év után, 1626. június végén Leydenbe indultak, s július 25-én beiratkoztak valamennyien az itteni egyetemre.⁵⁰

A peregrináció történetét a ponttól részletesebben kell tárgyalnunk, hiszen a Leydenben eltöltött egy év után döntött úgy id. Bethlen István és a fejedelem, hogy Cseffe Lászlót küldik ki az ifjú Péter mellé kísérőnek.

A peregrináció korabeli értékeléséről, illetve céljairól, várható és tényleges "eredményeiről" két szélsőséges véleményt idézünk. Az első Kecskeméti Gergelyé ar-

ról, hogy miért indult Péter erre a hosszú útra:

"Sic bene compositis rebus prudentior oris
Advenitque comes aliis legesque piisque
Et fas et mores populorum noecet et urbes,
Quidque suis tandem sceptris, quid denique vitae
Conveniat, primis mirari discet ab annis.
Hi fines etenim studiorum, haec meta viarum,
Ad quos deducunt superi discrimine nullo.

.....

Petrus Bethlen ovans magna spe tendit ad astra
Et claros imitatus avos praelustria tentat
Moresque et leges hominum, quos dissita coelo
Dividit a nostris et verso Luna revisit
Lumine, totus avet vigili cognoscere mente."⁵¹

Ezzel szemben s ugyanúgy nem elfogulatlanul álljon itt Kemény János véleménye a peregrináció eredményéről:

"Az grófnak nem használa az peregrináció; corrum-páltatván erkölcsé, semmirekellő emberré lőtt vala, nem mint az bátyja ifiabb Gróf Bethlen István...."⁵² Ez "eredmény" tehát nemigen váltotta valóra a célkitűzést.

A fennmaradt levelekből, amelyet a kísérek haza, id. Bethlen Istvánnak írtak kiderül, hogy a valóság inkább ez utóbbi véleményhez állt közelebb. Korniss Mihály szerint mindent elkövettek, hogy megtanítsák németül, de nem ment. Péter tovább akart utazni Leydenből. Ezután a francia nyelvvel próbálkoztak, s ezért egy "gall gazdának" béreltek szállást. Egyéb tárgyak közül az aritmetikát erőltetik, de nem akarja tanulni, s egyébként is óhajtja a leydeni tartózkodást. Az sem tartja vissza, hogy a legjobb tanárok tanítják⁵³ /Altingius⁵⁴ és Polyander⁵⁵/. Id. Bethlen István válaszleveleiből megtudjuk azonban, hogy a két hazai nevelővel is bajok vannak -- meghasonlás támadt Tölcseki és Korniss között, s Tölcseki jobbára a maga tanulmányaival van elfoglalva; Leydenből ő nem is

akar továbbmenni, egy évig szeretne még ott tanulni.⁵⁶ Ezeknek az ellentéteknek elsimítására s az ifjú Péter irányítására küldték ki Cseffei Lászlót, Bornemissza Ferencet⁵⁷ és Pálóczi Horváth Jánost.⁵⁸

Volt azonban egy másik szempont is, amely miatt a választás éppen Cseffeiékre esett: Bethlen Gábor Kornissnak adott instrukciója 6. pontjában külön hangsúlyozta: "Hogy specialiter papiata városban mesterek hire es akarátja nélkül templomokat, collegiumokat temerario ne látogasson, paterekkel insidiosse és titkon ne tractaljon ne is jelengesse kikkel jár és micsoda vallasu emberekkel".⁵⁹

E kérdésben azonban lehettek gondok -- az egyébként katolikus -- Kornissal, mert az őt felváltó nevelő személyének megválasztásában már szempont volt az is, hogy az illető református legyen:

"Se Urunk eo felsege se en olmenkel fel nem tuttuk találni eddig a személyt, noha bizony valoba volnánk rajta; hanem ketelensegh alatt mivel az ido enynyire el telek im Doctor Schultetival indultunk Tractaban Urunk eo Felsege kglmes tettzeesebol, ha fell vállalnaja, mivel igen Fo Deák, s feo Orator mind Nemetul mind Deákul, eo felole nem is gondolhatom hogj Papiata vallasra igjekeznek Fijamat hajtani mind anyi látásra melto sok kulomb kulomb fele celebris Papiata fu helyeken valo járási közöttis semmi pervasioval es intimálásival is".⁶⁰

Abban, hogy végül is Cseffeiékre esett a választás, jelentős szerepe volt tehát annak, hogy mindhárman reformátusok voltak. Érdeemes tovább időzni az alkalmas személy kiválasztása körüli bonyodalmaknál: id. Bethlen István is írja, hogy alkalmas személyt, -- olyat, aki nyelveket ismer, tud viselkedni előkelő udvarokban, református és jó erkölcsű s ezen túl valamennyit ért a neveléshez is -- Erdélyben nehéz fellelni. A Scultetueről

szóló részt például így folytatja: "Ez edgyen kívül im-
már nintis kirol tudgyunk gondolkodni..."; aztán ugyane
levél -- később íródott -- utószavában: "Noha ez levele-
met regen ez előtt meg irtam volt, de mivel a peregrina-
tiora valo személyt olly nehéz fel talalni, kinel nehe-
zebb a ritkabb dologh ez mi szegeny nemzetünkben alig
lehett, ez hatt oly sollicitudom es busulasim voltak im-
mar edgj időtől fogva kit meg sem írhatok, mert im
Scultetusra vettuk vala bizonyos Conditok alatt, de eo
Felsege meg nem nyughaték természetiben. Hanem az utan
az Aszszonyunk eo Felsege Secretariussaval kezünk vala
tractalni, de abbanis sok difficultasok talalkozanak. E
nehany idotol fogva mind igjkeztünk es szorgalmatoskod-
tunk. Hanem im ujobban eo Felsegenek tettzik, hogy Cséf-
fei Lászlo Urt bocsassa eo Felsege ugj mint ki fő Gond-
viselo legjen, mellette Bornemisza Ferencet /ki fő Fran-
czuz, fő Deak es oda sokat lakot/ bocsassa eo Felseghe
ugj, hogj mindenekben Cséffei Urtol legjen függések..."⁶¹
/Érdemes megjegyezni e pontnál a Cséffei kiválasztására
vonatkozó adatok ismertetését, mert jó alkalom ez arra,
hogy id. Bethlen István feltűnően hosszú utószavai kap-
csán megemlítsük azt a benyomásunkat, hogy a fejedelem
cenzúrázta öccse leveleit, amelyek a külföldön tanuló
gyermektől érkeztek, vagy hozzá íródtak. Azt a tényt,
hogy a Bethlen Istvánnak írt levelet a bátyja felbontot-
ta, említi is egy levelében az apa. Feltűnő az is, hogy
más hangvételű a főszöveg, s más az utószó. Bethlen Ist-
ván a levélben kérlelhetetlenül szigorú a fiával s a ki-
sérőkkel. Az utószóban már apa: kéri a kísérőket, vigyáz-
zanak fiára, érdeklődik egészsége felől. Csak az utószó-
ban kérdezősködik a rokon, Bethlen János hogyléte felől.
Ezek a jelek arra utalnak, hogy Bethlen Gábor elolvasta a
leveleket, s öccse e személyesebb hangvételű utószókat
később írta hozzá. Az idézett levél esetében egy hónappal
később. Megjegyzendő, hogy Bethlen Gábor uralkodói egyéni-

ségéről alkotott képünkbe nagyszerűen beleillik ez a momentum./

Szalárdy Jánosnak, a Bethlenéhez hasonlóan jó véleménye volt Cseffeiről. Krónikájának abban a részében, ahol Bethlen Gábort azért dicséri, hogy milyen gondot fordított testvéröccsei taníttatására, ezt írja: "midőn az iskolából kivenné őket, böcsületes tudós főrendek gondviselések, mint tottőri Cseffei László, Pálóczi Horváth János és többek gondviselése alatt ... elküldvén őket... az haza jövőendő szolgálatjára őket készíteni, nevelni, gyarapítani, alkalmatosbakká tenni".⁶²

Az új kísérek gondos kiválasztása mellett 1627 nyarán az apa, id. Bethlen István új instrukciót írt fiának, a fejedelem pedig Cseffei és Bornemisza Ferenc részére.⁶³ Ezeken az útmutatásokon kívül a fejedelem ellátta őket ajánlólevelekkel: 1627. augusztus 27-i dátummal írt Pázmány Péternek⁶⁴ -- további ajánló sorokat kérve unokaöccse számára a keresztény udvarokba és a pápához⁶⁵ --, Izabella hercegnőnek,⁶⁶ XIII. Lajos francia királynak,⁶⁷ Richelieu kardinálisnak,⁶⁸ és a velencei dogának.⁶⁹ Ezen kívül értesíti a lőcsei tanácsot, hogy Cseffeiék az ő utasítására utaznak, kéri őket segítsék útjukban:⁷⁰ id. Bethlen István pedig egy újabb levelet küldött Korniss Mihálynak.⁷¹

1627. szeptember elején indult Cseffei és Bornemisza, s Kassán csatlakozott hozzájuk Pálóczi Horvát János is.⁷² Október elejére értek Pozsonyba, ahol Pázmány Pétertől átvették a kért ajánlóleveleket, majd Bécsbe szeltek. II. Ferdinánd október 14-i dátummal írt Izabella hercegnőnek, hogy Bethlen Pétert és kíséretét fogadja illően.⁷³ Ezt a levelet is feltehetően Cseffeiék vitték magukkal. Ezután Prága, Berlin útvonalon haladva Hamburgba értek november 19-én. Utjuk valamennyi állomásáról írtak a fejedelemnek, s Cseffei az anyjának, sajnos azonban a levelekről csak utalásokból tudunk. Az első fennmaradt levelek Hamburgból keltezettek.⁷⁴ Innét kalandos tengeri

úton Amsterdamba, onnét ezekéren Leydenbe utaztak, ahol 1627. december 10-én találkoztak Bethlen Péterrel és kíséretével.⁷⁵

Nem sokáig időztek e városban, mert Bethlen Péter, Korniss Mihály, Pálóczi Horvát János, Bornemisza Ferenc és Cseffei továbbindult, hogy felkeresse Izabella hercegnő udvarát Brüsszelben. Leydenben maradt viszont Bethlen János, Daniel János, Tölcsöki István, Tornai Gáspár⁷⁶ -- Abaffy Lászlóról nem tudjuk, hogy maradt-e, vagy Bethlen Pétert kísérte tovább. Az ottmaradottak közül Bethlen és Daniel még három évig volt a leydeni egyetem tanulója s 1629 őszétől itteni tanuló társa Medgyesi Pálnak /Debrecen város alumnusa/ és Laskai Jánosnak /a Zólyomi család alumnusa/. A neveknél ilyenét felsorolását azért nem tartottuk feleslegesnek, mert a bevezetőben említett értelmiségi csoport, amely -- helyzeténél s nézeteinél fogva mindeképp -- 1636--1638 körül id. Bethlen István köré gyülehetett, vagy az ő harcával, ellenzéki ségével legalább elviekben egyetérthetett, nagyrészt e körből kerülhetett ki.

Cseffeiék tehát 1628 januárjában Bedán és Antwerpen át Brüsszelbe, Izabella hercegnő udvarába mentek, aholis röviden időztek.⁷⁸ Aztán Ostendéből Angliába hajóztak, ahol I. Károly fogadást rendezett tiszteletükre. Londont, majd Oxfordot csodálták meg az erdélyi urak -- összehasonlításához mindenütt a szász városok adták az alapot.⁷⁹

1628. március 22-én hajóztak el Angliából. A csatornán olyan látványban volt részük, amelyet kevés magyar ember élt át akkoriban: tengeri ütközetet láttak, spanyol és holland hajó ütköztetését -- Cseffei igyekezett is rögtön papírra vetni élményeit, s megírta a látottakat, az érintett helyeken hallott történeteket, aktuális hadi eseményeket s minden számára érdekes és új dolgot anyjának és Monostorszegi Kún Istvánnak.⁸⁰

Calais-ben kötöttek ki, onnan Párizsba utaztak, ahol Péter és kísérete találkozott XIII. Lajos királlyal és Richelieu kardinálissal. Aztán ismét egy nem szokványos kaland következett. Elkísérték Lajos seregét Rupella /La Rochelle/ ostromára, ami azért is furcsállható, mert a városnak a katolikus francia király szemében egyrészt az volt a bűne, hogy hugenotta volt, másrészt pedig, hogy az -- védelméről gondoskodandó -- Angliával egyezkedett.⁸¹

Felvetődött egy spanyolországi út lehetősége is, a fejedelem a pénzt is elküldte a költségek fedezésére, de mégis inkább Olaszországba utaztak Toulouse-on és Marseille-en át. Először Firenzét keresték fel, ahol a herceg fogadta a társaságot,⁸³ s ezután utaztak Rómába, hogy tisztelegjenek a pápa előtt s lássák az Örök Várost.⁸⁴

Visszaútalásként arra a kérdésre, hogy Bethlen Péter katolizált-e, itt kell tisztáznunk, hogy a római látogatásra vonatkozó, általunk is ismert forrásokból az derül ki, hogy megtartotta református hitét.⁸⁵

Rómából Padován át Velencébe tartott a kis csapat, de Padovában Pálóczi Horvát János elvált tőlük, s az itteni egyetemen folytatta tanulmányait.⁸⁶ A többiek Velencében időztek néhány hónapot, s 1628. október végén vagy novemberben értek haza, Erdélybe.⁸⁷

Cseffei László nem sokáig pihenhetett, hiszen várták főispáni teendői, s már 1629 márciusából van adat ténykedésére: egy Szombathelyi Márton nevű embert kellett elfognia, amit sikerrel véghez is vitt.⁸⁸

Bethlen Gábor halála Cseffei pályájában törtéset nem okozott ugyan, de talán nem túlzás megköszönni azt a feltevést, hogy többre is vihette volna a hivatali életben s a gazdagodásban is, ha szeretett fejedelme tovább ül Erdély trónján.

II. 3. Politikai magatartása és tevékenysége Bethlen
Gábor halálától a dézei komplanációig

Brandenburgi Katalin 1630. április 14-én Koloze-
véről Cseffeinek írott levelét mint "Domino et Amico
veteri mihi observandissimo" küldte. A levélben egyéb-
ként arról ír, hogy Zólyomi Dávidot kövári főkapitány-
nyá nevezte ki, s Cseffeinek megparancsolta, hogy tisz-
tébe iktassa be, az ott lévő egyéb tisztviselőknek mond-
ja meg, hogy legyenek hű teljesítői Zólyomi parancsai-
nak.⁸⁹ Talán nem pusztán udvariasság volt a címzésforma;
ezt egyrészt Katalinnak másokhoz írt levelein lehet el-
lenőrizni, másrészt tényleg baráti viszonyukra utal az
a tény, hogy Cseffeit egy arany kupával is megajándékoz-
ta.⁹⁰

Általánosan ismert dolog, hogy Brandenburgi Katalin
csupán 1630. szeptember 21-ig volt Erdély fejedelemszo-
nya, ekkor a rendek lemondatták, s helyébe szeptember 28-
án id. Bethlen Istvánt választották. A szakirodalom bőven
tárgyalja Erdély történetének ezt az egyik legmozgalmasabb
évét, felesleges lenne itt ezekből a tanulmányokból idézni.⁹¹
E helyen csupán Cseffel László tevékenységére szeretnénk
kitérni, adatok hiányában röviden.

Rákóczi György október 3-án elfoglalta a neki átén-
gedett Váradot, majd Erdély felé vonult. A békét mindená-
ron megőrizni akaró id. Bethlen István több követtséget is
küldött hozzá, s a tárgyalások végül is az október 23-1
topai megegyezésre vezettek, tudniillik hogy kettőjük kö-
zül válasszon egy újabb országgyűlés fejedelmét. A seges-
vári országgyűlés, a portai követtel egyetértőleg novem-
ber 26-án aztán Rákóczit választotta Erdély fejedelmévé,
id. Bethlen István pedig lemondott. Cseffel ezekben az
eseményekben kitartott a Bethlen-család mellett, s mint
id. Bethlen István követe, Harasztassi Balázssal és Geleji
Kazona Istvánnal együtt részt vett a topai megegyezés elő-
készítésében.⁹²

Két szempontból is kedvvel tehetette ezt: tudta, hogy Rákóczi behívása id. Bethlen István tudtával történt, s hogy az egész akciót ifj. Bethlen István és a sógor, Zólyomi Dávid irányította; emellett minden bizonnyal tisztában volt id. Bethlen István békeszándékával. Erdély békéje s az ő Bethlen-hűsége tehát megmaradhatott akkor is, ha továbbra is Bethlen a fejedelem, és akkor is, ha Rákóczi lesz az. Az elkövetkező éveket előre látni nem tudó Cséffei tehát nyugodtan állhatott I. Rákóczi György szolgálatába, főispáni rangját megtartva, követként. Rögtön az 1631. év elején Cséreni Farkassal ketten képviselték Erdélyt és a fejedelmet a felvidéki megyék kassai gyűlésén. /Cséreni katolikus volt, ő református/⁹³

Nem akarjuk köztörténeti adatok felsorolásával terhelni a dolgozatot, de Cséffei politikai tevékenységének elhelyezéséhez, politikai súlyának felméréséhez jelzészerűen utalnánk az elkövetkező öt év főbb politikatörténeti eseményeire. Rákóczi trónra kerülése után a legfontosabb kérdés a hajdukhelyzetének rendezése volt, tekintettel arra, hogy tulajdonképpen Rákóczi kedvéért ültek fel. Rákóczinak fő magyarországi ellenlábasa a nádor, Eszterházy Miklós volt, aki a béke felborítása árán is szeretne volna megakadályozni azt, hogy ellenfele fejedelem legyen. II. Ferdinánd előtt tisztázni kellett, hogy Erdély nem lép fel támadóan ellene, s hogy a töröknek sem engednek át több területet. Brandenburgi Katalin helyzetét is rendezni kellett, különös hangsúllyal Munkács hovatarozására. Az 1632. év legfőbb eseménye Erdély szempontjából Paul Strassburg követjárása volt, a tervezett svéd--erdélyi--török szövetség II. Ferdinánd ellen s ezzel párhuzamosan az eddig említett ügyek tárgyalásai. 1634-ben a szultán tervezett Lengyelország elleni hadjáratát kellett Rákóczinak leszerelnie, s ez sikerült is. Ebbe az európai politikai összefüggésrendszerbe szervesen illeszkedtek bele az erdélyi nótapercek. Rákóczi szigora -- s persze birtokszerző agresszivitása --

megdöbbentette a kortársakat is, mindenestre nagy bátorság kellett egy olyan nótaper-sorozat lefolytatásához, mint amilyen 1631--1634 közt lejátszódott /Prépostváry Zsigmond, Székely Mózes, Zólyomi Dávid ellen -- hogy csak a reprezentáns neveket említsük/. A felsoroltak mindegyikének volt erdélyi támogatóikon kívül egy-egy nagyobb patrónusuk is: Prépostváry II. Ferdinándhoz menekült, s ő felkarolta ügyét; Székely Mózesnek, a hasonló nevű volt fejedelem fiának kiváló török kapcsolatai voltak, különösen Temesvárt; Zólyomi Dávid mellett pedig a budai törökön kívül a evédeknek is volt néhány szavuk. A perek után következett id. Bethlen István támadása /1636/, s ez az év I. Rákóczi György uralkodásának így talán legnehezebb évévé vált, hiszen a Bethlen-párt erős pozíciókkal bírt Erdélyben s a töröknél is -- Rákóczi magyarországi ellenfelei pedig minden alkalmat megragadtak gyengítésére.⁹⁴

Cseffei László ezekben az években többször elhagyta Erdélyt mint Rákóczi követe, vagy mint katonája. A kassai részgyűlés után is azoknak a politikai megbeszéléseknek résztvevője maradt, melyek az Erdély és Magyarország közti békét megőrzendő folytak.⁹⁵ 1631. december 20-án Kolozsvárról levelet írt anyjának, melyben függő pénzügyeinek rendezését rá bízta "mivel hogj az mely uttul en inkább filtem mindenkor, azt uetek ream, en azirt holnap Beczben indulok".⁹⁶ Pathai Sámuellel együtt mentek Prépostváry ügyét tisztázni II. Ferdinándhoz. 1632. március 9-én értek haza, lényeges eredményt nem értek el.⁹⁷ 1632. május 3-án Gyulafehérvárt asztalvendége volt a fejedelemnek, ami csak azért máltó az említésre, mert a vendégek névsora nem hagy kétséget afelől, hogy politikai megbeszélésről volt szó.⁹⁸

Az 1633. év számára jelentős hivatali előrelépést hozott,⁹⁹ ám ítélőmesteri hivatalának aligha örült az első években. Két nótaperrel kezdődött az év, s Zólyomi elítélése a Bethlen-párti Cseffeit nem érinthette kellemesen. Rákóczi tapintatból, vagy inkább számításból eltávolította

ugyan a per idejére, de az iratokat neki mint ítélőmesternek alá kellett írnia.¹⁰⁰ Kemény János így számolt be az esetről: "Ez Zólyomit pedig az fejedelem törvény szerént akarván convictálni, mindenekelőtte Kővárba vinnék, abban ily mesterséges processust követének: hogy az kiket tudhattak jóakaróinak a atyjafiainak és az országban tekinteteseb, keményebb embereknek, azokat imide, amoda ekképpen oszlatták el: Kovacsoczkai István cancellarius, Kapi András tanácsúr, Horvát István, Balásházi László tábla bírái, ezek eperjesi tractára küldetének; Mikó Ferenc tanácsúr, és nagyubb ember az székelységen s néhány tisztoi, Cscoffoi László tábla bírája, s még többek is kikre nem emlékezem, Murteza pasához; Apafi György tanács és nagy fő ember, Bornemisza Pál jenei kapitány, én Harasztosi Balázs deák, Aranyasszéken eleőbb és igen kemény ember, Szénási Péter Bihar vármegyei viceispán és tábla bírája, törökkel való tractára küldeténk Sirihoz és Galasához, mindkét részről hadi készülettel való tractán lakván oda három vagy négy hónapig.¹⁰¹ Ugyanezen év decembereben pedig Cscoffoinek találkoznia kellett Toldalaghi Mihállyal, Rákóczi egyik fő követével, feltehetően az említett követség eredményeit is megbeszélendő és egy török követ fogadására.¹⁰²

1634 első félévéből olyan forrásaink vannak Cscoffeiről, hogy hazament Tótörbe, s főispáni teendőivel, birtokainak igazgatásával volt elfoglalva.¹⁰³ Azokba a tárgyalásokba, amelyek Rákóczi és Ferdinánd közt egy esetleges török elleni fellépésről, a Lengyelországot fenyegető török támadásról szóltak, nem vonták be, szeptemberben azonban a megyei hadakat kellett Havaselvébe vezetnie a török hadhoz csatlakozó erdélyi sereg részeként.¹⁰⁴ A hadjárat félbeszakadt, a szultán elállt Lengyelország megtámadása tervétől.¹⁰⁵

Cseffeknek vezető hivatali beosztása soha nem volt olyan kényelmetlen, mint 1636-ban, id. Bethlen István támadásakor.¹⁰⁶ A harcokat megelőző vizsgálatban szerepelt ugyan, de amikor harcolnia kellett volna Bethlen ellen, eltűnt. És nem a forráshiány mondatja ezt velünk, hanem inkább az eltűnés az oka a forrásszegénységnek.

A fejedelem előtt Veres Mihály bevádolta Kornis Zsigmondot és Kemény Jánost, hogy Bethlen István pártján volnának, s Rákóczi ez ügyben vizsgálatot rendelt el. A vizsgálat egyik résztvevője volt Cseffei. Feltehetően kevés szigorral járt el, illetve úgy, hogy Kemény végül is tisztázódjék a vádak alól, mert az egyébként elfogult Kemény János is azt írja róla, hogy jóakarója volt: "Másodnap az udvarnál az palotának kinyitott ablakán nézván, kijűve hátam mögé Cseffei László, ki is ítélőmester vala, s nékem akkor igen jóakaróm, de azután megváltozott vala, s megragadá vállamat, mondá: Mit gondolkodol? Felelék: Nem semmit, csak nézek az piacra. Mondá: Tudom bizony jól, miről gondolkodol. Mondék én: Miről tudnék gondolkodni? Felelé ő: Az fejedelemségről. Én mondék: Csak te is tudod-e azt? Mondá: Tudom bizony, mert az fejedelem parancsolatjából én voltam az egyik regius, mikor Veres Mihály arról examináltatott. Néki az azért azon feleletet tévén, melyeket Bornemisza Pálnak, valék nagy vélekedésben, mit kellene cselekednöm, de hogy jóakaróimat ne prodálnám, kik az dolgot értésemre adták, csak hallgatnom kelle ideig."¹⁰⁷ Feltehetően e vizsgálat keretében keletkezett az az irat is, amelyet csak regesztából ismerünk, s arról szól, hogy Székely Ferenc és Horvát László a fejedelem elé terjesztették Cseffei tanuinak vallomását, kiket kihallgattak Magyaröblösön, Bodokon és Kibéden.¹⁰⁸ Elképzelhető azonban az is, hogy Rákóczi Cseffeit is ellenőrizni akarta, s Bethlen Istvánnal való kapcsolatairól folytak a kihallgatások.

1636. szeptember 12-én Gyulafehérvárt kelt levelében Rákóczi így rendelkezik: "Ha az budai vezér Szolnokhoz száll táborban, avagy oda jőne, mint kell cselekedni". Megírja a teendőket s ezek közt: "Máramarost mind el kell hozni, 400 gyalogot 200 lovast", s sorolja a csatlakozó egységek vezetőit, ezek közt: "Cseffei uram".¹⁰⁹ Ezentúl hallgatnak a források Cseffei tevékenységéről. Találtunk viszont egy nagyon érdekes levelet, amelyet I. Rákóczi György Cseffeinek írt 1641. október 25-én. A levélben Rákóczi háborog, hogy Cseffei az ő levelére még csak választ sem írt, s hogy micsoda viselkedés ez. A levél rongált, s nehezen olvasható az a megjegyzés, amelyet Rákóczi -- amúgy is nehezen olvasható írásával -- a levél aljára írt: "azt sem /tisztáztuk?/ hog hol volt 1636-i harcban /...../ s hol volt egy /időtől fogva?/; lovakatt gyalogiot s hol adatta..."¹¹⁰ Ha csak az első sor olvasható tisztán, akkor is érdekes, hiszen kiderül belőle, hogy Cseffei "eltévedt" s rá bízott hadakkal /emlékezett Péchy Simon megoldására?/, s nem harcolt id. Bethlen István ellen. Ha ez tényleg így van, akkor meg kellene magyaráznunk, hogy a nagyon kemény kormányzási stílushoz szokott Rákóczi miért hagyta meg végül is tisztségében /1659-ig biztosan ítélőmester maradt/.¹¹¹ Elképzelhető, hogy a labilis belpolitikai helyzetben, amelyben Erdély 1635--1638 közt volt, Rákóczi nem tartotta biztonságos dolognak egyik főhivatalnokát, egy népszerű politikust perbe vonni. Annyi bizonyos, hogy 1636 után Cseffei nem járt követségben, s Erdélyen kívüli dologban nem kéták ki a véleményét, legalábbis nincs erre adat. A meglévő források arra utalnak, hogy Rákóczi csak 1644 körül békélt meg az akkor már időseődő főispánnal, aki -- mint ezt Kemény János is megjegyezte -- megváltozott; tegyük hozzá, 1646 után tehet-e is ezt, ha az iktári Bethlen-család történetét nézzük,

hiszen a tragikusan fiatalon elhunyt ifj. Bethlen István /1632/ után meghalt Bethlen Péter is, s az apa, id. Bethlen István is csak 2 évvel élte ez utóbbit túl.

Az 1638. év sem hozott kellemes feladatokat az ítélőmesternek, hiszen mint országos méltóságnak részt kellett vennie a szombatos perek előkészítésében, lebonyolításában, -- a dézei¹¹² és a besztercei¹¹³ országgyűlésen. Aláírását valamennyi okmányon ott találjuk, de valószínűleg nem nagy örömmel írta alá azokat. A Bethlen Gábor uralkodása alatti toleranciához szokott főispán baráti kapcsolatait sem vallási szempontok szerint alakította ki. Bizalmas barátságban volt a Kamuthi-családdal, különösen az 1628-ban meghalt Balázssal, akire anyja bizalmas dolgait is rábízta, amikor ő nem volt Erdélyben.¹¹⁴ Testvérének, Farkasnak könyveit megvásárolta annak özvegyétől, ami arra utal, hogy nem szakadt meg a kapcsolatuk.¹¹⁵ Csánádi Páltól pénzt kölcsönzött, s úgy említi, mint jóakaróját.¹¹⁶ Bethlen Ferencsel sem csupán hivatali kapcsolatai voltak: ő intézte például Cseffei szállását is Gyulafehérvárt.¹¹⁷ Kolozevárott Dálnoki Lőrinc házában lakott ott-tartózkodásaikor.¹¹⁸ Tovább lehetne sorolni azoknak a nevét, akiket kellemtelenül érintettek a dézei, illetve a besztercei terminusok határozatai, s valamilyen formában kapcsolatban álltak Cseffeiivel -- ettől függetlenül nem állithatjuk azt, hogy Cseffeiének elvi alapon lehetett rossz szájíze az okmányok aláírásakor, ugyanis semmi olyan forrást nem ismerünk, amelyben vallási elképzeléseit kifejtene, vagy így értelmezhető megjegyzéseket tenne. Ellenérzéseit hasonlóaknak tudjuk elképzelni azokéival, akik a szombatosság és az unitarizmus kiszélesedésének sem örültek volna, az egyetlen halálos áldozatot pedig Isten gyalázásáért ők maguk is elítélték.¹¹⁹ Az elkobzott birtokokból pedig ő is részesült élete további részében.¹²⁰

II. 4. Viszonya a két Rákóczi Györgyhöz, közéleti tevékenysége /1638--1662/

Említettük már: Rákóczi György nem vette jó néven Cseffeitől, hogy a Bethlen-családhoz fűződő kapcsolatainak közéleti szereplésében is kifejezést adott, s ezért a fejedelem, uralkodásának későbbi szakaszában, ahol csak lehetett, mellőzte Cseffeit. Viszonyuk némilog javult 1644 körül, ám ebben is csak Rákóczinak az az elismerő gesztusa mutatkozott, amellyel a jelentős politikai tapasztalattal rendelkező főispánra tekintett, no meg a szükség: az Erdélyben maradt főemberek közül kevés tudott volna olyan körültekintő tanácsokat adni a kormányzóként otthon maradt ifjú Rákóczi Györgynek, mint éppen Cseffei. 1639 és 1644 közti időszakból négy olyan levelet ismerünk, amelyet Rákóczi Cseffeihez írt, s valamennyiben talált a főispán ténykedésében kivéttnivalót.¹²¹ Széles körű gesztusnak számít persze, hogy amikor Cseffei betegségére hivatkozva 1641 áprilisában távol akart maradni az országgyűléseől, Rákóczi visszaírt neki, hogy "paranczolvan kegelmednek, ha annyira való ereje lehet, hogj szekerem el el hozathattia magát, kegelmed el ne mulassa az Gyűlésben vlo el jeövetelt...";¹²² s így is lett, amint arról Haller Gábor naplójából értesülünk: "1641. Majus 3--5. Fejérvár. Az itilő meester Csefei uram igen beteg hozatta bé magát házatól urunknak egynéhány rendbeli paranceolatira, hogy törvények inkább celebráltassanak".¹²³ Lehet persze az is, hogy Rákóczi ténylegesen csak azért parancsolta be Cseffeit Gyulafehérvárra, mert jelenléte nélkül nem lehetett egyes ügyeket letárgyalni, mint ahogy előbb idézett levelében is indokolja parancsát /nem kérését!/: "Ez veghre hogj ha csak szallasan loezenis kegelmed, mind a Fiscus s teöb Causansok dolgai igazodhassanak es ne legjen kegelmed absentiaja miatt azoknak fogiatkozások es el mulasok. Cui ne reliquo gratioso propermano-

mus" -- fejezi be ígérattal. Cseffei néhány nap múltán felépült, s elfoglalta szállását a gyulafehérvári Galfiházban, melyet Bethlen Ferenc szerzett neki.¹²⁴

Ezután került sor arra, hogy októberben Cseffei válasza nélkül hagyta a fejedelem levelét: "... mellyet mi nem hihetünk hogy ha megh adta kegelmednek levelünket /ti. a posta/, választ sem teőtt volna rea, holott ha csak egy barattya írmais embernek, arra vinne mind maga, s mind penigh Barattya beöczülletti hogy választ írna levelere".¹²⁵ E levél végén emlegeti aztán föl Rákóczi az 1636-os dolgokat.

Az 1644-es hadjáratra Cseffei nem kísérte el urát, mert ismét gyengélkedett, s a megyei hadakat is Torma Péter vezette. Torma igyekezett az otthon maradt főispánt jól tájékoztatni s hízelogni is neki: hiányzik a hadnak, hogy ő vezesse őket. Sikeres a hadjárat, a fejedelem oldalán van Kassa, Tokaj, Kálló, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Szendrő és Kiszombor, egészen a Fátáig minden vítérlő rend állt, "Forgach Sigmund Assesuratiot adott, Homonnaj Jánosné Protectionalist keret"; aztán folytatja: "Ellensége az mi kegelmes Urunk hadainak schul nincsen az io bornal egyeb, ha csak hogy nem Demeteri bor az ... igen odes, en ugy itilem hogy ha haza boczatanak is haza nem vihetnem az varnegyet oka az, hogy ... ezt emlegetik, hogy ketzeri forrasat variak meg az uy bornak s ugy monnek haza hogy meg no Colicasodjanak. Nyilván írom kegelmednek hogy mostan uőttok ő kegelmek ezekben hogy kuesnek uagion aplok s anjok az ki szan-hassa es mint az pehesedő Solyon fiaczkak, meg az őfő

Ispanunktólis el hagiattattanak, mint az nemes mador fiak, megis feleket fel tartuan es orszagok foglalásra igyekeznek, kiknek szent indulattyok keuanom onis hogy effectualodgiak az mi kegelmes Urunk szerenczeire".¹²⁶

Az otthon maradt Cseffeit Rákóczi már a kormányzó írásában az ifjú György mellé rendelte,¹²⁷ s

hogy erre mennyire alkalmasnak látta, az kiderül egy, feleségéhez írott levélből, melyben fiukról ír e annak fontosságáról, hogy "melléje olyant rendelhessünk, kinek tanácsával hasznosan élhessen, nehéz, édesen azt fel tanálni, mert az olyanban mind okosság, bátorság, hűség, vigyázás megkívántatnék; Cseffei uramat gyakrabban ott benn kellene tartani..."¹²⁸ Ugyancsak Cseffeit/Rédei Ferencsel, Kemény Jánosossal és Sulyok Gáspárral együtt/ ajánlotta fiának tanácskérésre, amikor egy fontos, a török főtolmácsnak megírandó levélről volt szó.¹²⁹

Más dolga is akadt Cseffeinek a főispánságon s a kormányzónak való tanácsadáson kívül: id. Bethlen István 1644. május 4-re meghívta a fejedelmet lányának kézfogójára /talán nem véletlen, hogy ekkorra tüzték ki az eljegyzés napját/, s a hadjáraton lévő Rákóczi Cseffeit küldte el oda mint képviselőjét; Rákóczira, úgy véljük igen jellemző az a levélrészlet, amelyben Cseffeit utasítja, hogy menjen el: megjegyzi, hogy ő úgy tudja, ilyenkor ajándék nem kell, "mindazáltal egy kupat kültünk ha kívántatik mutassa fel kegelmed"/.¹³⁰

II. Rákóczi György engedékenyebb volt Cseffeivel szemben, s az ítélőmester is többet kért tőle. Számos olyan levél maradt fenn, amelyekben adományért vagy valamilyen más engedményért folyamodik a fejedelemhez. A lengyelországi hadjáratban nem vett részt, ezért érthetően, hogy Kemény Jánosnak a tatár fogságban írt eljegyzéseiben ott szerepel mint rab "Csefei Iászló 65 éves nőtlen legény".¹³¹ A fejedelen január 6-án indult el, Csefei viszont még február 7-én is Gyulafehérvárról ír levelet Szamos Gergelynek; február 20-án Csulai György neki írt; ugyancsak neki címzett az a levél, amelyet Rákóczi György április 15-én Cnielówban datált, s május 10-én ért Kolozevárra; s ugyanígy folyamatosan, csaknem minden hónapból maradtak fenn levelek, amelyeket Csefei 1657--1658 folyamán Erdély különböző helyeiről írt.¹³²

Számos adat mutat arra, hogy II. Rákóczi György bukása után Cseffei ismét aktívabban vett részt az országos ügyekben: jelen volt a törökkel való összetűzés elkerülését célzó, sikertelen megbeszéléseken, fáradozott az egyes pártok közti béke helyreállításán, majd kellemtelen feladatként közreműködött a rabok kiváltására való pénz összegyűjtésében /egyik kedvenc embere, Torma Péter is tatár fogságba került/.¹³³

Az eddigiekben a két Rákóczi Györgyhez való viszonya szempontjából követtük végig Cseffei pályájának utolsó szakaszát. Nem érdektelen azonban néhány gondolat erejéig kitérni a Bethlen-családdal való kapcsolataira, majd arra, hogy főispáni teendőit miként látta el.

Id. Bethlen István haláláig öt olyan levélre akadtunk, amelyek bizonyítják a folyamatos kapcsolatot és jó viszonyt. 1640 augusztusában Zólyomi Dávid árvájának ügyes-bajos dolgát intézte.¹³⁴ Bethlen Péternek lovat ajándékoz, s a levélből az is kiderül, hogy ilyen jellegű kapcsolatuk rendszeres.¹³⁵ 1644 májusában azon kívül, hogy a fejedelmet képviselte a már említett kézfogón, meglátogatta az öreg Bethlen Istvánt Huezton,¹³⁶ akitől Cseffeiinek írott levél még 1647-ből is maradt fenn.¹³⁷

Belső-Szolnokban is, csakúgy, mint Erdély többi vármegyájában a kettős főispánság rendszere állt fenn a XVIII. század elejéig,¹³⁸ e rendszeren belül továbbkenykedett tehát Cseffei is. Pályájának vizsgálatakor kitűnik a rendszer létjogosultsága, hiszen gyakran volt távol a megyétől, országos méltósága is nagyon lekötötte idejét. Így is számos adat van arra, hogy az adóbehajtás körüli nehézségeket próbálja megoldani,¹³⁹ rablót fogat el, s ítélkezik;¹⁴⁰ a nagyon fárasztó határjárásokból is kivette részét,¹⁴¹ s szélelősséges esetként említhetjük, hogy egy boszorkány nyomára bukkant 1646 májusában --

legalábbis azt hitte.¹⁴²

Mindezeket a feladatokat, amig fiatal volt, úgy tűnik, maradéktalanul el tudta látni, de öregségére, 1659-ben az ítélőmesterségen kívül megfosztották megyei hivatalától is, hisz a vármegyei nemesség beadványában az állt, "nemzetes Cseffey László uramnak ő kegyelmének sem most, sem ennek utánna senki jobbégya ne contribuáljon; gyűléspénzt ő kegyelmének nem adnak, mert ő kegyelme sem a nemes ország közé, sem a nemes vármegye közé nem jár."¹⁴³ Cseffei aztán ezt elpanaszolta Bethlen János belső tanácsosnak, Kükküllő vármegye főispánjának, tudniillik hogy ő már 67 éves, s csak a testi bajok, a colica az, ami elszólítja a szolgálattól, s nem a restség. Ő közönetet vár addigi szolgálataiért.¹⁴⁴ II. Rákóczi György visza is adta főispánságát.¹⁴⁵

Minden bizonnyal 1662-ben halt meg a fentiekben bemutatott mozgalmas élet után.¹⁴⁶

III. Cseffei László műveltsége

III. 1. Olvasmányai

Egy történeti személy olvasmánykultúrájának felmérésekor többféle forrást vehetünk munkánk alapjául. Ha szerencsénk van, fennmaradt az illető könyvtárának katalógusa valamilyen levéltári iratban /hagyatéki leltár, végrendelet, személyes napló stb./, vagy fennmaradtak maguk a könyvek, s az illető tulajdonosi bejegyzéséből értesülünk a birtoklásról, esetleges margójegyzeteiből pedig olvasási szokásait is megismerhetjük. Ezenkívül elképzelhető természetesen sokféle feljegyzés, amely a bennünket érdeklő személy műveltségére vonatkozhat.

Cseffei László esetében nagyobb részt feltételezésekre vagyunk utalva, tudniillik elsődleges forrás /katalógus/ nem áll rendelkezésünkre. Fennmaradt viszont egy feljegyzés, amely szerint Cseffei megvásárolta özvegy Kamuthi Farkasné Jászberényi Zsófiától a férjétől reá maradt könyvtárának 12 könyvét.¹⁴⁷ E feljegyzés tételei a következők:

1. Aemilii Dusi de conservanda valetudine, kicsiny fekete könyv.

-- A könyvről tehát annyit tudunk, hogy Aemilius Dusus írta, s értesültünk témájáról is, s arról, hogy in octavo, vagy ennél kisebb, mert különben nem nevezhető "kicsiny"-nek. A szerzőről annyit sikerült kideríteni, hogy "medicus Braidensis, composuit librum de valetudine tuenda, Anno 1582."¹⁴⁸ A modern lexikonok is csak e munkáját ismerik: De tuenda valetudine, Taurini 1582. in 8.¹⁴⁹ A címleírás eltérése nem meglepő: annyit elárul, hogy a jegyző tudta a "tuor" ige közhasználatabb szinonimáját. "De conservanda valetudine" címmel egyébként többen írtak könyvet.¹⁵⁰

2. Pitacer /?/ fekete könyv írott mind.

-- Az olvasat, telén a lejegyzés is nyilvánvalóan hibás. Három személy jöhet szóba a feloldáskor: Bartholomaeus Pitiscus /1561--1613/ nürnbergi református prédikátor; Johann Pitiscus /1540--1598/ wittenbergi evangélikus prédikátor; elsősorban azonban Peter Pitatus /XVI. század/ veronai matematikus, csillagász, filozófus.¹⁵¹ Indokolásként, hogy miért tartjuk elsősorban őt számba jöhetőnek, megemlítjük Iványi Béla olvasatváltozatát, aki a szerző nevét "Pitaur" alakban írta le.¹⁵² További indoklásként el kell mondanunk ezt a benyomásunkat, hogy Cseffei a szombatos Kamuthi csillagászati, alchimiai könyveit vehette meg, legalábbis a feljegyzés alig jelez mást. Peter Pitatusnak hat munkájáról van tudomásunk,¹⁵³ s valamennyinek van köze a csillagászáshoz, vagy az asztronómiával összefüggő filozófiai munka. E művek a következők: /1/ Veris paschales atque noviluniorum Canones. Venedig, 1537. in 4. /2/ Compendium super annua Solaris et Lunaris anni quantitate, Termino Paschatis, Romani Calendarii instauratione et vero Dominicae passionis Dei. Verona, 1560. in 4. ugyanez Venedig, 1564. in 4. /3/ Supplementum Ephemeridum. Venedig, 1542. in 4., ugyanez Tübingen, 1548. in 4. /4/ Isagogica in astro-nomicam disciplinam. Venedig, 1542. in 4. /5/ Tabulae horariae VI. Climatis per altitudinem Solis in die et stellarum nocte. Venedig, 1542. in 4. /6/ Tractatus de elctionibus, revolutionibus et mutationibus, Venedig, 1542. in 4. A leírás megenged olyan feltevést is, hogy a tétlőkézirat.

3. Egy vocabulae /5/ uton járó budosó deáknak való egy néhány nyelven.¹⁵⁴

4. Egy dictionarium /5/ deakul is, magyarul is megvagyon.

-- Ha e tételnél kizárjuk a többnyelvű szótárakat, amelyekben egyebek közt a latin és a magyar is megtalálható, akkor csak Szenczi Molnár Albert szótárára gondolhatunk /RMKI. 392--393./

5. Egy példabeszédes versekkel írott kis könyvecske.

--- Lehet kézirat és nyomtatvány is.

6. Croellius Doctoros könyv

-- Oswaldus Crollius /Crol/ /?--1609/, német alkímista,¹⁵⁵ akinek egy, de korábban nagyon népszerű munkáját ismerjük: Basilica Chimica. Continens philosophicam propria laborum experientia confirmatam descriptionem, et usum medicamentorum chemicorum selectissimorum lumine gratiae et naturae desumptorum: in fine libri additus est tractatus novus de signaturis rerum internis. Francofurti, 1609, 1620, 1647, 1650. in 4., Geneviae, 1635, 1643, 1658. in 8.¹⁵⁶

7. Andreas Cissalpinus az pápának írta egy keskeny lapos könyv.

-- Andreas Caessalpinus /1519--1603/ jelentős filozófus,¹⁵⁷ orvos, aki írt filozófiai, orvosi munkákat, de írt a növényekről és a fémekről is. Biztosan állíthatjuk, hogy a fenti tétel az a könyv, amelyet mint VIII. Kelemen pápa első orvosa a pápának ajánlva írt: Praxis universae artis medicae. ... in 12.¹⁵⁸ A formátum is megfelel a leírásnak.

8. Baptista Porta kettő is, apró, egy autor.

-- Johann Baptista de la Porta /?--1615/, nápolyi filozófus, matematikus, alkímista. Nagyon népszerű volt hazánkban is. Számos munkája közül azok jöhetnek számításba, amelyeknek in 12 vagy ennél kisebb formátumú kiadását ismerjük. Ilyet hármat találtunk:¹⁶⁰ Magiae naturalis libri IV. Antverpiae, 1560, 1564, 1568. in 12.

Magiae naturalis libri XX. Lugduni, 1650. in 12.
Physiognomia Coelestis. Lugdunum Batavorum,
1645. in 12.

9. Codicilli Rajmali, viselt szakdozott könyv.

-- Olyan korabeli szerzőt, akinek neve "Rajm"-al kezdődik, csak egyet találtunk, teljes nevén Nocolaus Raimarus Ursus /?--1599/.

A henstedti származású, szentként számontartott alkimista sok európai városban feltűnt a XVI. század második felében, utoljára II. Rudolf prágai udvarában. Ut munkáját ismerjük, valamennyi asztronómiai tárgyú:¹⁶¹ /1/ Geodesia Rantsoviana, Lipsiae, 1583. in 4. /2/ Fundamentum astronomicum. Strassburg, 1589. /3/ De astronomicis hypothesibus seu de systemate Mundi, Pragae, 1597. /4/ Astronomicarum Hypothesium vindicatio et defensio: item problemata totius processus astronomicae observationis, Pragae, 1597. /5/ Tetragonismus Circuli. Leipzig, 1607. in 4.

10. Arabiai abecés könyvek, egyik siriai, másik arabiai könyv.

-- A jegyzetünkben¹⁶² említett kézikönyv alapján a következő három kötetre szűkül a szóba jöhető könyvek száma /tudjuk persze, hogy nem jezsuita szerzőktől további munkák is napvilágot láthattak/: Pierre Metoscita: Institutiones linguae arabicae... Romae, 1624. in 8.; ugyanő: Grammatica Syriaca, h. n. 1625; s talán Jean-Baptiste Ferrari: Nomenclator syriacus, Romae, 1622, in 4.

E jegyzéken megnevezett szerzőkön kívül csak két szerző nevét ismerjük, akit biztosan olvasott Cseffei: Robert Fludd /1574--1637/ angol fizikus és csillagász¹⁶³ egy művét hazaküldte európai körutjáról,¹⁶⁴ sajnos nem emlékezett meg a címről, illetve a könyv közelebbi adatairól, csak azt említi, hogy négykötetes volt a mű. Ennek alapján helyesnek tartjuk Binder Pál feloldását: Rober Fludd: Opera, utriusque cosmī majoris et minoris, metaphysica, physica atque technica historia. I--IV. Oppenheim, 1617--1619.¹⁶⁵ A másik szerző Baptista Mantuanus /1448--1516/ páduai professor.¹⁶⁶ Könyve, a Consilia medica, Lyon, 1558., amely ma a kolozsvári akadémiai könyvtárban van, Cseffei possessor-bejegyzését is megőrizte számunkra: "Liber Ladislaj Cseffey Entus fl. 1. az tarsat ol szolgaltak",¹⁶⁷ hogy ki, arról nem tudósít a jegyzet.

Természetesen az addig említett 17 köteten kívül voltak további könyvei is Cseffeinek. Erre utalnak azok az adatok, melyekből tudjuk, hogy európai útjáról küldött haza mappát Monostorszegi Kún Istvánnak,¹⁶⁸ maga számára pedig könyveket¹⁶⁹ s egy "Atlas Minor"-t.¹⁷⁰ A Jászberényi Zeófiától való vásárláskor is feljegyezték, hogy "Az több könyveket peniglen, egy láda teli lévén, mind megadta, visszaadta épen..."¹⁷¹ tehát azok a könyvek már megvoltak neki, vagy nem érdekelték őt.

Fontosnak tartjuk ismételten hangsúlyozni, hogy Cseffeinek ez ceupán néhány könyve, s nem teljes könyvtára. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy egy ilyen hosszú, közszolgálatban eltöltött élet alatt nem tett volna szert jogi műveltségre. Ilyen jellegű ismereteket oktatott is, mint arra a továbbiakban külön szeretnénk kitérni.

Amikor Bethlen Péter után indult, már tudott nyelveket, s ezeket sem tanulhatta meg könyvek nélkül. A nyelvek gyakorlásához szövegekre volt szüksége, bizonyos

tehát, hogy legalább a kor református iskoláiban használt tankönyveket ismerte, használta. Politikai pályafutása sem vall műveletlen emberre, a leveleiben néha előforduló olyan megjegyzései, melyek az uralkodóra vonatkoznak, arra utalnak, hogy államelméleti műveket is forgathatott. Orvosi, csillagászati érdeklődését általános tájékozódási hajlamának tulajdonítjuk, s nem valószínű, hogy ő maga is alkimiával vagy hasonló okkult dolgokkal foglalkozott volna, de ha igen, úgy ezt jól titkolta, mert semmi nyom nem utal rá. Más vallási felekezetben élőkkel való kapcsolatáról ejtettünk már néhány szót; itt még csak annyit: a könyvek olvasása hozzásegíthette őt például a szombatosokkal való párbeszédben, térealgásban való aktív részvételhez is, nem beszélve arról, hogy az ismert könyvjegyzékeken is gyakran előforduló, hasonló jellegű művek arra utalnak: a korban hozzátartozott egy művelt értelmiségi ismereteihez az ilyen jellegű tudás.

Az olvasmányairól szóló rész befejezéseként szeretnénk bemutatni Cseffeinek egy üdvözlő versét, amely nem éppen költői tehetséggel megáldott embert állít elénk, de biztosra vehető, hogy a könyv, amelyben megjelent, megvolt a könyvtárában.

Harapei János Debreceni Simonides Gáspárról írott közleményében¹⁷² említi, hogy Cseffei Leydenben megismerkedett Simonidessal, amikor Bethlen Péter kíséretjével a fejedelem unokaöccse után utazott 1627 őszén /december 10-én értek oda/. Az 1628-ban, Leydenben megjelent Simonides-kötetben¹⁷³ 10 epigrammát találunk, az egyiket Cseffei írta a szerzőt dicsőítendő.¹⁷⁴ Az átlagos, a kor középszintű iskolai végzettségével megírható vers különösebben mély gondolatot nem hordoz; azt hisszük, hogy a "duplex militia est" kezdet és a Cseffei pályája közti megfelelés is inkább csak véletlennek mondható, semmint tetszetős párhuzamnak. A négy distichonból álló

költemény a következő:

Dvplex militia est, sed coelos altera spectat

Altera sanguineo Martis amata choro.

Hic tibi Dia gravi metro, liber arma ministrat,

Biblia nam pauce carmine, juncta dabit.

Haec sunt arma, quibus Satanas, curo, mundus et orcus

V Vincitur, hinc surgit suave salutis opus.

Nectat perpetuos Caspari laurus honores

Palmaque gemmifera, tempora, fronde, tegas.

LADISLAVS CHEFFEI

Comes Comitatus Zolnok Interioris,

et Sereniss. Princip. Transsylvaniae

praecipuus Aulae familiaris, in Symbo-

lum Synceri favoris, apposuit Leidae

III. 2. Cseffei, a nevelő

Az Európát bejárt, nyelveket tudó Cseffei, akit 1613 óta teljesített katonai, követi, megyei és országos közigazgatásbéli szolgálata nem átlagos gyakorlati, tapasztalati ismeretekkel gazdagított, nem véletlenül rendeltetett 1644-ben a kormányzóként otthon maradt ifjú Rákóczi György mellé. Személyében olyan tanácsadót akart a fejedelem a trónörökös mellett tudni, akinek fenti tudásán kívül volt tapasztalata abban is, hogy miként lehet ismereteket átadni annak, aki részorul tanácsaira: Bethlen Péter mellett hasznosíthatta ezirányú bölcsességét. Amikor tehát Cseffei Lászlót mint nevelőt említjük, nem arra gondolunk, hogy az itélőmester iskolában tanított volna, hanem arra, hogy ismereteket a korabeli oktatás valamely bevett formájában tovább tudta adni, mert erre tehetsége és lehetősége volt.

A két említett ifjún kívül tudunk még kettőről, akit szülei vagy rokonai Cseffei László mellé adtak olyan céllal, hogy tőle előszörban gyakorlati, de nyilvánvalóan elméleti ismereteket is nyerjenek.

Fennmaradt Somlyai Gáspár Cseffeihez írott levelének egy töredéke, melyben sajnálkozik, hogy nem küldhet-e eddig a fiát, amiért megbocsáson, hiszen tulajdonképpen nem Cseffei érdeke. "Immer Isten egességet aduán ala /küldhetem?/ ha amit kegelmed jo akarattyabol /keze?/ között tanulhat, kiből szolgálhat /országnek?/ e mind kegelmednek". Cseffeiinek ezt az apa megszolgálja majd.¹⁷⁵ Sajnos nem tudunk arról, hogy a Somlyai-fiú várta volna valamire az erdélyi hivatali életben.

Hasonlóképpen nem volt túl eredményes másik neveltje sem: Csulai György öccse.¹⁷⁶ 1666 májusában bizta Cseffei, mint azt levelében írta: "Az Eöczemet Batai Urannal hatten volt Colosvarat, azt hiezem kegelmedet varta hogy hogy be menne Colosvara, ha kedve leezen hozza, e kegelmedhez el megjen, kegelmedet kerem ne hagyja, hanem oktassa

es taniczja.¹⁷⁷ 1657 februárjában már "eredmény" is mutatkozott: "Hogy kegelmed Uram az en kiczin tekintetemert azt az hituan Eoczemett melleje fogadta volt, es minden io akaratiat mutatta, es tovabbals eremest minden jot czelekedet volna vele, ha rossz emberre nem teotte volna magát, kegelmedtől mint io akaro bizodalmas urantol nagy beocziulással veotten. Hogy immar rosszsa teotte magát, es a kegelmed ioakaratiat respualta, az immar az eo rosszaga, ha neki nem kel a tisztessagh es beochiullet eo dolga., a kegelmed beocziulotes io akarattja hozzank ugyan helien marad affellől. Egykeppen uram igen akarom, hogy el megjen, mert igen tartottam attol hogy kegelmedet valahogy megh ne trefallia, mint engemet, ugyan megis hattam Benkő Balint Eoczem Urannak hogy megh jelencze kegelmednek, hogy tudhasson örizkedni tölle..."¹⁷⁸

Ugy tűnik, Cseffei igen szigoruan foghatta a mellé adottakat s a beosztottakat is. Tudunk ugyanis egy Köpeczi nevű fiuról, aki megszökött tőle. Warsóczy István azt írta ez ügyben Cseffeiinek, hogy "kegelmednek egy Deakot szerzenek, kiuel niughattnek megh kegelmed", de hiába próbálkozik. Köpeczi is még Cseffei deákjának vallja magát, de nem akar vele találkozni.¹⁷⁹ Tehát az írnokokkal sem volt elnézőbb.

A függelékbe soroltunk egy levelet, amelyet Melchior Semy írt a Padovából hazatért főispánhoz. A levél tartalma arra utal, hogy valaki -- mert nem sikerült megfejteni, ki a levélíró -- Cseffei költségén tanult, illetve nem tanult Bolognában.¹⁸⁰

III. 3. Cseffei, a levélíró¹⁸¹

Cseffei László nyolc alkalommal hagyta el Erdély területét, különböző célokkal. A fejedelmek hadjárataiban való részvételekor a királyi Magyarországon, Moráviában s Havaselnén fordult meg /Bethlen hadjárataikor, I. Rákóczi György 1634 őszi hadbavonulása alkalmával/. Moldvában 1625 nyarán járt fejedelmi követként, s 1633-ban a hódoltsági területre Murteza pasához küldte többekkel Rákóczi /a Zólyomi-per idején/, bécsi követsége az 1631--1632. év fordulóján volt. Hosszabb időre Bethlen Péter kíséretjeként utazott el otthonról, és e csaknem másfél év alatt /1627--1628/ körüljárta Európát. Ezekről az útjairól -- beleértve a hadjáratokat is -- számos levelet írt anyjának s pereze másoknak is. Feltűnő az a ragezkodás, amely anyjához való viszonyát alapjában jellemzi. A családtalan Cseffei minden figyelmessége Tomori Anna felé fordult, s egyes leveleinek tanúsága szerint volt olyan nap, amikor többször írt neki. E levelek tartalmi jellemzőit a továbbiakban érinteni fogjuk.

Közel ötven olyan levelét is ismerjük, amelyek hivatali tevékenységével kapcsolatosak, illetve hazai kapcsolatait ápolandó írta őket. Ezek nem csupán akkor érdekesek számunkra, ha Cseffei levélírói stílusának formai oldalait vizsgáljuk, hanem alapvető források egy XVII. századi erdélyi főispán életmódjának megítéléséhez, politikai nézeteinek vizsgálatához, mint ahogy az előbbiekben igyekeztünk is már hasznosítani őket.

A hazai irodalomtörténetírás és történettudomány szövegkiadási tevékenységének számos levelezés-kötet közreadása is eredménye, de még a legújabbak kísérő tanulmányai sem vállalkoztak arra, hogy a levélírói stílus vizsgálatának módszerterét kidolgozzák. A Hopp Lajos tanulmánya óta¹⁸² megjelölő levelezés-elemzések alig tettek többet, minthogy az ebben a tanulmányban leírt általános jellemzők érvényesülését vizsgálják az egyes történeti szemé-

lyektől fennmaradt misszilisekben, vagy általánosságokat mondanak a levelekről, vélt, vagy ténylegesen kimutatható eszmé-, illetve stílustörténeti jelenségekből kiindulva.¹⁸⁴ Jankovics Józsefnek Bethlen Miklós levélestílusát elemző tanulmánya¹⁸⁵ valószínűleg a legtöbbet hivatkozott kiindulási alappá válik majd az elkövetkezendő időszak tanulmányaiban, hiszen az első -- általunk is ismert -- olyan próbálkozás, amely a szerző műveltségéből kiindulva, a korabeli retorikai elvárásokhoz hasonlítva elemez egy olyan leveles anyagot, amely egy személytől maradt ránk. A szerkezeti elemzésen kívül jó példa a tartalmi e formai /papír nagysága, íráskép stb./ jegyek számbavételére is. Mindezek mellett nagy előnye még e dolgozatnak, hogy levélestílus-elemzés eddigi próbálkozásainak eredményeit felhasználva íródott e úgy, hogy a korabeli retorikáknak nemcsak egy változatát veszi hasonlítási alapul. Tetszetős lenne ugyanis például Lipsius, vagy éppen Cicero követőjének ki mondani valakit /levélírói ars poétika szempontjából/, amikor ifj. Plinius, Cicero, Ovidius, Horatius, Erasmus és Lipsius retorikai elképzeléseiben, illetve levélírói gyakorlatában számos megegyező vonás is van, e történetesen bizonyítható, hogy az éppen vizsgált személy valamennyi auktort ismerte.

Cseffei esetében nem tehetünk mást -- mivel nem tudjuk biztosan, hogy milyen szerzőket, akárcsak az imént felsoroltakból is, forgatott --, ~~mit~~ hogy egy ilyen összefoglaló dolgozat szempontjai szerint újra olvassuk a leveleket. Tetszetős lenne talán, ha a Jankovics-szöveg jegyzeteit tekintenénk alapnak, az eredmény szempontjából azonban -- ez esetben -- közömbös, hogy mit tekintünk forrásnak /a dolgozatot, vagy az idézetek szövegét/.

Cézerű talán abból kiindulni, hogy Lipsius miként osztotta fel a leveleket témájuk szerint: komoly /köz-, vagy magánéleti/, tudós /filozófiai, filológiai, teológiai/ és családi levelek. Ugyanitt kell megemlíteni, hogy a levél-

nek -- a beszédfajtákkal analóg módon -- három nemét /genus/ különítik el: genus demonstrativum, genus deliberatum, genus iudiciale. Indoklásként, hogy miért tartjuk ezeket a felosztásokat kánduló alapnak, utalnunk kell arra, hogy amikor megvizsgáljuk a retorikában megkövetelt levélrészek /salutatio, valedictio, superscriptio, subscriptio, datum/ és ezek mellett a nem kötelező tartozékok /exordium, propositio, narratio seu expositio, refutatio, confirmatio, conclusio/ jelenlétét a vizsgált levelekben, akkor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy -- főképp a nem elongedhetetlen -- a bővítések elmaradása, vagy megléte nagyjából a tartalom függvénye, s nem a levélíró izléséé. Ezt csak azért tartottuk szükségesnek kihangsúlyozni, mert amikor Hopp Lajos arról ír, hogy a misszilisek magyar nyelvű változatának szerkezete a magánlevelezésben redukálódott, akkor ezt a szempontot kihagyja az egyszerűsödés okainak vizsgálatából /Jankovics is csak Hopp Lajosra hivatkozva említi ezt az egyszerűsödést mint olyat, amely Bethlen Miklósnál is megfigyelhető/. Természetesen lehet azon gondolkodni, hogy magánlevélnek számítható-e az a levél, amelyben valaki figyelmezteti a másikat, hogy az általa perelt bírtok a levélíró rokonáé, s érveket sorol fel arra nézve, hogy még miért álljon el a cinzett a pertől. Szerintünk ez magánlevél, de az ítélkező nemből íródott levelekre vonatkozó retorikai leírás számos jellemzője is megtalálható benne. /Más példával is lehetne álláspontunkat indokolni, de talán így is érzékelhető, hogy miért vetettük fel a kérdést./

A probléma érintésére kényszerít bennünket az a tény, hogy ha Cseffei leveleinek retorikai megformáltságát vizsgáljuk, akkor nem tudunk egy olyan általánosan jellemző szerkezetet leírni, amely megfelelően informatív lenne. Míg ha először elvégezzük a tematikus osztást -- és itt nem elég az említett három genuson belül gondolkodnunk --, már könnyebb dolgunk lehet a retorikai

szerveket képviselve. Természetesen nem akarjuk ezt
állítani, hogy Cseffez levelei olyanmire fontosak
rodalomtörténetünknek, hogy feltétlenül fontos az a
vizsgálat mindhárom genus esetében, hiszen a komoly

/közéleti/ leveleiben/ezek a genus tudata megfellel
az említett lapra vonatkozóan/ hiszen követi a kan-
celláriai szokásokat. Ha pedig -- lapra vonatkozó-
nál maradvány -- komoly, de megáldott leveleket ír, ak-
kor a hangvételén kívül megváltozik az egyes retorikai
kelekek stílusa: például a narratív és a refutatív/ha ez
éppen kell/ sokkal árnyaltabb, és a conclúzió rövid, tár-
gyilagos közlés helyett egy hangvételben más, néha újabb,
csalódás vagy baráti megszólítással kezdődő rész követe-
zik. Kérdéses persze -- mint már jeleztük --, hogy magán-
leveleink tekintetében ez a típus.

Cseffez leveleinek szerkezete általában
ban -- az eddigieket figyelembe véve -- így alakul: salu-
tatio; narratio, conclusio; vitatio; datum; subscríp-
tio és a címzés.

A továbbiakban mindvégig részhez fűzünk néhány meg-
jegyzést. A salutatío eredetileg is tartalmaz jókívánságo-
kat a megszólítottal szemben, hiszen az üdvözléshez hozzá-
tartozott. Cseffeznél azonban ez a jókívánság-olom nagyon
hangsúlyozott, különösen az anyjához a barátságos
leveleiben. Túlra ezen szokványosak ezek a kívánságok, és
többnyire az egészre vonatkoznak, mégis feltűnnek
hosszúak. Beszélgethet ez talán azsal, hogy majd minden
levelemben is beszélgetésről, vagy éppen anyjáról, vagy a
barátságáról, vagy más csapásokról.

A narratív és a levei logikaszatikusabb része, a Cseff-
eznél mindig ez a leg hosszabb. Ez a hosszabb már olyan
mélly, hogy ha emlékeznünk látszanak a levei eredmény-
történetéhez/ a levei legyen rövid, áttekinthető/
egyszerű, tömör, világos/akkor a rövidség kritériuma
Cseffeznél nem teljesül. Ha nem is ez az eset, de túlsó-

gosan körülírja az elbeszélendő dolgot.

Talán ide kívánczik az a megállapítás, hogy Cseffei leveleinek többsége a *genus demonstrativum*-csoportba sorolható, s hogy az általános retorikai felépítettség jelölésénél is főképp ezt a csoportot vettük figyelembe; a továbbiakban írottak is nagyjából ezekre vonatkoznak.

A conclusio érdekes jelenség a Cseffei-levelekben, s szorosan összefügg azzal, hogy a narratio ilyen bő. A conclusio a hagyományos értelemben inkább jellemző a *genus iudiciale*-ba sorolható levelekre, ám Cseffei a leíró, bemutató levelekben is gyakran él vele, egy levélben belül többször is. /Példákat az utazási levelek bemutatásánál idézünk, utalva az itteni megállapításokra!/
A valeditio hangsúlyossága csakúgy mint a salutatio, nagyobb, mind az általunk ismert levelezésekben.

A datum és a subscriptio általános tartozéka a leveleknek, át itt kell kitérnünk néhány olyan szempontra, amelyet először Jankovics vetett fel említett tanulmányában. A posták pontatlansága, a távolságok nagysága miatt, a levelek elveszését akadályozandó, Cseffei is -- mint ahogy Bethlen Miklós is -- gyakran megírja levelében, hogy mikor írt ennek előtte. Előfordul, hogy utolsó öt levelét is megnevezi, nehogy eltűnjenek. Anyját gyakran inti, hogy küldje a bízta levelét, hova küldje, ohonnét biztosan megkapja.

Érdemes felvetnünk azt a kérdést is, hogy a Lipsius által erénynek tartott tulajdonságokkal felruházottak-e Cseffei levelei.

A rövidség, mint már említettük, nem volt erős oldala, igaz azonban az is, hogy ez az utazási leveleknél nem lehet követelmény, illetve a rövidség a tárgyhoz szabott relatív kategóriaként kezelendő. Ettől függetlenül jellemző Cseffei-re az, hogy túlbeszél egyes tárgyakat.

Az óttokinthetőség sem erénye az ítélőmester leveleinek, gyakran előfordul, hogy a margón folytatja a levelet, vagy kifelejtett gondolatokat később szúr a sorok közé.

Szorosan ehhez a követelményhez tartozik a fetszetőség olvára, s itt is olmarasztalható Cseffei. Levelei külső megjelenésükre nézve korukban sem lehettek jó megjelenésűek, gyakran fogalmazvány benyomását keltik. Egy esetben a margón lévő kép, illetve rajz azonban sokat lendít a levél stílusértékén is, azon túl, hogy Cseffeinak ismét arra a tulajdonságára mutat rá, amelyet anyjához való különös ragaszkodásként és figyelmesésként említettünk e megelőző oldalakon.

Az egyszerűség kritériuma ismét gyenge pontja Cseffeinak: a témakezelése gyakran nem lineáris, a gondolatmenetet megszakítva kitér más ügyekre, majd visszatér a megkezdett gondolathoz.

Illendőség az utolsó, Lipsius által megkövetelt erény: e tekintetben nem lehet panaszunk a főispánra akkor sem, ha az illendőségnek az udvariasság oldalát tekintjük, de akkor sem, ha azt vizsgáljuk, kinak mit írt: anyját tudósítja hadi hírekről, de mindig a harcban részt vettek oldaláról, hogy anyja hírrel lehessen más családoknak is. Általában azonban inkább az érdekeségeket emeli ki, ha neki ír. Monostorszegi Kún Istvánnak viszont a harcok stratégiai elemzését, a politikai háttér bemutatását tartja fontosnak leírni s az egyes országok szokásainál azt, ami egy férfi érdeklődését is felkeltheti -- például a lovaglást, ahogy az idegenben szokások, a lovak teherbírását, a gazdaság irányítását, gazdálkodásuk mikéntjét.

Végezetül kitérünk arra, hogy Cseffei említett levélírói tulajdonságai teszik éppen érdekessé utazási leveleit. A hosszú elbeszélő rész s ennek egy-egy szakasz konklúzióját adó megszakítás könnyen olvashatóvá teszik e leveleket; a címzett személyének figyelembe vételével pedig eléri azt a stílushatárt, hogy a levél tematikusan nem szétesz. Tehát ha valaki az utazási levelek retorikai megformáltságát általában szeretné vizsgálni, az egyes egységeknek az egészhez viszonyított retorikai súlyában nagy ingadozásokat fog

találni; ez nyilván előnynek tekinthető, nélküle olyanok lennének, mint Cseffei Velencéből anyjához küldött, megszerkesztetlen levelei, amelyeket akár Tótórból is írhattott volna /ezeket Kovács Sándor Iván is úgy értékelte, mint amelyeket mélyen formája alatt írt/.¹⁸⁶

Néhány bekezdés erejéig ki kell térnünk a Cseffei-levelek tematikus felosztási lehetőségére is. A beszédformákkal analóg módszer kevésbé alkalmas erre, mint a Lipius-féle plasztikusabb kategóriák /komoly, tudós, családi/. Ezt a felosztást nem lehet egy az egyhez megfeleltetni a három generációra való csoportosítással. Emeltettük már, hogy Cseffei leveleit főként a genus demonstrativum csoportjába sorolnánk, amelynek funkciói: közlő, jelentő, szórakoztató, ajánló, üdvözlő, háladáó, dicsérő, meghívó, hivatalos. Tehát a lipiusi felosztás komoly és családi kategóriája nagyrészt ebbe fér bele. A tudós kategóriájú levél viszont inkább a genus deliberativum hangvételét használja. Cseffeiinek két ilyen levelét szeretnénk a továbbiakban kiemelni, megjegyezve azt -- az itteni tematikus felosztás teljessége kedvéért --, hogy maradtak fenn Cseffei levelei közt olyan darabok is, amelyek a genus iudiciale hangját használják, s a lipiusi komoly és családi kategóriákba sorolhatók.

A két, bölcselkedő részt is tartalmazó levélben Cseffei anyját próbálja megnyugtítani, illetve indokolja távollmaradásának okát.

1621. virágvasárnapján Nagyszombatból írt levelében panaszkodik, hogy anyja megijesztette, mert a halált emlegette; pedig ha ez komoly volna, akkor ő is csak meghalni akar a fejedelem szárnya alatt: "Minden szomnak uge ez hogj en kegelmedet kirom mint aszezonyomat, hogj ne igyekezne kegelmed magat udeő eleőtt oly dologirt melj kegelmednek art, el oreőtleniteni es halalban eyteni, mert vay ki kiezin dologbul el uiezi embert az halal, az olyan embernek kellene hamar meghalni, az kinek ez vilagon ileto

el fogiatkozott sok kippen, uagj az kinek sohulie io akarola nincz az kitul szanna meg ualni, uagj az kinek beoczülleti nincz, uagj az ki ugj el uinült hogj az természet sem engedi illetet; nem io embernek Isten akaratia ellen ueszilt és halalt keresni, mert gyakorta nem az halál jeü az emberre melj az embert megh njugottya az szüntelen ualó busulasbul, hanem egissigtelen nyomorult és szeornyu ueszilyes hozzu illet, melj sokal nyauualjab és iszonyatosb az halálnal". Túlzás lenne ennek az egy részletnek olyan jelentőséget tulajdonítani, hogy Cseffei bölcselkedő hajlamú lett volna: mindenesetre az ilyen halál-felfogás -- elébe menni nem szabad /ez talán bűn is/, de a tenni nem tudó s hiába való életnél jobb s megszabadító -- tekinthető sztoikusnak is, s különösen Marcus Aurelius önéletírásának szellemével rokon.

A másék levelet már bőven idéztük dolgozatunknak abban a részében, ahol Cseffei és Bethlen viszonyával foglalkoztunk, s kisebb nézeteltérésükre utaltunk. Cseffei itt az-
zal zárja le magyarázatát, hogy miért nem tud haza menni: "mert az fejedelemtul kireghetni /!/ alkalmatlan udőben auagj tülle buczuzni semmi egjob hanem utet boszantani." Nagyon gyakorlati megfontolásokból tehát egy olyan elvet fogalmaz meg, amelyet nem tudunk ugyan semmilyen eszmerendszerhez kötni -- mert Machiavelli éppúgy emlithető lenne, mint Marcus Aurelius, Epiktétosz, vagy Lipsius --, de arra rámutat, hogy véletlen az a jó érzék, amellyel Cseffei birtokadományt tudott kérni a fejedelmektől.

A levelek tematikus felosztása után nem hagyhatjuk említés nélkül azt, hogy a levelekben gyakran olyan részekre akadhatunk, amelyekből Cseffei életmódjára következtethetünk.

A lovaglás kedvenc elfoglaltságai közé tartozhatott, s érthetett is a lovakhoz. 1621. január 6-1, Nagyezombatból írt levelében anyja lelkére köti: "Akaram bizony ha az Pey ezitkot abrakal tartanak", tehát a hadjárat alatt sem feledkezett el otthoni lovairól. Monostorszegi Kún Istvánnak Ve-

lencéből írván: "Az előtt majj híreseknek halotam louakbul, ugj uagjon, szip louak, erős nagj louak vadnak, de ukia az Bartariai louat keduen tartijak az az az török louat, de bezeg a fejedelem Istaloiahoz /hizelkedes nélkül/ egjet sen hasonlítok egj altaliaban, mas az hogj ilyen gyenge Török louat kínoztak bolond ugrásra, fel rugásra tanitua tanitjak. **Nélem** nem teczik, azt mongjak hogj az fel rugas igen hasznos, mert ha ellenség üzi es közel iri meg rugat-tia uelle. Immar Kegjelmed itilheti ha könnyű gyors ellen-sigh üzne megnyit hasznalna". /Itt utalnánk vissza Cseffei levelei illendőségének kérdésére -- ilyen témáról például anyjának sohasem írt./

Alovakkal való foglalkozás egész életében végigki-tsérte. 1642 novemberében Moldvából vett egy lovat, s írt róla Bethlen Péternek, de nem ajánlotta megvételre, "mert az csak egji erős ostoba Paripa". Vett egy "irano Pari-paczkát" is a szászoktól, de nagyon drágán adták.¹⁸⁷

Másik szórakozása a vadászat volt. Erre utálnak le-veleinek azok a helyei, ahol agarairól van szó; sőt, Beth-len Gábor 1622 júliusában tőle kért agarakat.¹⁸⁸ Helyeseb-ben szólva parancsolta neki hozni. Mert Bethlen e levele szerint nem tudott kérni. Azt írja, ha nem tetszenek, cé-dulát tesz rájuk, és visszaküldi őket.

Cseffei feltehetően szerette a jó óteleket is. Szakácsról három levelében esik szó, mindhármát Gábor Péter-nek írta.¹⁸⁹ Az első kettőben köszöni a szakácsot, de har-madikban arról ír, hogy a szakács elment, és vissza se jő-jön.

Talán nem túlzás azt mondani, hogy Cseffei, akinek könyvei közül már bemutatunk néhányat, kisebb könyvtárat is gyűjtött magának. Könyvgyűjtő szenvedélyre a források nem engednek következtetni, de annyi bizonyos, hogy szeret-hette a könyvet.

Üszeseiségében Cseffei életmódjára azt mondhatjuk, hogy megfelel egy gazdagodó, nyitott, az életet kedvelő

ember szokásainak, aki nem rabja azonban egy tövékenységnek vagy élvezetnek sem.

Külön kell beszélnünk Cseffei László utazási leveleiről azért is, mert az eddig feltárt Cseffei-szövegek közül a szakirodalom ezekkel foglalkozott a legtöbbet. Az utazási levél Kovács Sándor Iván kategóriája,¹⁹⁰ a dolgozatunkban mi is ezt használjuk. A leveleket egyébként a művelődéstörténeti kutatás régóta számon tartja. Beke Antal adott ki kettőt 1881-ben,¹⁹¹ de Veress Endre szerint közel 200 olvasathibával.¹⁹² Beke közléséből vett át Szamota István egy Hamburgra vonatkozó részletet 1892-ben kiadott munkájában.¹⁹³ Ezután már csak a 60-as évek végén fellendülő peregrinációtörténeti és az utazási irodalom feltárását célzó kutatások eretében nyúltak a levelekhez; Kovács Sándor Iván és Kulcsár Péter másik kettőt adott ki közülük 1969-ben.¹⁹⁴ Binder Pál 1969-ben megjelent válogatásába Beke Antal közlését vette át úgy, hogy tovább modernizálta a szöveget.¹⁹⁵ E kötet recenziójában Kovács Sándor Iván kiadta Cseffeinak további két levelét,¹⁹⁶ amelyet modernizált másolatban, a témával foglalkozni kívánó Veress Endre hagyatékában talált meg.¹⁹⁷ Összesen tehát hat olyan levelünk van, amelyet Cseffei László európai körútjáról haza anyjának /4 db/ és Monostorszegi Kún Istvánnak /2/db/ írt. Sikerült valamennyi levél eredetijét megtalálnunk,¹⁹⁸ a kiadásokat -- kivéve a Kovács--Kulcsár közlést, mert az betűhív -- ellenőriznünk. A függelékben megtalálható mind a hat levél betűhív olvasata.

A levelek kiadásán túl Kovács Sándor Iván röviden érintette azt a kérdést is, hogy hol helyezhető el a levelek utazási irodalmunk történetében.¹⁹⁹ E rövid elemzés során megállapította, hogy az olaszországi két levél kivételével Cseffeinak csaknem sikerült elérnie Szepesi Csombor Márton leíró és bemutató képességét, ugyanő egy mondatnál érinti azt a feltétlenül jogos és kívánatos vizsgálatot, amely bemutatná, hogy Cseffei a többi református utazóhoz /pl. Miskolczi Csulyak Istvánhoz/ képest mit vett észre Európában.

A továbbiakban ez utóbbi szempontból mutatjuk be a hat levelet.

A harmincéves háború egyes eseményeiről, Németalföld és a spanyol Habsburgok harcáról, Anglia és Franciaország küzdelmeinek egyes részleteiről tudósít csaknem valamennyi levelében. Az anyjának írtakban peresze csak arról, hogy milyen erős egy-egy vár, mekkorák a hadseregek, de Kún Istvánnak már részletezi a haderőt, a hadmozdulatokat stb.

A városokban, ahol megfordult, nyitott szemmel járt, s szemében nem csupán azok az értékek, amelyek református hitével vagy a nagy tudományossággal kapcsolatosak: leírja a népesség összetételét, az építési módot, szokásokat, a nép foglalkozásait. Példaként Hamburg leírását emelnénk ki: "Ennek az városnak hazaj Teglabul rakott mind rigi szentegjha formakra ugj hogj ritka hely az hol szeker iarna uduarra mert itt sz fele nem igen szukeigh, miuel hogj csak nem minden uczakra be johotnek az Nagj haikalis. Az varas felette bu nipu igen nagj kereskedeessel il, haiknak sokasaga mindenkor az varasban es az varas környul. Felette szorgalmatos ipítésben uadnak, az uaras ku falain assak fundamentumat faragiak az Nagj Gerendakat Bastiai földbul csinalt ollyak uadnak, hogj az minemuket eddig lattam, kettő ugj haromis nem tenne itt ualot egjet, igen feltik uk az gondviselatlenséigtul magokat; Az haik az hol be junek az uarosan az oljan vezak millyen vadnak hogj az viz be johessen, az szaraz uczak magasban uadnak de szorossak. Az hazaknak az vezara ualo oldala inkab mind ablak, hogj Vueg haznak itilhetne mayd inkab az kiul nisző, mind az altal szip hazak uadnak.

Summa: hanburg, Derek es erős bu nipu varos kereskedienek helye."

Ha az idegen helyeket a hazai városokhoz viszonyítja, ennek az összehasonlításnak mindig a széles települések az

az alapjai: "Nagj eros emberek, mind falui, mint varosi, mint szinte az szaszok mi koztunk" -- írja az angolokról Kún Istvánnak. Franciaországról, anyjának írt beszámoló-jában pedig: "Az föld ezis igen szip es apro, minden fa-luk inkább az Erdőkön uadnak, az mezöket szantjak Angliais az szerint az faluk szaszok falui kubul rakott szuru es czerepes, az emberek igen embersigh ertök."

Egész útja során a flamand nép volt az, amely osz-tatlan csodálatát kivívta, dicséri gazdagságukat, vallás-hűségüket, szorgalmukat s tehetségüket, mellyel kie nép létükre a világban óriási tekintélyt szereztek maguknak. Különösen a tengerrel való harcuk, a gátépités töltötték el ámulattal.

A tenger volt természetesen az egyik legnagyobb él-mény a nagy vizet nem látott főispánnak; kalandokban is volt része: Hamburgból Hollandia felé hajóztukban az e-gyik kísérő vitorlás elsüllyedt; Angliából visszafelé jö-vet láttak két hajót: "Nagj hadahozo hollandiai hajo egj

Spaniol Donkerki hajot eoka kergete, de amaz el szala-da"; Calaisben olyan helyen szálltak meg "holott minden nap inkább lethat harcot az tengeren, szabadon nizheti az spani-olok es hollandusok egj masra mint lövöldöznek az Nagj öreg hajokon, kin huez huszonött Algiu Taraszok, kin több kin keveseb lövik fogiak szullyesztik egj mast...". E-mellett érdekesnek találta a "fluxus"-t, az ár-apályt: különösen amikor a tenger árad -- "oljankor filelmes", írja Kún Istvánnak.

A gazdálkodási mód megfigyelése, a kikötők nagysá-gának s a hadak állapotának leírása mellett odafigyel a szokásokra is, amelyek az egyes udvarokban divatoztak. A francia királyné és hercegnő fogadásáról megemlékezve írja: "ez estue ugj mint szeredan sötítben az kiralne aszonyal lottunk szemben gierttia Vilagoknal, u köztök az szokas; az Infantissával is ugj voltunk".

Az erdélyi ember számára ritkaságszámba menő látványokat több levelében is említi: "Angliában kettő Strucz madarat láttam, és egy Kazauar neuu Indiai szarvatiatlan nagy Madarat az Indiai Tyukhoz az Niaka hasonlik, fekete, ilyenesen ha fel húzálkodik lehet annyi magas mint én, jól lehet az Struczna! sokkal kisebb. Az Strucz az mint az kipe szinte olyan. Itt esmet Parisban láttam egy Vayutt Elephantot gyermekdedet aztis az Angliai király küldötte ide."

Ezek a kiragadott részletek -- terjedelmes idézeteknek nem látjuk szükségét, hiszen a levelek teljes terjedelmükben olvashatók a függelékben -- arra engednek következtetni, hogy Cseffei László nem azt az utazótípust példázza, aki előre meghatározott érdeklődési programmal indul a világba, hanem az érdekességek irányában nyitott, de a felszinnel meg nem elégedő emberről van szó.

Végezetül röviden ki kell térnünk Cseffei leveleinek stilisztikai jellemzőire. Nem nyújt különösebben kiemelkedő teljesítményt, még akkor sem, ha vannak kifejezései, amelyek irodalmi értékűeknek vehetők. Mondatait lineárisan szerkeszti, ám egy levélen belül gyakorta törlik meg gondolatmenete. Nem használ állandósult szókapcsolatokat, de vannak nagyon szép jelzői /iramo paripaczka, filelmes tenger stb./. Gyakorta él hasonlattal, elsősorban azért, hogy az általa látott dolgot anyja, illetve a levél olvasója el tudja képzelni. Figyelme e téren odáig terjed, hogy az egyes távolságoknak erdélyi megfelelőjét adja /például amikor leírja, hogy Calais előtt szélcsendbe kerültek és sajkan vitték őket a kikötőbe: "előnkbe jöttek az tengerre egy annyi föld, mint Losard Totörhöz"/.

Részletes stilisztikai elemzést azért sem érdemelnek e levelek, mert színességüket, változatoságukat nagyjából tárgyuk határozza meg, és nem Cseffei jó stílusa.

Hazai leveleinek nyelvi változatossága pedig jóval
alatta marad a külföldön írottakénak.

IV. Befejezés

A bevezetésben Cseffei László pályája vizsgálatának szükségességét azzal indokoltuk, hogy példával kívánjuk érzékeltetni a XVII. század első felében Erdélyben kialakuló újfajta értelmiségi réteg tulajdonságait, s azzal, hogy olyan történeti személyt mutatunk be, aki Erdély történetének egyik legmozgalmasabb évtizedében /1629--1639/ az egymást váltó fejedelmek gyakorta egymás ellenes fellépései közt is megőrizte pozícióit, s ezt úgy tette, hogy személyes meggyőződését sem tiporta sárba.

Értelmiségi családból származott, de ősei közt akadtak, akik olyan hivatali tisztséget is viseltek, amellyel a katonáskodás is együtt járt. Mint ítélőmester azt a hagyományt folytatta, amelyet XVI. századbéli elői a kancelláriai írnoksággal kezdtek; mint főispán pedig -- a közigazgatási teendőknél kívül -- azt, amelyet nagyapja s apja is hivatásukként gyakoroltak: a katonáskodást.

Mint értelmiségit olyan tulajdonságok jellemezték, mint nyitottság és érdeklődés a körülötte történő dolgok iránt csakúgy, mint a tudomány irányában; cselekvéseinek mozgatóiként olyan elveket választott, amelyeknek mindig szilárd pontja maradt az, hogy Erdély békéje megmaradjon, s ezért hajlandó volt olyan engedményeket is tenni, mint pl. hogy tétlenül nézte az őt felemelő Bethlen-család kizorítását a nagypolitikából, ám ekkor is megőrizte személyes hűségét, az említett szilárd elv jegyében.

Elveinek másik biztos pontja a fejedelem tisztelete és szolgálata. Ezt következetesen megvalósította függetlenül attól, hogy ki volt a fejedeleme. Kialakult öntudatára mutat azonban az a tény, hogy ez a szolgálat nem változott elvtelen kiszolgálássá, hanem az események mérlegelése utáni cselekvésben nyilvánult meg.

Mint ítélőmester s mint főispán nyilván jelentős jogi műveltséggel bírt, s műveltség nagy része azonban még

az úzusból táplálkozott, mint ahogy tanult hadvezérnek sem tekinthetjük, annak ellenére, hogy a megyei hadakat el kellett tudnia vezetni, ahová parancsolták, s ezeknek egységként a harcokban is részt kellett az ő irányításával venniük. Nem volt szakértelmiségi tehát, de feltehetjük, ha lett volna fia, akkor annak nevelését /mert például a korban voltak, s mert egész egyénisége erre utal/ már valamely hivatás elsajátítására /például jogi pályára/ irányította volna. Analógiaként említhetnénk meg /ez utóbbi tulajdonságára nézve/ a sokkal kisebb jelentőségű s egy fél emberöltővel később élt Rétyi Zsigmondot, Apafi Mihály fogarasi számvevőjét, aki fiát már meghatározott elvek szerint iskoláztatta, megtervezte, hogy mi legyen belőle, könyveket szerzett be neki e célból.²⁰⁰ Ugyanerre az eredményre jutottunk Cseffei életmódjának vizsgálatakor, amely arról győzött meg bennünket, hogy az a típusú ember volt, aki a család gyarapítását nem a végletekig való zeugoriséggal, de azért mindig a jövőre gondolva erőlteti abban a tudatban is, hogy nincsenek utódai. Ez utóbbi tény nem sodorta a másik végletbe, a mértéktelenségbe.

Az ilyen típusú emberhez képest Udvarhelyi György vagy Alvinczi Péter már szakértelmiséginek számít csakúgy, mint Apafinak más, eddig sajnos kellőképpen nem ismert gazdasági szakemberei.

Az az értelmiség, amelyet Cseffeivel és Rétyi Zsigmonddal jellemeztünk /de ide vehető a Bethlen-kori fejedelmi táblán működő, szakmailag jól képzett s a Rákócziak idejére már jelentős gyakorlattal rendelkező hivatalnokok -- említettük már Pálóczi Horváth János nevét például -- s a korszak követi szolgálatot is ellátó politikusi nemesai is/, szolgáltatta a háttérrel a kutatásokban eddig előtérbe helyezett, szépirói tevékenységet is folytató, tanári--lelkészi értelmiség által képviselt, felszínen tartott, vitatott szellemi áramlatokhoz; s háttér vizsgálata

egy-egy művelődéstörténeti korszakváltás vizsgálatánál elengedhetetlen.

Cseffei példája a sovány eredmények mellett megmutatta választott módszerünk valószínű nehézkességét s talán gyakran felesleges alaposságát is. Nem lehet azonban azt mondani, hogy a Cseffeihez hasonló jelentőségű történeti alakok vizsgálata felesleges. Vizsgálatunk kiindulópontja és egyben legfőbb tanulása is ez.

JEGYZETEK

1. Trócsányi 1980. 55., 121., 157--158., 410.
2. A Bethlen Péter peregrinációjára vonatkozó adatok összefoglalását ld. a "Cseffei szerepe iktári Bethlen Péter peregrinációja történetében" című rész jegyzeteiben.
3. A szövetség tagjainak névsorát ld. Lukinich Imre /II. 1908. 246--247./. Értékelését ugyanő több helyütt elvégezte. Ld. Lukinich Imre: Bethlen István támadása 1636-ban, Bp. 1910.; Kerecsi báró Bethlen Ferenc, Bp. 1908. 15--16.; A bethleni gróf Bethlen család története, Bp. 1927. 75--88. A másik csoport névsorának összeállításakor elősorban azokra a személyekre gondolunk, akik Bethlen Péter peregrinációjában részt vettek, illetve Bethlen-alumnusok voltak. Ld. az említett rész jegyzeteit.
4. Kemény 1980. 165, illetve EOE IX. 374.
5. Udvarhelyi György levelezése és iratai Szádeczky-Kardoss Béla gyűjtésében a Szegedi József Attila Tudományegyetem Központi Könyvtára kézírattárában /MS 58./. Alvinczi Péter iratai: Alvinczi Péter okmánytára. Közzétette Szilágyi Sándor. I--III. köt. Pest, 1870.
6. Petki V. 1903. 283. Megjegyzendő, hogy Lázár 1889. 165. magyarországi származásúnak mondja a Cseffei családot, s nevüket a Tolna vármegyei Csehfő községből származtatja. A XVI. század első felére nézve nem folytattunk kutatásokat, így a hivatkozás híján lévő állítást sem ellenőrizhettük.
- 6a. Trócsányi 1980. 366.; Pécsi Anna: Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig, Bp. 1938. 69--70.
7. Petki V. 1903. 283--284.

8. Irnokságára: Trócsányi 1980. 366., s hogy szerepel az idézett összeírásban: Binder 1976. 72.
- 8a. Trócsányi 1980. 366.
9. Kemény 1836. II. 95. Nr. 37.
10. Uo. 96. Nr. 59.
11. Hodor 1837. 57--58.
12. Nagy III. 1858. 120.
13. A történetet Bethlen Farkas így írta le: 1601.
"Post egressum vero Bastae, Transsylvani Nicolaum Bogathium et Nicolaum Vajda simul, ad Sigismundum Principem amandarunt, significantes, statim alios legatos cum comitiva ad ipsum reducendum affuturos, ac proinde ut sit ad iter suscipiendum paratus, exhortabentur. Nec multo interjecto tempore, Stephanum Toldium, Joannem Szent Páli, Joannem Petki, Stephanum Cséfei, Balthasarem Ürdög, cum trecentis militibus, qui Sigismundum Principem in Patriam reducerent, miserunt, et hi illum in Moldavia, in curia Botosan dicta, sub clientia Jeremiae repertum, clam noctu, per quandam fenestram eduxerunt ... et citato cursu, versus Transsylvaniam iter arripuerunt, cujus discessem postquam milites praedicti animavertissent insecuti quidem sunt illum, sed Transsylvanensibus iter propere continuantibus, assequi non potuerunt."
Wolffgangi de Bethlen ... Historia de rebus Transsylvanicis, tomus 5. /Recogn., suppl., praefat.
Josephus Benkő/ Cibinii, 1789. 10.
14. Czente, Erdőszombattelke, Kisdevecser, Noeszoly községek birtokosai közt említődnek. Ld. a 23, 24, 26. jegyzeteket.
15. Hodor 1837. 57--58. alapján Nagy III. 1858. 120. is Cséfei Jánost említik Cséfei László apjaként, de ezt már Binder 1976. 72. is helyesbitette.

16. Cseffei hugáról csak annyit tudunk, hogy feltehetően Veglai Horváth József felesége lett, mert különben kizárt lenne, hogy Cseffeknek egyáltalán leánynegyedet kellett volna fizetnie /ld. a Tötör községnél írottakat e az ehhez tartozó 35. jegyzetet./. E dátum előtt csak egy helyen találtunk utalást arra, hogy Cseffeknek lehetett huga, ti. 1619. december 21-én Modorról, anyjának írt levelében üdvözlí őt /Cseffei-levelek./. Megjegyzésként még annyit: a leány minden bizonnyal Hatvani Zsigmond és Tomori Anna leánya volt.
- 16a. Péter Katalin ezt a kérdést részletesen, az egyes rétegek vagyoni helyzetének táblázatos kimutatásával, az egyes birtokok kövedelmezőségét is vizsgáló, még kéziratban lévő dolgozatában vizsgálta.
- 16b. Jó forrás e vetélkedés kutatásához Debreceni Tamás és I. Rákóczi György levelezése. OL E 190 Rákóczi család Lt. 8. csomó.
17. Tomori Anna 1607-ben Erdőszombattelkén és Kisdövényben mint kettős özvegy szerepel a birtokosok közt. Ld. a 24. és 26. jegyzetet.
18. Ld. a Pecsétszeghez tartozó 32. jegyzetet.
19. Levéltöredék a Cseffei-levelek közt.
20. Ha 1662-ben nem hal meg, Keczei András nem foglalhatja el birtokait. Ld. a Szolnok-Doboka vármegyei birtokokhoz tartozó jegyzeteket.
21. Pettki V. 1903. 283--284. Nagyapjának Ujlakon is voltak birtokai, de ezt felesége, Valkay Erzsébet örökölte. Cseffei 1639 körül pereskedett értük, de Pettki Farkas Lázárfalváról 1639. november 31-én írt levelében megkérte arra, hogy hagyjon fel a perrel, mert az ő sógoraé lett a kérdéses birtok /ld. a Cseffei-levelek közt/.

22. Kádár II. 1900. 53.
23. Uo. 508--509.
24. Kádár III. 1900. 417.
25. Uo. 424--425. és egy levéltöredék a Cseffei-levelek közt.
26. Uo. 294--295.
27. Kádár IV. 1901. 254, 256.
28. Kádár V. 1902. 167, 169.
29. ETA IV. 170. és Kádár V. 1902. 245, 246.
30. Uo. 289.
31. Uo. 390.
32. Uo. 414 és a Cseffei-levelek közt lévő következő iratot:
1656. augusztus 12. Tótör
Cseffei László levele Fábián István szamosújvári főudvarbírónak.
"Szolgálatomat ajánlom kglmednek mint jó akaro Uramnak, Isten kglmedet eltesse sokaigh jó egesseghen jó eszerenczében.
Jó akaro Uram kglmedet akaram megh keresni igen bizodalmasson, igen nagy jüvendő busulásomat veszem eszemben, ha az mi kglmes Urunk jó téteminyivel, kglmetek Peczészeghet egészesen kezemben nem adja, az mely emberek most benne bírnak mind Kamarassy Uram soha én ő tölle megh nem maradhatnék az korczmállás miat s egyéb ellenkezes tiltogatás miat, Hanem kglé úgy írjon az mi kglé Urunknak, hogy őő Nga az őő Nga kglmességeből egészesen eresztesse kezemhez le teszen én az őő penzeket, mert Uram most tuttam megh ujabban, hogj Peczi Simonis mikor megh fogták úgy vesztette el azt a jószághot Peczészeghét, mert az őő kezehez került volt Jonaskotol Peczészegh."

Ezután leírja, hogy az összes ottani birtokos ezért lehet ott, mert vagy Jonasko leányát vette feleségül Győr Miklós és Ferenc deák/, vagy bérlő, mint a kamaraispán. Ő leteszi azt a pénzt, ami az inscriptióban szerepel, mert annak idején Jonasko is inscriptio szerint kapta meg. Kéri a bírót, járjon közben, hogy az egész falu övé legyen.

A levél külső részén lévő feljegyzés arról tanúskodik, hogy megkapta ötezer forint lefizetésével.

33. E falu birtokosait Kádár VII. 1905. 8--9. sorolja fel, de nem említi Cseffei-t. A Liber Regius VIII. 212. lapján viszont itteni birtokosként szerepel mint "magister protonotarius". 1636. február 12.
34. Kádár VII. 1905. 18.
35. Uo. 35--36.
36. Torma Károly ~~III.~~ 1884. 143--144.
37. Cseffei-levelek: 1643. május 28. Kolozsvár. Szakal András levele Cseffeihez, melyben írja, hogy beszélt Gyulainé asszonnyal, s készpénz kellene a Kakas István háza "ki elegítesere", és pedig 1400 ft.; a legjobb lenne, ha Cseffei elmenne Kolozsvárra, s megnézné a házakat, melyiket kívánná szállásul.
38. Az erdélyi társadalom rétegződésének legteljesebb és legmeggyőzőbb elemzését Péter Katalin végezte el még kéziratban lévő dolgozatában. Cseffei vagyoni helyzetének megítélését a birtoknagyságok ismeretének hiányában segíti Makkai László tanulmánya: Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején, Kolozsvár, 1942. Itteni forrásközlései jó források az egyes falvak népességének mennyiségi meghatározásához is.
39. Hodor 1837. 57., illetve Nagy III. 1858. 120.
40. Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei, Bp. 1879. 8.; ugyanez: TMAO I. 114--115.

41. Cseffei-levelek: 1619. december 21. Modor; 1621. január 2. Nagyszombat; 1621. virágvasárnap, Nagyszombat; 1621. május 16. Kassa; 1624. október 15. Hodolin /Morvaország/. Ezenkívül Kádár VII. 1905. 182. mint lovas hadnagyot említi.
42. Lázár 1889. 165., illetve Trócsányi 1930. 157--158.
43. Szilágyi Sándor TT. 1886. 409.
44. Cseffei levelei között. Bethlen Gábor egyébként 1628 nyarán szövetséget kötött Movila Miron moldvai vajdával. Nem elképzelhetetlen, hogy a szövetséget is előkészítendő ment Cseffei is Moldvába. /Nő. Magyarország történeti kronológiája. Szerk.: Benda Kálmán. Bp. 1982. 456./
45. A Cseffei-levelek közt.
46. Lázár 1889. 165.; Kádár VII. 1905. 183.
47. A peregrináció történetét megírta Lukinich 1926.; rövid összefoglalását ld. Adattár III. 378--380.; egy újabb feldolgozást Veress Endre készített elő /Ld. MTAK MS 439/7./, s számos adattal gazdagította az ismert forrásanyagot. Gyűjtését felhasználtuk a dolgozat megírásához is.
48. Kecskeméti 1626.
49. Az előkészületekre s eddigi útjukra ld. Lukinich 1926. 89--91. uő. Sz 1911. 716--718., uő. Sz 1912. 475--476., Kecskeméti 1626. 25--26., 30--41., Dézsi Lajos ItK 1980. 221., Csipkai 1935. 9.
50. Bethlen János levele apjához Frankfurt, 1626. június 6. /Ld. Szabó Károly TT 1881. 192./; továbbá a leydeni beiratkozás dokumentumai: Album studiosorum Academiae Lugduno-Bataviae, Haga, 1875. 194., illetve Friedrich Teutsch: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Leyden 1575--1875. In: Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1880. 206.

51. Kecskeméti 1626. 21--23.
52. Kemény 1980. 52--53. -- A Kemény által említett ifj. Bethlen István, Bethlen István kisebbik fia 1619--1620-ban tanult a heidelbergi egyetemen. A város elfoglalása miatt meg kellett szakítania tanulmányait, s hazatért; tervezett újabb peregrinációja elmaradt. Ld. Lukinich 1926. erre vonatkozó részeit s hivatkozásait.
53. Korniss levele Bethlen Istvánhoz, Leyden, 1627. április 16. /Lukinich Imre TT 1911. 305--310./; Bethlen válaszai: 1627. május 31. Küküllővár, illetve 1627. augusztus 26. Kolozsvár. -- mindkettő kiadatlan: Székesfehérvár, Állami Lt. Vathy József letéte Nr. 47.; ez utóbbit kivonatolta Szentkatolnai Bakk Endre /Az elsőfahermegyei történelmi régészeti és természettudományi egylet XIII. évkönyve, Gyulafehérvár, 1904. 69./.
54. Henricus Altinghius /1583--1644/ egykori heidelbergi teológiai professzor ez időben valószínűleg két egyetemen is tanított, vagy a grönningeni egyetem mellett egyes esetekben tanácsadója volt a leydeni akadémián tanulóknak. Bayle 1740. I. 170.; "Altigh en prit possession le 16 de Juin 1627/ti. Gröningenben/, et ne la quitta qu'avec la vie. Il est vrai qu'il étoit parfaitement résolu en 1633 de changer Groningue contre Leide; mais il s'étoit réservé cette condition, que les Etats de Groningue y consentiroient; or c'est ce qu'ils ne firent pas." Beck-Burtolff 1742. I. 324. lényegében ezt fordítja: "Endlich erhielt er von seinem Churfürsten, dass er anno 1627. die Profession zu Gröningen annehmen durfte, die er auch bis an sein ende verwaltet hat. Anno 1633. sollte er nach Leiden, welche vocation er auch annahm, unter dem bedinge, dass die Stände von Gröningen drein willigten; die es aber nicht thaten." Elképzelhető persze

az is, hogy Bethlen Péterék néhány hónapra átmentek Gröningenbe, s ott volt tanára Altinghius -- erre azonban direkt forrás nincsen.

55. Johannes Polyander /1568--1641/ 1611-től haláláig a leydeni akadémia teológia professzora volt /Beck-Burtorff 1742. V. 842./.
56. Bethlen István idézett 1627. május 31-i levele /ld. az 53. jegyzetet/.
57. Szalárdy 1980. 214. Bernemisza Ferenc életére egyéb adatot nem találtunk.
58. Id. Bethlen Istvánnak haláláig egyik leghűbb embere /ld. Bethlen István végrendeletét: Radványzky 1879. III. 277--304.; továbbá Bethlen István és Batthyány Ádám levelezését: OL P 1314 Batthyány család Lt. Mssiles Nr. 6691--6705. különösen: Nr. 6701./.
Peregrinációjára vonatkozó néhány adat összefoglalását ld. 86. jegyzetünkben.
59. Lukinich Imre Sz 1912. 716--718. és 1926. 90--91.
60. Bethlen István 1627. május 31-i levele /ld. az 53. jegyzetet/.
61. A 60. jegyzetben idézett levél 1627. július 1-én Radnóton írt utószava.
62. Szalárdy 1980. 126.
63. A két instrukció sajnos ismeretlen, de tudunk róluk Bethlen István 1627. augusztus 26-i leveléből /ld. az 53. jegyzetet./.
64. Kiadva: Jacobus Miller: Epistolae Petri Pázmány I. Buda, 1822. 191--193. és ugyanez Georgius Pray: Gabrielis Bethlenii Principatus Transsilvaniae coaevis documentis illustratus II. Collegit et edidit Jacobus Ferdinandus Miller, Pest, 1816. 154--156.

65. A levelet, melyet Pázmány irt, nem ismerjük, de biztosan teljesítette a fejedelem kérését, mert Bethlen 1628. október 29-én hozzá irt levelében köszönetet mond érte /ld. Miller 1822. II. 25--29./.
66. E levelet sem ismerjük, de említi Izabella hercegnő Bethlenhez irt 1628. február 2-i levelében, ld. Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból /Szerk. Hatvani Mihály/ /Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria IV. 4. köt. Pest, 1859. 286--287./ Ugyanilyen tartalmú az a levél, amely valószínűleg az előző francia nyelvű levél német fogalmazványa, s amely ki lett adva: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez /Szerk. Gindely Antal/ Bp. 1880. 482--483.
67. Kiadta Szilágyi Sándor TT 1887. 9.
68. Uo. 8.
69. Kiadva: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összekötötései történetéhez. /Összegyűjt. Mircse János. Kiadta Óváry Lipót./ Bp. 1886. 19.
70. Kiadta Szilágyi Sándor TT 1887. 8.
71. Bethlen István 1627. augusztus 26-i levele. /ld. az 53. jegyzetet./
72. A Pálóczi Horváth család naplója 1622--1670. Közli Szopori Nagy Imre. /Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XXXI./ Bp. 1881. 193.: "A. d. 1627. die 14. mensis sept. indult meg az öcsém Horváth János uram Kassáról az imperiumba Belgiomba, Olaszországba peregrinálni több társával együtt."
73. Kiadva: Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli állami levéltárból és a burgundi könyvtárból /Szerk. Hatvani Mihály/ /Monumenta Hungariae Historia. Diplomataria IV./ 4. köt. Pest, 1859. 285--286.

74. Bornemisza Ferenc 1627. november 19-i dátummal írt a fejedelemnek, de ezt a levelet nem ismerjük, csak említi Bethlen Gábor 1628. március 7-én Bethlen Péter kíséretéhez írott levelében /ld. Szilágyi Sándor TT 1881. 197--199./. A másik levelet Cseffei írta november 20-i dátummal anyjának /ld. Beke Antal TT 1881. 193--196.; A Hamburg leírását tartalmazó részt idézi Szamota István: Régi magyar utazók Európában, Nagybecskerek, 1892. 225--226./. E levél margójára Cseffei lerajzolta egy hamburgi ház homlokzatát, elötte hajóval. Ezt az ábrát kiadta Kovács Sándor Iván: Pannóniából Európába, Bp. 1975. képmellékletként.
75. Cseffei László levele Monostroszegi Kún Istvánnak 1627. december 16. Leyden. Eredetije: Kolozsvári Erdélyi Múzeum Lt. Mike Sándor gyűjtemény. Egy modernizált másolata Veress Endre részére készült: MTAK MS 349/7. Fol. 207--211.
76. Tölcsöki István disputációja: RMK III. 1427. /1628./
Daniel János disputációja: RMK III. 1456. /1630./
Az ő peregrinációja tömör leírásban: Vargyasi id.
Daniel Gábor: A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza. Bp. 1896. 57--75. Bethlen János Leydenben maradására és hazatérésére ld. Adattár III. 383. és Csípkai 1935. 9.
77. Csípkai 1935. 9--10.
78. Ld. Izabella hercegnőnek a 66. jegyzetben idézett levelét, továbbá Cseffeinek 1628. április 8-án Párizsból anyjához írt sorait /Beke Antal TT 1881. 195--197./.
79. Ld. Cseffeinek a 78. jegyzetben idézett levelét és Pálóczi Horváth Jánosnak id. Bethlen Istvánhoz írt beszámolóját: 1628. április 10. Párizs /kiadta G. S. II 1884. 590--592./.
80. Ld. Cseffeinek a függelékben is leírt utazási leveleit.

81. Cseffei levele Monostorszegi Kún Istvánnak Velencéből, 1628. augusztus 28-án. Eredetije a Kolozevári Erdélyi Múzeum Lt. Mike Sándor gyűjteményében. Modernizált átirata MTAK MS 349/7. Fol. 217--225.
82. Ld. Bethlen Gábornak a 74. jegyzetben idézett levelét.
83. Ld. Cseffeinnek a 81. jegyzetben idézett levelét.
84. Uo. és Georg Kraues: Erdélyi krónika. In: Bethlen Gábor krónikásai /Szerk. Makkai László/ Bp. 1980. 172., 192--193.
85. E fogadásra vonatkozó források: Bibliotheca Vaticana, Urbinate, Codex 1098. Fol. 406., 420., 427. /Feljegyzte Veress Endre: MTAK MS 349/7. Fol. 165./; Gaetano Ruggiero: Le memorie dell'anno santo MDCLXXV. celebrato de papa Clemente X. Roma, 1691. 24.; Istoria degli anni santi. Napoli, 1721. 435.; Domenico Maria Manni: Istoria degli Anni Santi, dal loro principio fino al presente del MDCCL. Firenze, 1750. 189. /E három olasz történeti munkát idézi Florio Banfi: EM 1931. 299--301. Itteni tanulmányának tévedéseit helyesbíti Hercepei János: Adattár III. 378--384./; RMK I. 787. Várad, 1646. Temei pompa -- Bethlen Péter teste feletti beszédek. A római útról a 143. oldalon van szó.
86. Pálóczi Horváth János disputációja Padovában /1629/: RMK III. 1438. Bethlen Gábor két hozzá /padovába/ írt levele: Koncz József II 1888. 383--384.
87. Cseffei László Velencéből anyjának írott levelei /1628. szeptember 25. és október 29./. Kiadta Kovács Sándor Iván--Kulcsár Péter /Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tomus IX. Szeged, 1969. 98--99./.
88. Kemény János levele apjához, 1629. március 26. Fogaras: Lázár 1889. 166.
89. A Cseffei-levelek közt.

90. Torma Károly TT 1884. 143--144.
91. A politikatörténeti hivatkozások helyett itt csak a szövegeket kiadó Szilágyi Sándor tanulmányaira /EOE, TMÁO, Rákóczi okmánytárak/ és a legújabb feldolgozásra, Péter Katalin kéziratban lévő Erdély történetére utalunk.
92. Marczali Henrik TT 1880. 151.
93. Szilágyi Sándor TT 1898. 19.
94. EOE IX. 159--216. és az ehhez tartozó szövegek ugyanabban a kötetben.
95. Csáky István levele Eszterházy Miklóshoz, Tokaj, 1631. június 31. Kiadta Merényi Lajos TT 1904. 183.
96. Cseffei-levelek és EOE IX. 173. /Szilágyi itt egy hónappal későbbre teszi indulásuk idejét, de ennek nincs jelentősége./
97. Kádár VII. 1905. 183. és I. Rákóczi György levele Szalánczi Istvánhoz Szamosujvárról, 1632. március 9. Kiadta Szilágyi Sándor TT 1883. 429.
98. Ismeretlen személy naplója 1632-ből. Kiadta Abafi Lajos TT 1883. 526. A névsor: Kornis Zsigmond, Mikó Ferenc, Nagy Pál, Veselényi Boldizsár, Geleji Katona István, Nemes Tamás, Alsted, Toldalagi Mihály, Balásházi László, Balázs Ferenc, Daniel Mihály, Köhalmi Mihály.
99. EOE IX. 374.; TMÁO II. 197.; Trócsányi 1980. 357.
100. EOE IX. 374.
101. Kemény 1980. 165.
102. Regesza: Kemény 1836. II. 149. Nr. 267. kiadva: TMÁO II. 197.
103. Tötör, 1634. Cseffei levele anyjához: július 6.; július 8. -- A Cseffei-levelek közt.
104. "Giergio Novasal-földe" 1634. szeptember 9. Cseffei levele anyjához a Cseffei-levelek közt.

105. EOE IX. 204--206.
106. EOE IX. 216--1243. A kérdés monografikus feldolgozása: Lukinich 1910.
107. Kemény 1980. 170.
108. Beke Antal II 1895. 423.
109. Lukinich 1910. Függelék XIV. szám.; ugyanő TT 1909. 395.
110. Cseffei-levelek közt.
111. Trócsányi 1980. 357.
112. EOE X. 24--28., 165--167., 174--202.
113. Uo. 208--216.
114. Cseffei levele anyjához 1624. március 1. Kassa. /A Cseffei levelek közt./
115. Az erről szóló iratot kiadta Köblös Zoltán EM 1907. 135.; Iványi Béla kivonatolta, ld. Adattár XI. 530. tétel.
116. Cseffei levele anyjához, 1631. december 20. Kolozsvár -- a Cseffei-lávelek közt.
117. Bethlen Ferenc levele Cseffeihez, Gyulafehérvár, 1641. május 5. -- a Cseffei-levelek közt.
118. Torma Károly TT 1884. 143--144. Cseffei nem csupánalakást bérelt nála, bizalmas kapcsolatuk volt; erről Dálnokynak 1653. június 22-én Kolozsvárról hozzá írt levele is tanuskodik -- a Cseffei-levelek közt.
119. Analógiaként az ugyancsak református Debreceni Tamásra utalnánk, aki Rákóczi magyarországi birtokainak praefectusa volt. Véleményét óvatos fogalmazásban a fejedeleme-nek megírta /OL E 190 Rákóczi-család Lt. 8. csomó 72--75. Fol.: 1638. július 19. Sárospatak, 1638. Július 22. Téglás -- Debreceni levelei a fejedelemehez/. A halálos áldozat Thoroczka János kolozsvári ötvös volt /EOE X. 28./.

120. Ld. 32. jegyzetünket.
121. 1639. augusztus 15. Gyulafehérvár; 1639. augusztus 25. Gyulafehérvár; 1641. április 13. Gyulafehérvár, 1641. október 25. Gyulafehérvár. -- Valamennyi a Cseffei-levelek közt.
122. Ld. az előbb idézett 1641. április 13-i levelet.
123. ETA IV. 69.
124. 1641. május 5. Gyulafehérvár, Bethlen Ferenc levele Cseffeihez -- a Cseffei-levelek közt. A főispán egyébként is sokat betegeskedett, de ez a betegsége már márciusban kezdődött. Anyjának, Kövesdről március 3-án azt írta, hogy ha most elindulna Kolozsvárra, kézre lehetnének neki a koporsót.
125. Ld. a 121. jegyzetben említett október 25-i levelet.
126. 1644. március 19. Szatmár, Torma Péter levele Cseffei-nak -- a Cseffei-levelek közt.
127. Név nélkül kiadva TT 1891. 155--159.
128. A két Rákóczi György családi levelezése /Monumenta Hungariae Historia. Okmánytárak XXIV./ Közli Szilágyi Sándor, Bp. 1875. 249. Ugyane kötet 195. oldalán lévő levélből arról értesülünk, hogy Cseffei 1644 júniusában birtokadományt kért, de Rákóczi ezt nem akarta teljesíteni.
129. 1645. február 9. Zboró. TMAO III. 363--365.
130. 1644. április 27. Bábolna. -- A Cseffei-levelek közt.
131. Kiadta Magyary Károly TT 1906. 481.
132. A Cseffei-levelek közt.
133. Csupán a példa kedvéért idézünk itt néhány kiadott és kiadatlan forrást: 1657. október 6. Kolozsvár, Orozy Tamás levele Cseffeihez: Zilahy István látott "Solyom tajan" "az nagy sokasagu nemzet tabort Puchan vellek

Generalis, vadnak Negyven ezeren, az Török felől most semmi bizonyos nincz: Urunk Radnothra ment. A Svecus debellalta az Panust, unitis viribus et consilije i-gyekoznak az Lengyel ellen. Az Öregh kozak Hetman megholt Testamentumban mind fiat s mind orszaghat hatta az Muszka Czaszarnak, az fianak fő kozak Vezere Gubernatora az Tatarokra megyekezik, mongyak hogy kártis töt az Tatarokban: szabadulnak aprankent az szegeny Magyarokis az rabsagbul..."; 1658. szeptember 20. Déva, Barcsai János levele Cseffeihez /itt hibásan Kolozs megyeispánjának említve! / a tatár kán Erdélyre töréséről, s hogy menjen a segesvári gyűlésbe október 5-re, mert tenni kell valamit /ez utóbbi levelet regesztázta Beka Antal II 1895. 640./; 1658. október 5. /valószínűleg Segesvár/, Cseffei levele valamely török főemberhez /TMAO VII. 390./; 1658. november 9. Marosvásárhely, Várally S. György levele Cseffeihez, melyben arról ír, hogy a török csapatokat vont össze, azonnal küldje lovasait; 1658. november 10. Haller Gábor levele Cseffeihez, melyben arról ír, hogy a békeességet helyre kell állítani /kiadta Útvös Ágoston ETA IV. 107--108., regesztaként említi Kemény 1836. II. 361./; 1659. május 25. Bahcsiszera, Roma Péter levele Cseffeiének a fogaságból, amelyben kéri, járjon közbe a fejedelemtől szabadulása érdekében /regesztaként kiadta Beka Antal II 1895. 641./; 1659. június 25. Kövesd, Sztoika Goita levele Cseffeihez: panaszkodik az állatállomány miatt, melyet a farkasok, a portyázók és a szomszéd földesúr egyaránt pusztítanak. "Mi Uram it azt halyuk /! / hogy az Öregh Kemény Janos jöne sok Tatarokkal, ha az ugy vagyon, nem tudom hova megyek az lovakkal, mert felek hogy el veszezik töllem."; Váltásdíj céljából való kölcsönkérésre ld. Magyary Károly TT 1905. 491.; Ugy tűnik, hogy Barcsai Ákos fejedelem szolgálatában is állt élete végén, legalábbis ez derül ki abból a levél-

ből, melyet Mike Mihálynak, II. Rákóczi György hadainak generálisához írt /1659. november 24. Beszterce/: Beadott egy "Lovasrul, gyalogrul" való supplicatiót, s a fejedelem /Rákóczi/ engedélyezte. "Az elebi Urunkis Barcsay Ákos fejedelmünk levelének paraiat /!/ oda kültém vala kegyelmed kezehez. Hogy az Ország nem Contra dicalt, de jó uram azen oczem Bojer Sigmund uram egy czep paranczolatot sem iratot, ha nem csak az suplicatiót az Urunk concessum irassaval küldötte megh, ezt úgy tartom, mint draga kincsemet ilyen nyomoruságban, de nagy fogyatkozás, hogy levelen nincsen az mezebe való varmegyeknek az suplicatiót nem illik mutatgatni bannam is ha el vesztenek ... Irasson kegyelmed egy patenset."

134. Bethlen Anna levele Cséffeihez, 1640. augusztus 21. Zilah -- a Cséffei-levelek közt.
135. 1642. november 17. Totör, Cséffei levele Bethlen Péterhez -- a Cséffei-levelek közt.
136. 1644. május 6. Huszt, Bethlen István levele Cséffeihez -- a Cséffei-levelek közt.
137. 1647. május 1. Huszt, Bethlen István levele Cséffeihez -- a Cséffei-levelek közt.
138. Kádár I. 1900. 362--366.
139. 1647. október 14. Gyalu, erdélyi főurak levele Szalán-czy István portai követhez TMÁO III. 402--405./.
140. Ld. például 1643. augusztus 28. Mikó István levele Cséffeihez arról, hogy egyik volt szolgája tolvajjá lett, fogassa el, veresse vasba. -- A Cséffei-levelek közt. Itt egyébként számos ilyen apró adat található.
141. 1651. március. Cséffei kérelme II. Rákóczi Györgyhez, hogy engedje el ezt a fárasztó kötelességét. -- A Cséffei-levelek közt.

142. 1646. május 15. Szentpéter, Köblösi István levele Cseffeihez -- a Cseffei-levelek közt.
143. A Cseffei-ellenes beadvány idézi Kádár I. 1900. 362.; ez ügyben ld. még Kemény 1836. II. 362. Nr. 263.
144. Csonka, datálatlan levél a Cseffei-levelek közt. A szövegben írja Cseffei, hogy már 67 éves -- innét a datálás.
145. Trócsányi 1980. 357.
146. Ld. 25. jegyzetünket.
147. Kiadta Köblös Zoltán EM 1907. 135.; kivonatolta Iványi Béla, ld. Adattár II. 530. tétel.
148. Georgii Matthias Königi Bibliotheca vetus et nova, Altdorf, 1678. /Betürendes./
149. BMC /E katalógus is betürendes, ezért feleslegesnek tartjuk a kötet és oldalszám közlését./
150. Például Antonius Scherbergerus, akinek ilyen című munkája ott szerepel Johann Haunoltnak, a selmecbányai iskola rektorának könyvjegyzékén 1595-ben /ld. Gulyás Pál MKSz 1922. 175--180./; "Ravsovii de conservanda valetudine" olvasható Berényi György 1650-ben felvett könyvtárkatalógusában /Adattár II. 262. oldal/; "Johannes Vittidrius de conservanda valetudine" című könyve Keiffel Jánosnak volt meg 1645-ben /Adattár II. 487. oldal/.
151. Mindhármukra ld. Beck--Burtorff /betürendes/.
152. Ld. a 147. jegyzetet.
153. Beck--Burtorff.
154. Közelebbi adatot nem találtunk.
155. NBG /betürendes/.
156. BMC.

157. NBG, Beck--Burtorff.
158. BMC.
159. NBG, Beck--Burtorff.
160. BMC.
161. Theophili Georgi Europäisches Bücher-Lexicon, Leipzig, 1742--1743. /Betűrendes/.
162. E tételnek számos feloldása lehetséges. Három kézikönyvet néztünk át, olyat, amelynek van tárgymutatója: Carlos Sommervogel: *Bibliothèque de la Compagnie de Jesus. Tome X. Paris, 1909.* -- ez az index kötet; *Bibliotheca Classica sive catalogus officinalis, Francofurti ad Moenum, 1624.*; Nicola Francesco Haym: *Bibliotheca italiana, ossia notizia^{dei} libri rari italiani, divisa in quattro parti, Milano, 1803.*
163. NBG.
164. 1628. október 29-i levele. Ld a függelékben.
165. Binder 1976. 189.
166. NBG, Beck--Burtorff.
167. Dankanits Ádám: XVI. századi olvasmányok, Bukarest, 1974. 104.; erre hivatkozik Binder 1976. 72. és 188. is. A bejegyzés szövegét nem idézik, azt Jakó Zsigmondtól kaptam.
168. 1627. december 16-i levele. Ld. a függelékben.
169. 1628. szeptember 25-i és október 29-i levele. Ld. a függelékben.
170. 1628. október 29-i levele. Ld. a függelékben. A szerzője ennek az atlasznak Gerhard Mercator *1512--1594/*. Első kiadása: Antverpiae, 1595. /Ld. Binder 1976. 189./
171. Ld. a 147. jegyzetet. Sajnos nem sikerült Kamuthi

Farkasnak egyetlen könyvét sem megtalálni, amelyből következtetni lehetne arra, hogy mit adott vissza Cseffei. Kamuthi Balásznak azonban előkerült két könyve.

172. Adattár II. 30--33.

173. RMK III. 1425 /az OSZK példányát használtuk/.

174. Cseffein kívül üdvözlő verset írtak: Pálóczi Horváth János, Johann Polyander, Adreas Rivetus, Thallyai János, Kecskeméti István, Tölcséki István, Thormai P. Gáspár, Daroci Bálint, Basilius Rozgonius. A versek sora Cseffeiével kezdődik, s a felsorolás sorrendjében vannak elhelyezve.

175. 1651. augusztus 16. /H. n., csonka/, Somlyai Gáspár levele Cseffeihez -- a Cseffei-levelek közt. A Somlyai-családról ld. Nagy X. 1863. 283.

176. Csulai így emlegeti, ettől függetlenül elképzelhető, hogy más rokonsági fokban állt Csulaival. Üccséről ui. nem tudunk.

177. 1656. május 25. Gyulafehérvár, Csulai György levele Cseffeihez -- a Cseffei-levelek közt.

178. 1657. február 20. Gyulafehérvár, Csulai levele Cseffeihez -- a Cseffei-levelek közt.

179. 1646¹, június 18. Kolozsvár, Warsóczy István levele Cseffeihez -- a Cseffei-levelek közt.

180. 1628. október 24. Bologna. Melchior Seny levele Cseffeihez -- a Cseffei-levelek közt.

181. Dolgozatunknak ebben a részében a csaknem teljesen kiadatlan Cseffei-leveleket vettük alapul, a vizsgálat során külön nem hivatkoztunk forrásra.

182. Hopp Lajos: A magyar levélműfaj fejlődése. In: Irodalom és felvilágosodás /Szerk. Szauder József, Tarnai Andor/, Bp. 1974. 501--566.

183. Példaként Németh S. Katalin tanulmányát említjük, amelyen Bethlen Kata levélírói stílusáról publikált. It. 1979. 1--37.
184. Ld. például Bicskei Istvánnak Rimay János leveleit is elemző cikkét. *Studia Litteraria*, Debrecen, 1982. 46--54.
185. Jankovics József: Bethlen Miklós leveleinek formai, műfaji és stilisztikai jellemzői /kézirat/.
186. Kovács Sándor Iván It 1979. 314--325.
187. 1642. november 17. Tótör, Cseffei Bethlen Péterhez.
188. 1622. július 11. Gyulafehérvár, Bethlen Gábor Cseffeihez.
189. Cseffei levelei Gávi Péterhez: 1648. október 4. Kolozsvár -- /Cseffei-levelek/; 1649. március 15. Noszoly -- Beke Antal TT 1895. 635.; 1658. november 3. Kolozsvár -- Beke Antal TT 1896. 50.
190. It 1979. 312--313.
191. TT 1881. 193--197.
192. Ld. a 197. jegyzetet.
193. Szamota István: Régi magyar utazók Európában 1532--1770. Nagybecskerek, 1892. 225--226.
194. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus IX.* Szeged, 1969. 98--99.
195. Binder Pál: Utazások a régi Európában, Bukarest, 1976. 75--85.
196. It 1979. 312--323.
197. MTA MS 439/7.
198. Cseffei-levelek, illetve a két, Monostorszegi Kún

Istvánnak írott levél: Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Lt.
Mike Sándor gyűjtemény-- a levelek betűhív másolatban
való megtekintéséért Jakó Zeigmondnak és Kis András-
nak mondok köszönetet.

199. It 1979. 320--323.

200. Naplója és egyéb iratai nyomdában a Kritérion kiadó-
nál /Téka-sorozat/.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

E jegyzékben csak a többször idézett források és szakirodalmi tételek szerepelnek. A felhasznált irodalom bibliográfiai adatait lásd a jegyzetekben.

Adattár I--II. Hercepi János cikkei /Szerk.: Keserű Bálint/ /Adattár XVII. századi eszellemi mozgalmaink történetéhez /I--II./ Bp--Szeged, 1965--1966.

Adattár III. Hercepi János cikkei /Szerk.: Keserű Bálint és Csanda Sándor/ /Adattár XVII. századi eszellemi mozgalmaink történetéhez III./ Bp--Szeged, 1972.

Adattár II A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése /Sajtó alá rend., függelék: Hercepi János és Monok István/ /Adattár XVI--XVIII. századi eszellemi mozgalmaink történetéhez II./ Szeged, 1983.

Beck--Burtorff Beck, Johann Jacob--Burtorff, August Johann: Neu-vermehrtes historisch- und geographisches allgemeines Lexicon. I--VI. kötet. Basel, 1742--1743.

Binder 1976 Utazások a régi Európában /Szerk. Binder Pál/ Bukarest, 1976.

BMC British Library Catalogue /az utolsó előtti kiadást használtam/.

Cseffei-levelek Cseffei László levelezése /114 levél/ az "OL Gyulafehérvári Káptalan OL Lymbus 12 csomó" jelzeten található. A nem innen idézett levelek-nél külön jegyzetet írtunk.

Csipkai 1935 Csipkai Sándor: Magyar--Holland irodalmi kapcsolatok kezdetei, Bp. 1935.

- EM Erdélyi Múzeum
- EOE Erdélyi Országgyűlési Emlékek I--XXI. /Szerk.: Szilágyi Sándor/ Bp. 1875--1898.
- ETA IV Erdélyi Történelmi Adatok IV. kötet /Szerk.: Szabó Károly/ Kolozsvár, 1862.
- Fol. Folio.
- Hodor 1837 Hodor Károly: Doboka vármegye természeti és polgári esmértetése, Kolozsvár, 1837.
- It Irodalomtörténet
- ItK Irodalomtörténeti Közlemények
- Kádár II--VII. 1900--1905. Kádár József: Szolnok-Dobokavármegye monographiája II--VII. kötet. Deés, 1900--1905.
- Kecskeméti 1626 Kecskeméti Gergely: Ulysses Pannonicus, Franeker, 1626. RMK III. 1397.
- Kemény 1836. II. Kemény József: Notitia historico-diplomatica archivi et literarium capituli Albensis Transilvaniae II. kötet Cibinii, 1836.
- Kemény 1980 Kemény János önéletírása /Sajtó alá rend.: Windisch Éva/ Bp. 1980.
- Lázár 1889 Lázár Miklós: Erdély főispánjai, Bp. 1889.
- ld lásd
- Lt Levéltár
- Lukinich 1910 Lukinich Imre: Bethlen István támadása 1636-ban, Bp. 1910.
- Lukinich 1926 Lukinich Imre: Az iktári Bethlen fiúk külföldi iskoláztatása. In: Nagyenyedi album, Bp. 1926.
- MS manuscriptum
- MTAK Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára

- Nagy III. 1858 Nagy Iván: Magyarország nemes családai.
III. kötet, Pest, 1858.
- NBG Nouvelle Biographie Generale, /Publ.
par Firmin Didot freres/ 1--46. kötet. Páris,
1862--1870.
- Nr Numerus
- OL Magyar Országos Levéltár, Budapest
- Petki V. 1903 Petki Mór: Szilágy vármegye monogra-
phiája. V. kötet /Bp./ 1903.
- Radványzky 1879. III. Radványzky Béla: Családelet és
háztartás a XVI--XVII. századi Magyarországon,
III. kötet. Bp. 1879.
- RMK Régi Magyar Könyvtár I--III. /Szerk.:
Szabó Károly és Hellebrant Árpád/ Bp. 1879--1898.
- Sz Századok
- Szalárdy 1980 Szalárdy János siralmas krónikája
/Kiad.: Szakály Ferenc/ Bp. 1980.
- TMÁO Török-magyarokori államokmánytár
/Szerk.: Szilády Áron és Szilágyi Sándor/
I--VII. kötet. Pest, 1868--1872.
- Trócsányi 1980 Trócsányi Zeolt: Erdély központi
kormányzata 1540--1690. Bp. 1980.
- TT Történelmi Tár

F U G G E L E K

1622. július 11. Gyulafehérvár

Bethlen Gábor levele Cseffei Lászlóhoz.

Gabriel Dei gratia Sacri Romani Imperij e Transyl-
vaniae Princeps, partium regni Hungariae Dominus, Sicu-
lorum Comes ac Oppoliae Ratiboriaeque Dux etc.

Generose fidelis nobis dilecte. Salutem et gratiam
nostram etc. Mint hogy az sok ide s toua valo iarasunkban
vadazathoz valo kopoint el ueztenek, es el fogitanak;
Miel pedig bizonyossan ertyük hogy husegednek io kopoi
vadnak; Annak okaert husegedet kegyelmessen requirallyuk,
söt ugian hadgiukis, hogy az minemü kopoi vadnak huseged-
nek, azok közzül egy paárt szepekett iokatt, es gyermek-
dedeket küldgiön huseged mindgyarast minekünk, ugy hogy
keduessen uehessük husegedtül alioquin ha roszak lesznek,
cedulat ragasztunk az nyakokra es husegednek uisza küldgiük,
bene ualeatt, nec secus fotiate.

Datum Albae Juliae die 11 Julij Anno Domini 1622.

Gabriel mp.

Alul Cseffei irásával: Akor Ifiu legénj valek az szeginj
Bethlen Gabornak küldötte vala az Galliaj kiralj
kouete Dux Angel de Mouesis /?/ szip egi nihanj ko-
pot szekeren annak az koljkej valanak azok Negiet
attam uolt Egy part egikert /!!?/

Külcim: Genroso Ladislao Cziefei Aulae Nostrae Familiari
etc. Fidelis nobis dilecto.

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL.

Lymbus 12. csomó

1623. október 15. Hodolin /Morvaország/

Cseffei László levele anyjához, Tomori Annához

Zolgalatomat ayanlom kgnek mint Aszonyomnak. Kiuanak
Istentol kgnek minden kiuansagha szerint ualo iokat.

En most Aszonyom Istenek hala io egissighben vagjok.
Semmi egieb olj nehességem kgtek fele nem uolna hanem hogj
kgd csak azt sem írja nekem meg hogj hany leuelemet vittik
kgdhez. Csak kgd az Kolosuariak keziben adatna ki hoznak
az postak, kgd aszonyom ennekem az Varadrul irt leuelemre
teszen valaszt, az meny leuelemet ennekem Colosuaring el
uittik csak kgd kerestette uolna ott, lehetetlen eött rend-
beli leuelem kozul hogj egis meg ne maradott uolna.

Mi aszszonyom az mi kgmes Vrunk io szerenczeuel ide
Morua Orszagban be jeöttünk által az Morue Viszin, az hol
az Czaszar hadat teöbet tiz ezer emberrel meg szoritottunk,
/:Agyutal(!) louoldöztük az Taborat:/ mayd három hettul
fogua eheztetük üket, soha olj Nap nincz az meljen Tezen
hatot huzat többetis el nem hoznanak benne, csak nem hol-
nak ehel megh, mostis ü Filginek(!) Nemet Gialogia teöb

uagion ezernel az ki hozank hodolt, Csaszarnak Vduari
gialogia uolt, ittis fizetisen vadnak rollunk (?!).
Filek alol irtam uolt egj leulet kgnek Aszonyom akaruan
ha meg attak uolna, Gyereofi Gaspar Vramnal kellene keres-
ni auagj Eneczi Sigmondné Aszonyomnal. Istennek hala most
semi szüksigem Nincz azkit el nem szenuedhetnek. Az sze-
giny Teke Sandor el uesze, Zalay Ferencz sogorunkis
leouis miat meg hala. Imar ket rendbeli hadatis Csaszar-
nak kik egyutis masuttis gyulekezenek, uerte fel az mi
hadunk. Agie Isten hogj haljon kgtek ez Vtanis io hireket
mind othon mind mi felollunk, agia Isten hogj enjs io hi-
reket haljak kgtek feleol, Irasom sok uolna de nicz teob
papirossam ennel.

Elseoben azt akarnam Aszszonyom hogj kgtek feleol
irna kgd, masodszor hany leuelem ment kgdhez es honnat ir-
tam azokat, harmadszor az Torma Peter dolga feleol, ennek
mind azaltal ű Felge naglob kegyemessigit (!) is mutatta
annal remillem ez Vtanis az ű Fge kgigit, Czak Isten ű
Fget iltesse sokaigh.

Kgnek Aszonyom szolgalatomat ayanlom, agia Isten hogj
io egissigben lassam kgteket. Költ ez leuelem hodolin
neuű Varos mellet Morvaban. 1623. eztendőben 15 Napian
Mint (!) Zent huanak

kgk Aszonyom io akaro zolgaia

Czeffey Lazlo

Külcim: Az en beoczulletes Aszonyomnak az Istenben el nyugodt io emlekezetü hatuani Sigmond Vram meg marat eozeugyenek etc. Nekem keduesio akaro Aszszonjomnak.

Kivül Cseffei irásával: Ezt az en leuelemet Colosuarat Biro Vram kezihez agyak, közel lakom oda meg talialiak ü kgnel.

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL. Lymbus
12. csomó

1625. julius 25. Gyulafehérvár

Bethlen Gábor megbízólevele Cseffei László részére.

Gabriel Dei gratia Sacri Romani Imperii et Transylvaniae princeps, partium regni Hungariae dominus, Siculorum comes, ac Oppoliae Ratiboriaeque dux etc.

Fibelibus nostris universis et singulis, cujuscumque status conditionis, gradus, dignitatis, officii et praeminentiae hominibus, ubivis in ditione nostra constitutis et commorantis praesentes nostras visuris nobis dilectis. Salutem et gratiam nostram.

Nemzetes és vitézlő Cseffey László hivünket, udvari főszolgánkat bocsátottuk bizonyos dolgaink végett az moldvai vajdához. Hagyjuk azért és parancsoljuk is serio minden rendbeli hiveinknek, hogy ez levelünk látván, az meg-

nevezett Cseffei László hívünket mindenütt békével bocsátván és bocsáttatván, mind menet mind jövet postalóvat adván alája illendőképpen gazdálkodjatok is neki. Az hol pengig az szükség kívánja, késérőket is adjon melléje. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibentis restitutis.

Datum in civitate nostra Alba Julia, die vigesima quinta mensis Junii. Anno Domini Millesimo sexcentesimo vigesimo quinto.

Gabriel

manu propria

Gregorius Ormánczy

manu propria

Kivül más kézzel: Cseffei László passusa a moldvai vajdához.
Mai lelőhely: eredetije a fejedelmi nagy pecséttel ellátva a kolozsvári Erdélyi Muzeum Mike Sándor gyűjteménye 3. kötetében. Az itt közölt modernizált helyesírásu másolat Veress Endre részére készült (MTAK MS 439/7. Fol. 231.).

1627. november 20. Hamburg

Cseffey László levele anyjához, Tomori Annához

Szolgálasemat ayanlo/m/ kgnek mint Aszonyomnak kívánok Istentül kgnek io egissiges hosszu illetet, mind Aszo-

nyomnak hugommal egyjüt.

Isten kegyelmességigibul immar hamburgban irkeztünk az melj nap Berlimbe/n/ kgnek az utolsó levelemet irta/m/ masod nap mingjart meg indultunk, es egj Taijgermund neuu Varasigh, melj az Albis uizinek az partian vagjo/n/ sze-kere/n/ jöttünk, ott azta/n/ egj estue ugj mint 16 napia/n/ Zent Andras ha/va/nak, haioa rakottunk es maid Iyfelkorigh menuia, valami halaszoknal fak alat az part-hoz az hayott ki köttik, en az haio/n/ halta/m/ horuat Janossal de virrattig egj nihanij izbe/n/ az eső ige/n/ vere, onnat esmeg haynalba/n/ el indulua nap estigh es sötitbenis uga/n/ iol mentu/n/k es ottis egj kis falunal ki kötöttünk, az hol had nipe ne/m/ uala, mert felső /ki-huzva! / rigi Marchia rakua csaszar hadaval, nem mertunk mindenutt kiszallani, onnatesmet harmad nap ugj mentunk hogj estuere egj Londburg neuu mező Varasba/n/ irtunk estuere, az hol az csaszar hada haiokal altal kottötte, altal hidlotta az vizet es az Generaltul melj ott paran-czol, csaszar levelire czedulat kiruin el ereztettek, es semmit nem mulatva/n/ azon ijel egiz virrattigh mind jöt-tunk ala az vize/n/, es noha arczal uisza habzott az szel miat az viz, mind azaltal szinte virratara az varas ala irkeztunk ide hanburg ala tegnap reggel, es be szalua/n/ itt az hollandiai vendig fogadoba/n/ io egissighbe/n/ uagjunk, de bizonj dolog hogj magunk szemiljiirt egj Nap-ra egj egj Tallert adunk egyink egyink, csak ferencztulis 16 garast egj napra, mind az altal bizonj iol tartanak,

io borokal es szip itkekel, halakal.

Innetis isten engedelmibul meg indulunk tala/n/ csak holnapis, es hollandiai hajora rakodunk mert az szarazon semmikeppe/n/ el ne/m/ iarhatsenki /igy! az hadak miat sem posta senki, az halokon baratsagos, es igj innet ugja/n/ az Albis vizinmegyunk /igy! ala az Tengerre, az melj ide 18 milj föld, es az Tengeren iol el mehetunk, mert az hajok mint hogj vissza mennek hollandiaba/n/, azokal baratsagos mennunk. az Isten bizonyj ugja/n/ utat mutatott mindenutt ha io szelunk talalkoznék, három vagj Nigj Nap es az iczakaval egjut el irhetnénk Amsterodamba/n/, az melj ide hatvan milj föld. Most Istennek hala itt szip udő es czendes Egh uagjo/n/.

Ennek az varasnak hazaj Teglabul rakott mind rigi szentegjhez formakra ugj hogj ritka helj az hol szeker iarna uduarra, mert itt az fele ne/m/ ige/n/ szuksigh, miuel hogj csak nem minde/n/ uczakra be johetnek az Nagj haiokalis. Az varas felette bu nipu igen nagj kereskedissel il, haioknak sokasaga mindenkor az varasba/n/ es az varas környul. felette szorgalmatos ipítésbe/n/ uadnak, az varas ku falain assak fundamentumat faragiak az Nagj Gerendakat Bastiai földbul czinalt ollyak uadnak, hogj az minemuket eddig latta/m/, kettő uagj háromis ne/m/ tenne itt ualot egjet, ige/n/ feltik uk az gondul seletlensigtul magokat; Az haiok az hol be junek az varosban az olja/n/ vezak millyen vadnak be hogj az viz be johesse/n/, az szaraz uczak magasban vadnak de szoros-

sak.

Az hazaknak az vezara ualo oldala inkab mind Ablak, hogj
Vueg haznak itilhatne mayd inkab az kiul niző, mind az
altai szip hazak uadnak.

Summa, hanburg, Derek es erős bu nipu varos keres-
kedisnek helje.

Eddig Asszonyo/m/ kgnek minden Derek helyekbul ir-
ta/m/, Talam mégh Lugdunumig irhatok Amsterdambul; Lug-
dunumbul penig inkab irhatok mert onnat sokan mennek ha-
za Erdeljbe/n/. Az vtan azta/n/ ne/m/ irhatok egj keues
ideig az mig Velence fele ne/m/ kerulunk, Ideig bizonyj
sokat kerultunk de en ne/m/ sokat bankodo/m/ raita, noha
Pragabul nekunk igjenese/n/ kellett uolna mas fele mennunk.

Secretarius v/ram/tul az Dolmaniomat haza kuldötte/m/
es az seljem ouet. Az Zablia/m/ uele/m uagjo/n/ es az kö-
poniegem tala/n/ aztis uisza kuldo/m/ ez uta/n/ io leszen
szolgaimnak.

Egjeb dolgokat irni must ne/m/ igjekeze/m/ hane/m/
az kik haza mennek azoktul iob modo/m/ lesze/n/ az iras-
b/an/ holot ezt az leueletis fejedele/m/ leueleuel egjut
postakon uiszik el mar az hogj hirt ugja/n/ nemis igje-
kezte/m/ irni, holott Zeller Marton haza megje/n/ es
többekis kgd meg erthet minde/n/ allapotot, u tala/n/
But mas hoba/n/ haza jut auagj husvitra, iol lehet ha az
altalo/m/ megje/n/ tala/n/ hamareb.

Kgk azzonyo/m/ szolgalamat ayanlo/m/ es agja Is-
te/n/ hogj io egissigbe/n/ lassa/m/ kgdet mind

azonj/om/mal hugomal. Iste/n/ iltesse kgdet sekaigh.

Költ hanburgban Alsatianak egyk fu varasaba/n/.

1627 esztendobe/n/ 20 Napián Zent Andras ha/vana/k.

kgk Azzonijo/m/ io akaro zolgaiai fia

Czehffey Lazlo m/anu/ p/ropria/

Ezt a levelet kiadta Beke Antal (TT 1881. 193-196.),

de közel 100 olvasat- és nyomdahibával (E tényre

felhivta figyelmünket Veress Endre feljegyzése:

MTAK MS 439/7. Fol. 216.)

A Hamburgra vonatkozó részt idézi Szamota István: Régi

magyar utazók Európában 1532-1770. Nagybecskerek,

1892. 225-226. Szemelvényesen közli Binder Pál

i.m. 75-78, Anyjának készített rajzát /e levél mar-

góján/ kiadta Kovács Sándor Iván: Pannóniából

Európába, Bp. 1975. képmellékletek.

1627. december 16. Leyden

Cseffei László levele Monostorszegi Kun Istvánhoz.

Gensrose Domine et frater mihi observandissime
servitiorum meorum semper paratissimam commendationem.

Kiuanok Istentul Kegjelmednek Vram io egissiges
boszu illetet, es agia Istan hogj kegjelmedet lassam io
egissigben kedues io akaroimal egjüt.

En Vram eddig ualo iarasomat, noha nem igen mesze föld, mind az által illien Téli üdőnek szeles uolta miat, melj Veszedelmes állapotallal iarhattam az Tengert kegyelmednek Vram meg izom, es az utt ualo keresztyn országoknak formaiat, meljek noha kiczinek földel, de erővel es ami mi Vallasunknak tizta tünde klisiuel egyeb földeket meghalad. Mert tukor egiszen Belgiumot, melj all 17 tartomanybul, az Spaniolok birtak, es felette kegyetlen eöldöklissel tartottak, ugj annyra hogj csak ezekben az apro tartomanyokban az mi hütünkön ualo embereket, fü rendeketis, 18 ezer emberrel többet vagatott le egj Albanus nevü Generalissa által az spaniol kiralj Ferdinandus secundus Tolnedeo ki akkor ilt igen Kegietlen uolt. Es az illyen szörnyüsigirt Belgiumnak ez az Rische, mely Hollandia, ellene fegyvert fogot, elsőbenis csak egj Dordnek neuu uaros es Roterodam, annak utanna az Is-ten vezérleluin anyt vök (!) magokhoz, hogj most hetuen egiz mily földnel csak az tenger-mellettis többet tart, es most meg mastis ük oltalmaznak, ugj mint az Daniai kiraljnak harom Varosat, az egiket az kit Tilli megszal- lott, egj Morgon neuü kapitaniok leuin benne Anglus. Es ez el mult Niaron egj Grolla neuu varast az spanioltul erős viadallal meg uöttek, az hol az Vrfijs Betlen Peter Vram jelen uolt. A meljet Tilli meg szallott Stadnak hi- jak az Snijngé viz mellett, melj az Albis uiziben folj, alol Hanburgon (!), közel a Tengerhez ugj mint nyolcz

mily föld, de Tilli ezen az telen azt meg nem uesti. Az danieli kiralytis nem uertik meg, hanem hogi hallotta az Czaszarral ualo meg bikillisünket es Bolstannakis oda irsit (!) irkezesit ? Tilli melle ugj ozlatta el az hadat es mag /.../zj tartomaniban, meljet az tenger körnijül folj, egj vara uagjon Copenhagaba. Küldöttem Kegjelmednek egj Mappat, meljbul Kegjelmed eze (!) ezebe veheti az helyeket. Ez az Tenger meljike felette igen ves (!) vizes ? syk föld es igen szeles. Az Tengernek ki ütisitül az orszag meg beoczülhetetlen Munkauat oltalmazsak mindenkor ezek (?), mert csak az kit en lattam az Albis vize be szakadasatul fogue az Tenger partokat nagj magas temerdek föld töltissel ugj töltöttik fel, hogj meg itilnijs nagj dolog mindenüt ezen (!) az orszagokon, es az föld töltisen belöl nagj magas hasogatott temerdek Gerendakkal sok heljen harom rendel, nihul egj es ket rendelis magassan fel uert palankot czinaltak az tenger uisse (!) felöl az töltis melle, hogj az habok az töltiseket sokara el ne szaggatnak, az Gerendak mind egyk az masikat iri, vas szegekkel özüe szegeztik mind, hogj az szel el ne szagassa egjmastul, megis az rettenetes habokat niha ugj hozza az szel, hogj altal ugrik az nagj magas töltiseken. Immar ennij hoszu folden annij sok mily földekre minemü költsig es munka lehet az oltalmazasban, kegjelmed itilje meg, holot mikor mostis egj Enchusa neuu Varasban uoltunk akkoris egj fü ember tün emlekezetett,

hogj melj fele (?) szinte (?) akkor uolt az egiz orszagnak. Mert az Tengernek oljan szokasa uagjon, hogj minden nap hat oraig az partul ugjan io darabot el tauozik es csak feő- uenyesen czekeyen marad, dil utan az mostani teli udon ha- rom orakor taiban kezd lassan az Tengernak flurussa uisza júni es igj hogj ha oliankor az Vizzel eggjút szelekis Kez- denek júni es az szel kezdi haitani az visza iőuest tehat olyankor sokkal keminyeb habok júnek es ollyankor filelmes, noha az nem mindenkor esik. Ilyen forman penig egisz felső, also Frisia, Emd tartomaniai, Hollandia mind oly gondal tar- tanak az tenger partok. Az nagj töltiseken mindenüt orszag- utia uagion. Nem rigi üdőben egj darab földet ugj el bori- tott a viz, hogj mar most azt mind haiokkal iariak, szanta- lan (!) sok nip uezet oda.

Az mi penig illeti az magunk iarasat, hogj az Albis vizin az Tengerre ki érkezünk, ott Bal kez feleol egj Ven- gorog neuu főeny halom vagjon auagj sziget, az hol miuel az Albis uize igen szilesen folj be az tengerben, annak fo- liasais meg mozgattja az tenger uizit es mikor oda irkezőnk erős szel futt szemben reank, es az tenger vizet nagj hab- bal verte arczal az Albis vizire, es igen zugott. Ezt a heljet az haicosok filelmesnek tartuan, igen igyekeztenek az sziget fele, hogj az zeltul meg ne bantodnank, het auagj nyolcz haiokkal uoltunk es mikor egik haicual keminkedni a- karuan az haicos az szel ellen, az Arbocz fat az szel kette- törte, latuan az tarsa, mas haio ollian vezedelmit annak

ara forduluan sebessen, ugj ütközek hogj mingiart el
sullyede, az nagj habok megis az porond fele ki czapuan
fel oldalt meg akada, oljan sebes szelben nem segithettik
hirtelen, mind azonaltal az embereket ki kapdosuan az ha-
iokban az el sulyet haio oda uesze, az kinek penig az Ar-
bocz faia el törek, mas haio utan kötuen, el hozak. Mi pe-
nig az mig az szel meg czendeszedett (!) minden haioknak
vitorlait mind ösze kötöztik, hogj a szel kart ne tegjen,
és igj szüntelen ellenkezo szelliel nyolczad napra jutot-
tunk igj el Herlinga varos portusaban. Ott egj napot kis-
tünk, mert az szeltul el nem mehettünk, jól lehet az
haio ? az ü szegödsigit meguive egj batkaig 60 tallert
hogj Amsterdamig vigjen, onnat azirt Herlingabul szekeren
mas fel nap mennünk egj Staner neuu Varosban es onnat al-
tal akartunk menni Enchusa neuu Varasban, de az szel ugj
vert akoris hatra, hogj kett egiz mily foldig vetettek az
habok egj Medeabilik (?) neuu Varosban. Es igj ezeken
kuulis hol az habok az hayon sokkal feljul mentenek altal,
csak hogj be fedue vadnak az haio, mert csak egj habis el
sulyeszthetné. Sok faratsagal Isten Kegjelmibul eddig mind
haion (?) jöttünk, az felyul megirt masfel napon /.../ az
az 25 napiatol fogue Nouembernek Tizedik napiaig Karacson
hauanak, akor irkeztünk ide Lugdunumban.

Au Vrfiat ü Nagjsagat io egissigben Talaltuk es hol-
nap immar meg indulunk Varasok jarni, ha Isten valünk le-
szen. Ez utan immar Tauazig semmit nem irhatok Kgjelmetek

fele, mert mesze leszünk es oda menü Ember nem leszen, hanem Istentül Kegjelmednek Vram io egissiget kiuanok es agja Isten lassam io egissigben Kegjelmedet Vramat. Zolgalok Kegjelmednek.

Datum Lugduni Batavorum die 16 Xbris 1627.

Generosae Dominationis Vestrae servitor et frater
paratus, benevolus

Ladislaus Czeffey

manu propria

Külcim: Generoso Domino Stephano Kun de Monostorszeg etc.

Domino mihi et fratri obsrvandissimo et confidendo

In Transylvania Ispanmező

Eredetije vörös vizsba nyomott gemmás zárópecséttel a Kolozsvári Erdélyi Muzeum levéltárában, a Mike Sándor gyűjteményben. Betűhiv másolata JATE KK MS T 203 (Szádeczky-Kardoss Béla részére készült másolat).
Modernizált helyesírásu másolata MTAK MS 439/7.
Fol. 207-211. (Veress Endre részére készült másolat).
E másolatot kiadta Kovács Sándor Iván Jt 1979.
316-318. A betűhiv átírat nehezen olvasható helyeinek értelmezésében nyújtott segítségéért Jakó Zsigmondnak mondok köszönetet.

1628. április 8. Párizs

Cseffei László levele anyjához, Tomori Annához.

Zolgaltomat ayanlo/m/ kgnek mint Aszonyomnak kivanok
Istennél kgnek io egissiges hoszu illetet es agja jsten
hogj lassa/m/ kgdet io egissigben.

Valamikor ennekem modon uolt még eddig az irast el
ne/m/ mulatta/m/ hane/m/ irtam kgnek Aszonyo/m/ mindenrul.
De miuel hogj bizontalan uagjok illje/n/ mesze földön mit
vittek meg leueleimbe/n/ s mit ne/m/. Rend szerint meg aka-
rok kgnek Aszonjo/m/ mindent irno/m/ hol iarta/m/ eddigh.

Istennek kegye/l/m/igibul /igy!/: mikor egy Gyetru-
denburg neuu hollandiai Vig varbul /ott valtunk el Zeller
Martontul/ az Vrffual meg indultunk Bredaban mentunk, mely
az hispaniai királje Belgiunba/n/, ott ngj /igy!/: beoczul-
lettel fogattak az Czaszar es fejedelem tekintete foro-
gua/n/ az dologba/n/. Onnat esmet Bergam opsonba/n/ az hol-
landusok Vig varaba/n/ melj ige/n/ erős. Onnat Antuerpiaban,
onnat esmet Meclinia neuu Varasba/n/ es Bruxellaban az hol
az Infantissa, az Mostani hispaniai királjnak Nenyé lakik
jöttünk. Onnat egy nihanj varasakon altal az Tenger melle
mentünk esmet ki. Ostendaban es fellieb Dunkerkara, az hol
halora ultunk egy estue es ige/n/ io czendes szelünk li-
uin mas Nap 12 orakor tayban, Anglianak egy Margareta neuu
Varaanak portusara szállottunk, es egy Nihanj Nap mulua az
királj lako helyre Londinum neuu ige/n/ Nagj Varasba/n/

mentünk Meli fellette ige/n/ sokaságú Nippel rakva; Az királjtól Audientiank volt hatod Napia/n/ ott való litunknek. Nagj embersíggel látott ige/n/ Efficu leginij.

Ot mulattunk Angliába/n/ egy holnapig, esmet But mas huanak 22 Napia/n/ ki jötteönk Angliából az Tengeren Cales Neuú Varasba/n/ melj az Galliai királje. Ottis az fedele/m/ hírire nagj boczullettel fogadott annak az Gubernatora, az Vrfiat megis vendeglette, Nialas ember sok fu emberek lakunk ott fizetisen mint olja/n/ Vig varba/n/, holott minden nap inkább lathat harczott az tenge/re/n, szabadon nízheti az spaniolok es hollandusok egy masra mint lövöldöznek az Nagj Öreg haiokon, kin husz huszonött Algiu Taraszka, kin több kin kevessebb lövik fogiak szullyestik egy mast, az Nagj eöreg haiok sok Nagj Vitorlakal, mint egy egy kástilj ugj laczik az Tengere/n/ hogj feireszik /igy!/.

Az által jouisben iol lehet szelünk ilj czendesz volt hogj csak az partig sem jöhattunk Noha közel jöttünk az Varashoz Caleshez hane/m/ az féle haiosok kik az felüel szoktak kereskedni egy lapatos Saykan, meljet ható/n/ uagj heten vontak, előnkben jöttek az tengerre egy annj föld mint Losard Tötörhöz es azok vittek be, minde/n/ marhankal, az haiokat az tenge/re/n hattuk el mert az szelnekul ne/m/ iarhatott.

az Tengeren hogj jöttünkis kett Nagj hadakozó hollandiai haio egy Spaniol Donkerki haiot soka kergete, de amaz

el szalada. Mi mind az által Istennek kegyességiből minden-
 nat bantás nélkül el jöttük/n/k és most imár Parisba/n/
 Vagyunk, az Galliai király lakó helyén.

ez el múlt Vasárnap uolt szemben velünk az király
 dílben Tizen egy orakor, ez estve úgy mint szereda/n/ ső-
 titben az királyné aszónyal lottunk szemben gierttla Vila-
 goknál, u köztők az szokás; az Infantissauális úgy uoltunk.

Az király név Ludouicus XIII az az Tizen harmadik az
 felesége Anna Maria, az mostani Spanyol királjal egy, az
 Angliai királynak Carolus primusnak az mostaninak, az fe-
 lesége, ismét ez az Galliai király egyik, ez az király
 Iffiu mint az Angliáj ez 27 ezteendő de ige/n/ gyors le-
 ginj.

Imár Isten kegyességiből az Tenger felé bucsúzt
 vöttünk, elegetis halokoztunk. Mindent és minde/n/ helye-
 ket le ne/m/ írhatok kgk Aszonjo/m/ hene/m/ imár ha Iste/n/
 engedí innét egy Rupella névű erős városhoz megyünk melljé
 most ez az király vitat, sok okok miatt kellett kemény-
 kednie, holott ugja/n/ az Galliai király kegyességiből
 elsőde/n/ az királynak, de az nem fogott az Angliai király
 tartia segítségét uket ugja/n/ Nylua/n/, sőt Nagj harczal.
 Az sogság az királyságba/n/ ne/m/ sokat ír. ott azért ha
 Iste/n/ engedí mind az hadakat mind az Várost meg lattyuk,
 és annál Tolosa felé feljebb és igjenesen Massiliara onnat
 azta/n/ alab olasz országra fele és haza fele fordulunk, ez
 penig ha Iste/n/ engedí ige/n/ hamar meg leszén, mert Ve-
 lenczere költségért sietnünk kell, mivel hogy ott vehetünk

fel pinzt szuksigunkre.

Semmi Vidamsago/m/ bizony nagjobb nincz hogj kgdet io egissigbe/n/ lathassa/m/, mert tudom hogj mind kgdet meg vigasztalható/m/ fiúsago/m/ szerint, mind magam/n/ak nagj öröme/m/ lesze/n/ iste/n/ engedelmbul ha kgdet Aszonyo/m/ io egissigben lato/m/.

Egyeb dolgokrul mit iriak semmi ige/n/ czudas dolgokat ne/m/ latta/m/ az kitt Erdeljben liuö emberek sokan ne/m/ lattak Volna, hane/m/ Angliaba/n/ kett Strucz madarat latta/m/, es egj Kazauar neuu Indiai szarniatlan nagj Madarat az Indiai Tyukhoz az Niaka hasonlik, fekete, igyene/n/ ha fel huzálkodik lehet anij magas mint en, iol lehet az Struczna sokal kisseb. az Strucz az mint az kipe szinte olia/n/

Itt esmet Parisban latta/m/ egj Vayutt Elephantott gyermekdedet aztis az Angliai kiraly küldötte ide. Az föld ezis ige/n/ szip es apro, minde/n/ faluk inkab az Erdökön uadnak, az mezöket szantjak Angliais az szerint az faluk szászok falui kubul rakott szuru es czerepes, az emberek ige/n/ embersigh erstok. Summa az hogj az oda haza gondolkodo embernek nagj meszenek teczik, söt ugja/n/ buóosasnak tartja iarni ezt az földet. Az rigi fejedele/m/ emberek penig haddal sem tartottak meszenek ne/m/ hogj Erdelj fele de még Asiarais altal menni innét errul az földrul. holott az melj földekrul nemis ugj kel gondolkodni mint mi nalunk, mert itt szinte olja/n/ közönsiges egj nap Tizen nigj milj foldet el menni, mint Tötörbul Tordara mennj,

ezt maskorra hagjo/m/.

Azt gondolom hogj ez leuelem az mig kgdhez irkezik meg fordulunk olasz orszagbul addigh sött az Vta/n/ gia-kortab irhatok leuelet. Ezt egj kolosuari Iffiu legintul kuldöttem ki csak parisbanis ket eztendeje hogj lakik, Brozer Istuan Zent Janos Napiara talam haza megje/n/.

Kgk Aszonjo/m/ semmi busulasa imar ne legje/n/ mert az hol filelmesb heljek uoltak ugj mint az tenger arrul imar el költunk Iste/n/ engedelmibul. Mig pinzem uagjo/n/ annj hogj ha arra szorulnék masod magammal haza mehetnék uelle. Az töbit imide amoda el költötte/m/.

Agja Iste/n/ hogj lassa/m/ kgdet mind hugomal egjut io egissigbe/n/ Iste/n/ sokaig eltesse kgdet.

Költ Parisban Francia orszagban 8dik Napia/n/ Zent Görgj havanak 1628 extendöbe/n/

kbk Aszonjo/m/ io akaro zolgiai fia

Czehffey Lzlo m/anu/ p/ropria/

P/ost/ S/criptum/: kgd arrul ne gondolkodjek hogj az

peczetem ne/m/ magame mert hogj Calesbul el jöttunk el ueztette/m/

Ezt a levelet kiadta Bake Antal TT 1881. 195-197., de 160

olvasat-illetve nyomdahibával. E tényre felhivata figyelemünket Veress Endre feljegyzése (MTAK MS 439/7.

Fol. 216.) Szemelvényeit kiadta Binder Pál i.m. 78-82.

1628. augusztus 28. Velence

Cseffey László levele Monostorszegi Kun Istvánhoz.

Generose Domine et frater mihi observandissime, servitorum meorum paratissimam commendationem.

Agjon Isten Kegjelmednek Vram io egissiges hoszu illet es io szerenczet. Kamuti Istvan Vram es Kornis Janos Vramektul ertettem bizonyjason hogj Kegjelmedet ű felsege kiualtkippen ualo dolgainak uighez uitelere kouetsigben boczatotta, kiuanom Istentül hogj Kegjelmedet io egissigben meg hozza, az kegjelmed io egissigit hogj hallottam azon bizonyj igen Öruendeztem. Kegjelmednek eddig leuelet nem irhattam mert hogj meszeb meszeb kerültünk, nem uolt modom az irasban, hanem Hollandiatul irtam uolt azon iarasunkrul. Immar az vtan ualot rendel esmeg meg irom Kegjelmednek, mert Nap nyugat felől ualo riszit inkab meg iartuk miuel utunkis arra uolt, sok erős Varasi holot inkab mind szigetekben uadnak es az Tengerrel felette erősek. Hadok penig az hollandusoknak mostis annij vagjon, hogj akar melj felől legjen ellensegek, kizek meg felelni iol lehet az szomszidsagokban leuő sok ualtozo allapátok miat nem probaltak semmit ez esztendőben. Irigisig nelkul hozza szolua, annal erősebb orszagott en nem talaltam, az vizekkel olj erős, pinzel, bú kereskedő nipel. Egj altaliaiban kegjelmednek bizuast irhatom, hogj ha meg mas spinola meg harmadik leszen egjmas utanis, soha bizonyj Hollandiat meg nem holdoltatja (!) erőuel, ha szip szoual nem, mert

ez meg gjakortab igj törtint hogj tiz auagj husz eztendő
közben ha egj erős varat meg uött az Spaniol túllök, ük-
is mindenkor mas t uöttek, sött o jkor kettötis meg
uottek, az mig amaz egiet uiut, mas az hogj soha ne re-
milljek azt ugjan Nemis remillik hogj erőuel varat meg
vehessenek az Spaniolok, hanem eztendeigh, kett eztendeig
harom egisz eztendeigis alatta fekszik es ugj ehezteni,
söt soha bizonyj semmikepen az Spaniol ü rajtok semmit
nem uehetne, ha az Nimet orszagi pap vrak, püspökök az
Spaniol taborat nem taplalnak, az az nemzetsig az, az ki
igaz hiti mellett, pinzit, magat szinte ugj nem kimilli,
mint az kik egj oraban hütökert magokat el uezteni nem sza-
niak. Mert bizonyjason el higje kegjelmed Vram, csak az egj
Varos Amsterdam egj eztendőben 12 millio araniat ki ad az
hadakozasra. Aszt (!) ük nagj bizonyos emlékezetben tarti-
jak, hogj csak egj ember io akaratjabul az hadra egizersmind
szazezer tallert adot. Summa az higj az Spaniol kiralt ha
ük vralnak, közelis annij pinzekben nem telnek adniok, de
hogj csak egj varosban tizen nyolcz ezer emberrel többet
vगतott le hollandust, hogj papistaka nem löttek, ennek
az spaniol kiraljnak az apia, több heljeken az szerint es
igj az Isten üket czudalatos keppen (kit magam buebben be-
zelhetek meg) szabadította meg abbul az igabul, mint az
faraho insegibül. Immar Zelandint. Nap nyugat felöl ualo
Frisiat ük birjak, az Nap keleti Frisiaban egisz Embda
tartomanit ük biriak, az az hogj Europaban ük orszagot bir-

nak. Az Tengeren mind az nagy es kissebbik Jauat (szigetek) űk birjak, az honnat űnekik szantalan (!) haiokai ualo kereskedesek, jőuedelmek ugj uagjon. Az Nap keleti Indiara az immar nagy erejek által költőztőnek, ott annij földet vőttek el, hogj sokal többet birnak ott az Europai földnel, az Indiai nyeluen ki czinaltak a Bibliat es által uittik, ott erős Varasokat Varakat epitettek, odais hollandus nemzetsiget telepitettek, az Isten az ű alhatatossagokirt űket segiti, ~~negeli~~, bizonj el higje keggjelmed Vram hogj azoknak hathatosagoknak arnykaban nyugszunk az mint nyughatunk relligionkban, noha nem uezsük eszünkben, mert ha europanak közőpőtte azok nem uolnanak. Az Spaniolnak es az Nimetnek mi ellene nem allanank. Olj bű nipe vagjon, nagy őreg erős emberek, hogj en sohul bueb nipet annal nem lattam. Az mas ember földitis most űk oltalmazak, pinzel az szomszid kiralyjokat segitik ugj annira hogj könnyen el költenek űk azokra annyt mint magokra, az irigisigbul auagj hiszelkedishul ualo szolas nelkul irom keggjelmednek, az ki igazat akar mondani masis mongia meg, hogj csak az egj Amsterodami portusban az tengeren csak uezsteg allo haiot kisz haiokat vreseket tobbet harom szaz őreg haional, harom harom arbocz faiut lattam, kett heljen ugjan csak Amsterodamban masfel fel szaz, az az harom szazat, falkonyt es tarazkot oluastam meg, az melyek csak az egjetlen egj Varase, ahoz az tobbinek köze egj csep sincz. Ez egisz vilagon haioual hasonlo ű hozaiok csak egj altaliaban

nincz. Az töb erős Varosi ugj mint Dordrectum, Enchusa, Stanya (?) Herlinga, Edam, Horna kiben eotuen hatuan, kiben szaz masfel szaz öreg haiok, sok szamatlan egj ar- bocz faiu haiokkal. Zelendiaban mi lehet ot nem uoltunk, hanem Bergam opsomban (!) melj egj fü erossigek es Gyet- rudenberg most Breda elleniben vig varas az Tenger parton. Errul ualo szomat, ha Isten engedi, magam bezillem buebben megh.

Onnat Belgiumnak egj reszire Flandrian által Osten- dara mentünk, meljet harom eztendeig uittak az spaniolok, harom Generalis liuin eczersmind alatta abba az udöbe mi- kor Basta Erdeljt puztitotta, meljet noha az nagj had miat meg nem segithettek ük, de az udü allat (!) ket karitet varasat ukis meguöttik az Spaniolnak, oljat, hogj az egjikis iob Ostendanal, mert Ostenda csak var iol lehet erős, de igen puzta, akori romlastul. Az ü nagjok akadäl- jok az Bréda el uezstisiben is nem uolt olj mint hogj louas hadat amit nem szerezhethnek mint az spaniol es me- sze hamar menni gialogh nipnek nehez, ha penig ük egjmast addig meg nem haboritjak, az mig az uarat meg szallia, a- kar egj varat vijon akar az tabort az utan, mind egj az, mert ük köreos kornyul szalljak az varat erős sanczal, kastiljokat földbül czinalnak körülle, az mint pildanak okairt Kegjelmednek kultem az Rupella meg szallasat, az Galliaj Gardinal (!) mint vija immar eztendeje vagyon, ez csak Gallusok dolga nem hollanduse.

Dunkerkarul indultunk egy estue Anglia orszagara
haion mert azt kornyul az Tenger folja, szip Kiraljsag,
harom orszagot bir, Scotiat, Hiberniat, Angliat, az mel-
lett sok apro szigeteket, es mind az mi hütünkön vadnak.
Nagj eros emberek, mind falui, varosi, mint szinte az
szaszok mi koztünk, egiz Anglia meg az földéis oljan, az
faluis czerepel hiazot kü hazak, nagj Varasi, de nem ke-
ritettek vadnak. Az kiralj lako helje kiualtkippen igen
nagj hoszu Varas egj Tamesis neuü foljo uiz mellet, az
Kiralj ifju leginy, Karolj első azon az neuen, szemben
uoltunk uelle, igen keduesen emlekezik az fejedelmet (!)
ott egj holnapig laktunk, 12 napan but elő hauanak men-
tunk be es jottunk ki 22 napan Martiusnak Franciaban
Cales neuü Vig Varasban.

Onnat 29 Martii mentünk Parisban a Francia kiralj
lako heljre, igen nagj Varas az Paris, minden hazak feke-
te lapos kouekel heiazua, az templom onnal mind hyazua
Parisban, Angliabanis mind onnal közönsigel olj igen bü
az on Angliaban. Lattam Angliaban Strucz madarakat es azo-
kal tartottak egj Indiai czuda forma nagj madarat, meljnek
az kipit Kegjelmednek küldöttes. Parisban Elefantot lattam
csak gyermekdedet, az Angliai Kiralj küldötte uolt az ősz-
sze ueszesek előtt az Franciai kiraljnak, mert most igen
visza uadnak, ugj anyira, hogj az Francia Kiralj maga
országaban leuő ugjan maga Varasat szállotta meg egj
Gardinal (!) generalisauat, meli Varas az mi hütünkön vag-

jon, Rupellat, az kirul feljebis irtam, es immar most az Angliai segitsiget küldött az Varasnak, az tengeren, mert Hispania fele az Tenger parton vagjon Rupella Franciaban. Meg azirt az ütközet felől nincs hírünk, bizonj rut zur zauar lesz mert az Tengeren utköznek elsőben meg, ha nyerik az Anglusok az Varasbanis be mennek, mert immar oromest oda haiolna az Varos, de maid kesőn esik, mert annak előtte unszoltak az Anglusok hogj űk meg oltalmazak ha oda haiolnak, miuel az Gardinal (!) erouel akarja es az Kiraljis az papista hitet közikben uinni, papi tanacz, az Franciaí Kiralj is igen Iffiu, az maga orszagat rontatyak magauál, sok apro Varosokat rontott immar le, foldig el hanyattja az hazaitis az mi hűtünkön valoknak, az melj heljet erőtlénbek uoltak, meg azirt erős Varasok vadnak, ha most ezt meg menthetik, esmeg labra kapnak, es mij uoltunk abba az taborban mint vijak Rupellat.

Onnat Rupella alól Burdegalara es Tolosara, Marsiliara altal, esmet az Napkelet felől ualo tenger melle, az kit Mediterraneum tengernekhinak es azon ala Sabaudiara, Genuara, az melj igen szip Varas maganak ualo Republica, az kü falais keritise feieren mészelve, igen erős Varas. Mint hogj az Török addig immar fel irkezik az Tengeren, igen eros Varasak, Varak vadnak az Tenger partokon Szip iralos Gallijakban sok Török rabiok, Asiaj es Africai Törökök, Maurusok. Kegjelmednek az előtt Europeanak az kepit küldöttem, kibül kegjelmed meg intizheti menyit kerültünk, jól lehet Hispaniaban nem uoltunk. Az Florentiaj herczeg nagj

embersigel lata az Vrfiat, meg Iffiab az Vrfinal Grof Vramnal, sz Vduarban ben uolt szallasunk, mindenütt az köz-emberis tugja (!) Betlen Gabort emliteni, hireket hallotunk hogj harczot adott Betlen, nem tudtak melj fele, megis hirit hordoztak. Florentiabol Sinas Varasa es Romaban jöttünk, onat által keresztül Loretumra (?) az olaz orsagi tenger melle, ottis a papais, az Gardinalokis (!) nagj embersigel lattak, gazdalkottak.

Onnat Isten kegyelmibul mind az Tenger parton inkab jo uton szekeren jottünk Paduaig, Paduabol ide viszen jöttünk ala Velenczere az Bretta vizsín, mert Sabaudiaban Eözüereken iartunk, mert iszonyu kövek sziklak fa nélkül, fű nélkül ualo, hanem Rosmarin, Spihinard, Cipros terem, csak ugjan nem marha tartani ualo föld, kaprakat, juhokat tartanak, az Tehenet egj uagj kettő ha ugjan nihol le czöueklik kertben ugj koparoz (?) csak czontia bure. Az rosmarint es affele apro Gazota töviskeket, az puszpankott szamarokra rakiak ugj horgjak tüzelni, az kiuel foniaztiak az hust, Tyukfiual, Galambiuall ilnek, mert sok, Vlyu sehol nincz az ki hordana, fel szukiban eligendőnek kell tartani ugjan ueres sok heljen, az io eh gjomor nyersenis alkalmasint meg emisztene, az gyermekded madarakat, mindent szamarakon es eözüereken hordoznak, kereskednek. Czuda melj szip es igen nagj Epzüerek uadnak, hogj szaz arani forintom meg vesznek egjet, minden kereskedők azt terhelik, egik taromanybul az masikban hordanak, az mi hol szük. Az előtt melj hireseknek halotam louakbul, ugj uagjon, szip louak,

eros nagj louak vadnak, de ukis az Bartariai louat keduen tartijak az az az török louat, de bezeg a fejedelem Istaloiához (hizelkedis nélkül) egjet sem hasonlitok egj altaliaban, mas az hogj illyen gyenge Török louak az ű kezeknek egj hetigh ippen nem maradna, az mint az louat kinoztak bold ugrasra, fel rugasra tanitua tanitiak. Nekem nem teczik, azt mongjak hogj az fel rugas igen hasznos, mert ha ellensig űzi es közel iri meg rugattia uelle. Immar Kegjelmed itilheti ha könnyű, gyors ellensigh űzne menyit haznalna.

Kegjelmednek Vram ez vtanis irhatunk Beczbul, ha Isten engedi. Zolgalatomat ayanlom Kegjelmednek es agja Isten hogj lassam io egissigben Kegjelmedet.

Költ Velencze Varasaban 28 napan Augustusnak 1628 Ez-tendoben.

Generosae Dominationis Vestrae servitor paratus et
frater benevolus

Ladislaus Czehffey

manu propria

/Post scriptum/ Kegjelmed vram megboczassa az mint az papirossan az leuel irasom esett viletlen igj rend nélkül. Eredetije a Kolozsvári Erdélyi Muzium levéltárában a Mike Sándor gyjteményben. Betűhiv átirata (a külcim nélkül) JATE KK MS T 202 jelzeten (Szádeczky-Kardoss Béla részére készült átirat). Modernizált helyesírásu átirata (Veress Endre részére) MTA MS 439/7. Fol. 217-225. E másolatot kiadta Kovács Sándor Iván It 1979. 318-322.

1628. szeptember 25. Velence
Cseffei László levele anyjához.

Solgalatomat ayanlom kegnei mint Aszonyomnak kiuanak
Istentul kgnek kiuanaga szerint valo iokat.

Aszonjom kgd en ream nem panaszkodhatik, mert csak
Innet Velenczebulis harom levelet irtam eucl kgdnek egjeket
mar el uittik, az Masikat Kamuti Istuan Vramtul kuldöttem,
Imar ezt Becz fele hogj Valamelfelöl hamareb irkezhessenek.
Azirt Istennek hala most egissegem vagjon kiuanom Istentul
hogj hg felölis halljak io hirt ez leuelemet kuldöttem,
egj Romaban tanult Magyar paptul. Innet mi meg indulunk ha
Isten engedi holnap kedden Verona fele es onnat heluetiara,
Az Dunara ugj remillem hogj Zent Andras huanak az Vtolia-
ra Beczben lehetünk azonis igjekezünk ket Kipet kuldöttem
az Indiai Madarnak az kipit; kamuti Vram meg kuldi igen
Czuda Nagy Madar, egik kipet kgd kilgje Czanadi Pa Vram-
nak. Kamuti Istuan Vram viszi azokat. Konyueketis kuldtem
haza, igen szip aranyas karpitokat, ha pinzem bouebben lott
uolna egjeb egiet masokatis kuldhettem uolna innet, de azt-
is gondoltam, hogj még touabbis az hol iarak, akad ualami
olj szemem eleiben, at mit kell vennem es azirt az pinzemben
touabrais hattam, En bizonj itt sem tehetem szerint az fele
faragot fekete apro koueknek, az meljekrül kgd paraczolt
volt, hanem ha Isten haza uizen bikiuel egjet egjetmassal
kedueskedem

Isten iltesse kgdet es agja Isten hogj lassam egissig-
ben kgteket

Kolt Velenczeben 25 7br. 1628

Kgd io akaro Zolgaiai fia

Czehffej lazlo

m/anu/ p/ropria/

Külcim: Generosai Eom/in/ai Annae Tomori Generosi quondam
Co/mi/ni Sigismundi Hatuani Relictae Viduae etc.
Dominae mihi et Matri gratios/is/inae et
obserua/n/dissimae.

Totör in Transylvania

Comitatu Dobociensi.

E levél betűhív olvasatát kiadta Kovács Sándor Iván - Kul-
csár Péter (Acta Universitatis Szegediensis.
Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus
IX. 98.). Modernizált helyesírással Binder Pál
i.m. 82-83.

1628. október 24. Bologna

Melchior Senny levele Cseffei Lászlóhoz.

Illust/rissi/me D/omi/ne D/omi/ne Comes Gratis/si/me!
Humill/im/as officior/um/ meor/um/ commen/datione/s
Vbi mihi litterae V/est/rae Ill/ustrissim/ae

D/omina/t/i/o/n/is redditae fuissent, quantum ego ex ijs
siue deliciarum siue etiam duntaxat illius immensae benigni-
tatis fastigium deduxerim, in qua uelutj alterum quodam-
modo cardinem uitae defixerim (quo me mens ab eo tempore et
omnis cogitatio penitus ad respiciendum tantae inopinatae
sane gratiae condorem incredibilem proutj cepit ferre, ita
magis magisque promitto V/est/rae Ill/ustrissim/ae
Do/mination/j arcane deinceps feruentius re feret et feret),
quantum inquam desuxerim contrame affectum V/est/rae
Ill/ustrissim/ae Do/minatio/nis non tantum praesens, uerum
ter quaterque absens potius, omnes dies me prius deficerent
in remunerando licet immeritus. Eminuero operae paretium
est, ut profecto quantocius, non obstante uiriu/m/ mearum
tenuitate ac summa imparitate, cum ita exigat ratio huiusce
aetatis praeclarissima ad eam consequendam etiam eo, ut
discam ad nutumonem eiusdem V/est/rae Ill/ustrissim/ae
D/ominatio/nis meam ipsius unicum uitam, qua nihil charius
habeo in uita, componere, cuj dignetur locum dare V/estr/a
Ill/ustrissim/a D/omina/tio ex ea sua natiuata liberalitate
ac minificentia successinis temporib/us/ affuturis etiam
atq/ue/ etia/m/ obnixius ean/dem/ exoro atq/ue/ ad saecula
quam foeliciss/im/a quamque diutiss/im/a sibi, suis et mihi
minimo V/estr/am Ill/ustrissim/am D/ominati/onem ualere
desiderans.

Dat/um/Bononiae 24 8bris 1628.

Ill/ustrissim/ae Do/mination/is V/est/rae

Humillimus

Melchior Senny

Külcim: Illustris/si/mo Comiti ac D/omi/no D/omi/no Ladislao
Cheffey Comit/a/tus Interioris Zolnok Comiti perpe-
tuo etc. D/omi/no D/omi/no mihi Gratiss/imó serv.
g.

Eredetiye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL. Lymbus 12.
csomó. A nehezen olvasható szöveg értelmezésében
nyújtott segítségéért Karácsonyi Bélának mondok kö-
szönetet.

1628. október 29. Velence

Cseffei László levele anyjához.

Zolgalatomat ayanlom kgnek mint Aszonyomnak Agjon Is-
ten kgnek kiuansaga szerint io egisseget, es agjon Isten
kgnek hosszu illetet.

Mihelt azzonjom mi ide irheztünk Velenczeben mingjart
irtam kgnek leuelet de, el uiteliben fogjatkozás lehetett,
tudom hogj immar ezt az leuelet be uiszik Erdeljben vagj
juthat kgd kezinez auagj nem. Zeller Martontul az Zold Men-
temet haza kuldettem uolt, annak felette konyüeket, meljet
ha meg adott igen akarok kiualtkeppen egj Atlas minor neuü
köniü. Kamuti Istuan Vramtul küldöttem leueleimet haza, az
houa szolnak kgd kulgye meg, küldöttem, Innetis Nigh oreg
könyuet küldöttem az meljeket Fludnak hinak, azokon kiul
apro konjueket Egj Czuda nagj Madarnak az kipit le irattam

igan szípen kgnek küldöttem Aszonyom az Nagj könyben uag-
jon küldöttem falra ualo aranyas bür karpitokat. Kamuti
Istuan Vram meg küldi kgk pinznek szerit nem tehetem, noha
ket szaz tallerra feljül tizen otot igirek, magamnak keues
pinzem uagjon, az igen el mulattytya az vasarlast. Czuda
dologirt igen kiunkozom Aszonjom haza, azt hiszem hogh
czudais, ha lehetne szerniam mennek, de ennekis vigit agja
Isten. Mondottar uolt Aszonjom hogj mont egj Aqua vitat, az
Iget bort ugj meg igettesse kgd egjnihanszor egjaltaliaban
kgd szemem nelkul abban ne faragjon mert magam meg tudom
czinalni, kgnek Aszonjom egjebet imar nem irhatok, hanem
innet uisza sabasuan Veronara Vinczentiara Manruara onnat
heluetian altal Nimet^{or}szagra az Dunan Isten kegjelmebul
Beczben. Az mjkor kgd ez leuelet lattia gondolom hogj az
Dunan leszünk akkor Becz fele Onnatis Postakon küldhetek
leuelet, ha kgd vagj ket szaz tallert küld Beczben ugj ta-
lam vasarolhatok, de ennekem bizony nincz. Igen szip szeke-
ret vehetnek azon, ha modom leszen az utamban, az mi keuis
pinzem leszen azonjs haznos egjetmasttes iot igjekezem uen-
ni, mert nehez el mennem csak üres kezel sok szipsig melöll.
Agja Isten, hogj lasam kgdet Azonjom io egissigben.

Költ Vélenczeben 29. Napjan Mind zent hauanak. 1628
esztendőben

Kgk Aszonyom io akaro Zolgaia fia

Czehffej lazlo

/m/anu/ p/propria/

Külcim: Generosae Dominae Annae Tomiri Generosi quondam
Sigismundi hatuani Relictae Viduae etc. Dominae
mihi et Matri obseruandissimae et gratios/is/simae.
E levél betűhiv olvasatát kiadta Kovács Sándor Iván - Kul-
csár Péter (Acta Universitatis Szegediensis. Acta
Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus IX. 98-99.).
Modernizált helyesírással Binder Pál i.m. 84-85.

1630. április 24. Kolozsvár

Branderburgi Katalin levele Cseffei Lászlóhoz.

Catharina DEI gratia nata Marchionissa Brandeburgica,
Sacri Romani Imperij et Transylvaniae Princeps, partium
Regni Hungariae Domina, Siculorum Comes, ac Borussiae, Ju-
liae, Cliuia, Montium Ducissa etc.

Generose et Egregje fideles Nobis grati, Salutem et
fauorem Nostram. Bechiulletes hiuwnknek tekintetes es Ngos
Albesi Uoliomi Daidnak, Vduari seregünk es Sepse, Kézdí,
Orbay székek feő kapitannianak, az iduezwt felseges fele-
delem praedecessorának es nekwnk szerelmes Vrunknek mellett
ualo hwseges sok szolgalttának kagjelmes emlekezetibeől,
lattuan es érttuen az keőzeőnseges szolgaltokra melto es
elégseges uoltatt, es io remenseghetis uéuén nekwnkis azon
hwseges szolgalttának praestalisa feleől; Az keőuari feő
kapitansaghnak tiztitt mostan eő kglk conferaltuk, arrol
emanaltatott Donation leuelwnknek uigorauul. Mely tiztiben

akaruan hwseghtek által annak io modgia szerent be allatt-
ni: keggelmessen hadgiuk es parancsolliukis nekiek, ez
leuelwnket veuen Zoliomi Daidot megh emlitet Donationk-
nak iugoraua! es tenora szerent az keőuari feő kapitansagh-
nak tiztiben be viuen statuallia, megh parancsoluan neuwn-
kel az ott ualo egieb tiztuiseleőknek, vitezlő rendnek, es
mindeneknek, hagi eő kglt teőlwnk rendeltetet feő kapitanniok-
nak ismeruen, minden becswllettel es engedelmességgel uiselliek
magokat hozzá, az tiztireő! ualo Donation leuelwnknek tarta-
sa szerentt. Secus non Facturus.

Datum Colosuar dje 24. Aprilis Ao. 1630.

Catharina mp.

Külcim: Generoso Domino Ladislao Czeffej de Tötör supremo
Comiti Comitatus Szolnok interioris ac Illustris-
simi Domoni Principis Regni Transylvaniae etc.
Protonotario etc. Domano et Amico veteri mihi ob-
servandissimo

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL Lymbus
12. csomó.

1634. szeptember 9. Gyergyó

Cseffey László levele anyjához, Tomori Annához.

Zolgalatomat aianlom kednek mint Aszoniomnak. Isten-
től sok iokat kevanok kednek, és Kévanom Istentől hagi ke-
det io egésseghbe lassam.

Immar aszoniom két levelet irtam kednek de nem tudom attáke megh vagi nem, én mindenikre cziak azt irtam hogi ked Tot ōrbe lakjék sok okokra nézve, haaz /!/ Ur Isten még h eddigh azt a helt megh oltalmazta az pestistől, nékem ugi tetczik, hogi nyugodalmassab ot lakni kednek, batorságosabis. Az éppitést hadgia el ked illienkor Noszaiban, kevalképen az pestisért.

Haza menesünk felől bizoniast nem irhatok, mikor le-hessen, mind az altal talam /.../ hétben megh indulhatunk. Hirt irhat/nék ked/nek de nem tudom ki kezeben forogh le-velem. /.../ követek ide érkezének, Isten eő Szent Felsége eng/edel/méből talam az békessegis veghbe megyen, ily ok-kal, hogi az Modovai hatarba mar io üdőkől fogva lak/nak/ le telepedet Tatarok orszagokba visza küldessenek ha Isten engedí, Az kozakokis hatarokba tartoztassanak az Lengie-lektől, egieb modokkal egyiút, meli nekünk nagi cziendes-ségünkre valo alkalmatosságh volna ha valami akadaliós emberek el nem bontanak.

Kedet Aszoniom azon kérem, hogi az szekeres lovaknak valo giermek lovakra zisellienek gondot, mert ha ezek it megh talalnak bennulni, az sem leszen min jarjak it tizen negi lovam vagion, ember sammal tizen egied magammal. Az lovaimat hogi penzes szénaval tartom, egieb kepen elegh élesünk vagion.

Es mánap írtam volt egi czedulat Sos Thamasnak, az kednek küldöt levélemben volt takarva, de ha megh nem ta-

laltak vinni át az levelet, kedet kérem, hadgia megh Sos
Thamasnak, hogi külgiön ki az Uilaki Birohoz, vagi az le-
giniek közzül mennien edgik ki, az ki által izennie megh az
Bironak, hogi akkori restantia amikor Cziakan Janos ki iőt
töb marat kilenczven forintnal hatra, szedgie öszve s ké-
szen tarczia külön külön küldöttemis registromot ki neki,
még mikor othon voltam, az leginiek kezebe ne adgia, hogi
mas által adgion számott mert számot nem tud adni s kárt
/.../ az utan valo korczioma boroknak az arraval /.../ ne
elegitcie, eő maga adgion nekem mind erről számot, ha se-
gitsegh kevantatik neki az Oláhok közze menien ki Kis Ja-
nos de semmit az Birotol fel ne vegien. Szebenbenis enne-
kem még négi hordo borom vagion az kit penzen vőttek volt
ah kednek tetczenék Törpeni Janost ked küldené oda, ha cziak
hét hét penzen arulnak kijs, valahova vetnek ki, ha penig
Kedbek az tetczik, vitesse ki Tót Örbe. Törpeni Janos az
ide ki valo ioszaggal, mert az még az must be iü s megh
for Tot Örbe az haz szükségereis el kel ha haza¹ megüünk.
Kedet azonnis kérem aszoniom poroncziollia megh ked hogi
az ebeket tarczia iol s az Agar kutiakatis tarczia iol
édes teyel. Az meli restantiakat fel irattam ked hadgia
megh Sos Thamasnak hogi öys gondot vissellien arra s eő is
fel szedgie. Az mikor haza megiek adhassanak valami kevés
kölcziéget, többis az Tot Öri ioszagbol valo restantia az
Uilakinal.

Ha valamikepen ottis az Pestis el kezdődik, kerem ke-
det hogi ked iüjön be kövesdre, mert batorsagoson el lehet

ked ottis, giakrabbanis jrhatnak kednek levelet. Isten tar-
czia megh kedet, adgia Isten lathassam kedet io egesseghbe.

Költ Girgioba az Duna mellet Hovasal-földébe, 1634
esztendőben 9 napon Septembernek.

kgnek Aszonjom ioakro szolgálja fia

Czeffey Lazlo

Külcim: Generosa Do/mi/nae Annae Tomori, de Kövesd etc.

Ge/ne/rosi quondam De/mi/ni Sigismundi Hatvani re-
lictæ viduæ etc. Do/mi/nae et Matri gratiosissi-
mæ.

Eredetije: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL. Lymbus 12.

csomó. Modernizált helyesírásu átirata (Veress
Endre részére) MTAK MS 439/7. Fol. 232-235.

1639. augusztus 15. Gyulafehérvár

I. Rákóczi György levele Cseffei Lászlóhoz.

Georgius Rakoci Dei gratia Princeps Transylvaniae, par-
tium regni hungariae Dominus, et Siculorum Comes. etc.

Generose fidelis Nobis dilecte. Salutem et gratiam
Nostram. 12 presens Tot Eorbeol priuatim írot kgld leuelet
veuenlattyuk Commissioinknak megh adasaban valo fogiatko-
zasokat, mellyet banunk, sha fel találhatnank kiken mulik
el, gondot viselnenk reaíok: Kegld hogj Commissioinkban el
akar s igiekezik iarni, azt keglmesen agnoskalljuk kegteol,
s egessege szenueduen, az Jegenyeink dolga el igazitasarais

elmenuen, Isten szerent complanallia kegltek. Secus non facturus.

Datum Albea Juliae, die 15. Augusti, 1639.

G. Rakocj

A címzése csonka.

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL Lymus

12. csomó

1639. augusztus 25. Gyulafehérvár

I. Rákóczi György levele Cseffei Lászlónak.

Georgius Rakoci DEI gratia Princeps Transylvaniae,
partium regni hungariae Dominus et Sicularum Comes etc.

Generose fideles Nobis dilecte. Salutem et gratiam
Nostram. Maramaros Uarmegiebeli hiueinknek leuen az szom-
szed nemely Lengyelekkell az hauasokon ualo kiz /?/ hatar
felett vezekedések mindenik rezre dekiualtkippen az Mara-
marosiak reszere eddigh nemkeues karral allott, es meghis
fen aal az egienetlenkedes. Mely dologh feleöl Lengyel ki-
ralt eö felseget requiraltatuan kettvvttalis ennek eleötte,
eö felsege bizony Commissariussokat denominalt uolt arrol
az a dolognak el igezitasara, kiknek Commissio
eö felsege kezwnkben kwldötte volt, hogj az insti-
tualni akaruan my kwldösswnk megh ne kett. Alyis
annak okaert megh ak az dologhra kwldendeö eggik
..... dologra denominalt beöczwletes az el mult

Juliusnak elein vitetni, de sok akadályat
... tanunk kellett, hane.....iara rendeluen az
.... Commissariusokkal valo el küldőztwk a len-
gyel napra el küldgyükel ne mulassak
..... hwsegednek tudasara adni Paranczolnamis kglsen
igj ertuen hwseged ebbeől valo depositionkatt, rendellye
vgj dolgait, es vigiazzon arra, ante primum diem Octobris
septembernek veghe fele indullion vgj megh hazatul Marama-
rusban, hogj a rendelt napra ok vetetlen in facia loci li-
tigiosi /?/ compareallion, hogj ode jeöuend az Lengyel
Commissariosokis a my reszwnkreöl haladasa auagj elis mu-
lasa a dolognak ne legien, es ot Isten, s az eö igassagh
szerent igazicza vgj-el a dolgott, es vtan mindenik fel
ahoz taruan magatt, az veszekedések, es minden incommonien-
ciak tollaltassanak. Minekelötte mindazaltal hwseged megh
indulna hazatul minkeöt tudosiczon indulasanak el rende-
se feleöl temestinum hogj ha az alatt a Lengyel Vrakkal va-
lami valazunk jeo, gyulneke ra a dologra, vagj el halaztiak,
myis hwsegedet informalhassuk mihez kellessek magat tartani.
Secus non facturus.

Datum in Ciuitate Nostra Alba Julia, die 25. Augusti
Anno 1639.

G. Rakocj mp.

Kulcim: Generoso Magistro Ladiséao Czeffei de Noszaly,
Comiti Comitatus Szolnok interioris, et Protonota-
rio nostro etc.

A levél átlós irányban eltépődött, a kipontozott részek
hiányoznak a szövegből. A kulcsim hasonlóképp

rült.

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan Ol. Lymus
12. csomó.

1641. Április 13. Gyulafehérvár

I. Rákóczi György levele Cseffei Lászlóhoz.

Georius Rakoci DEI gratia Princeps Transylvaniae
partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Generoso fidelis nobis dilecte. Salutem et gratiam
Nostram. Mint hogj immar Isten Kglsegeből az Gyűles napia
ben vagion, ezt kgldnek beteges állapotiat értvén akarok
kgldnek kdlsen nitionalni // paranczolvan kgldk, ha any-
nyira valo ereje lehet hogj szekeren el hozzathattia magat
kgld el ne mulassa az Gyűlesben valo el jeövetelt. Ez
veghre hagy ha csak szallassan leszenis kgld, mind a Fis-
cus s teőb Causansok, dolgai ighazodhassanak es ne legjen
kgld absentiaia miatt azoknak fogiatkozasok es el mulasok.
Cui ne reliquo gratiose proponmanemus. Secus non facturi.

Datum in Ciuitate Nostra Alba Julia dje 13 Aprilis
Anno Dominj 1641.

G. Rakocy

Alul Cseffei írása: Ma 25 Aprill. hoztak megh ezt az leue-
let

Külcim: Generoso Ladislao Cseffei de Toth Bör Comiti Comi-

tatus Szolnok Interioris ac Magnifico Protonotario Nostris etc. Fideli nobis dilecto.

1641. október 25. Gyulafehérvár

I. Rákóczy György levele Cseffei Lászlónak.

Georgius Rakoczy DEI gratia Princeps Transilvaniae partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.

Generose fidelis Nobis dilecte. Salutem et gratiam Nostram. Az nemellynap irattunk vala kegdnek egy Levelet s az melly Postank által megh kültük volt, haza jeöven Levelünkre semmi valaszt nem hozott aval mentven magat hogy kgd semmit nem irt teölle s valaszt nem adott Levelünkre; mellyet my nem hihetünk hogy ha megh adta kegdnek Levelünket, valaszt sem teött volna rea, holott ha csak egy barattya irnais embernek, arra vinne mind maga, s mind penigh Barattya beöczülleti hogy valaszt irna Levelere. Akarvan azért erteni ha el veötte volte kegd Levelünket a Postától; Keginessen paranczollyuk kegdk, tudosiczczon bennünket feleöle mingyarast. Secus non facturus. Ejusdem in reliquo gratiose pro pensi manantur. Datum Albae Juliae die 25 octobris 1641.

G. Rakocj mp.

Alul Rákóczi saját kezüleg ráírta: "azt sem
hog hol volt 1636 i harcban /?/ s hol ...
..... volt egy lovakatt gyalogiot s hol

adatta azért be s tudna hol azt az dolgot az

Külcim: Generoso Magistro Ladislao Cheffei de Toteör,
Comiti Comitatus Szolnok Interioris, ac in parti-
bus hungariae. Ditioni Nostrae Transylvanicae
annexis Prothonotario etc. Fideli Nobis dilecto.

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL. Lymbus
12. csomó.

1644. április 27. Bábolna

3 Rákóczi György levele Cseffei Lászlónak.

Adgyon Isten jó egesseget kgdk

Az Ur Betthlen Istwn Uram hivat bennünket leanya
Gyulafine Aszonyom kez fogasara, de mivel megunknak abban
modunk nincz hogy ot lehessünk hanem kglk rendeliük kepunk-
ben ot lenni az kesz fogasnal, napja 4 Maij, mivel az Ur
csak kez fogasra hivat akkor ajandekot nem szoktak mutat-
ni mindazaltal egy kupat külunk /!/ ha kivantatik mutassa
fel kgld.

Isten kgldel. In Babolna die 27 Apr. 1644.

Geor. Rakoczy

Az urat Aszonyunk ű Nga mivel köszönti kgld.

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL Lymbus
12. csomó.

1645. május 5. Gyulafehérvár

II. Rákóczi György levele Cseffei Lászlónak.

Georgius Rakoci Junior Dei gratia Princeps Transyl-
vaniae partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes
etc.

Generose fidelis nobis sincere dilecte. Salutem et
gratiam nostram. Kglmed dje 1 praesentis Mensis nekunk irt
levelet ueuen. Az hadbol ualo ithon maradhatassa feleölli
mit ilyn ertenk. Urunknak eö Naganak iruan elseöben felöli-
le valamit eö Naga fogh paranczolni ithon maradhassonny
kglmed, Auagy ugian ki kellessek menni? Kglmednek mind-
gyarast ertesere adgiuk tudhassa mihez kellessek magatt
alkalmaztatni. Eidem in reliquo gratiose pro pensae in
men. Datum in Ciuitate nostra Alba Julia dje 5 Mensis May
Anno Domini 1645

Geor. Rakoczy mp.

Külcim: Generoso Magistro Ladislao Czeffei de Thoteör Co-
miti nostro Comitatus Szolnok interioris ac
Prothonotario nostro etc. fideli nobis sincere
dilecto.

Kivül Cseffei irásával: "1645 hoztak az Vramnak paranczo-
lattyat vjobban Kareza /?/ Istvan Vram. Az var-
megyire in Zolnok varmegyebeli Tiztekre
csak senkit nem nevezven az paranczo-
latban ma tizenhetedik azaz die 17 May Tottörben
Nallam liuin Miko Mikos Vram .

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL Ilymbus 12. csomó

1646. május 15. Szentpéter

Köblösi István levele Cseffeihez

"Az kegelmed leuele vram megh adak meliben mit jrion
Kgd Ertem, Hogi az Eo Nga Jozzagaban Budaelkin michoda Eor-
dongheos es Boszorkanios Asszoni volna, Egi rozsz Asszoni, az
meli Asszonieo az keged Jrasabul tudom ki legien, ugi uagion
uram, hogi en azt az Aszeont kettyszeris Hozattam Jmmar be
Jde az Eo Nga Hazahoz mas Emberek vallasara, Elseoben aual
attak uala be Hogi Paraszna Jletu Asszoni, mellett // senki
rea nem bizonithatta Annak utanna Boszorkanisagalis arultak
be. Akkoris Egi Hetnel többigh tartattam foghua, de uram azt
sem bizonithatta megh senki, Hanem Kezessigen bocziatottam
el, mostanis Budaelkin az vraual Egiott lakik Eo Nga Jobba-
gia. Azirt vram az mint kgd Jria hogi szemeuel latta Egi
Olah Ember, hogi kisz pinzt tiszen kett forintott vittek ez
Asszoninak Budaelkire, az meli 12 forintert arra köttette
uolna az Asszoni maghat hogi bar ne agiak Eo keziben az 12
forintot hanem agiak mas Ember kezihöz, ha Eo igazat nem
teszen fogadasanak az ki bizoni uram nem kiczin dologh ha
ugy uagion. Azirt uram mint hogi azt Jria kgd hogi nem ad-
tak az pinzt az Asszoni keziben, hanem Egi Janos neuü Ember-
nek adtak kezihöz, Azirt uram ha az in Birtokom alat leszen
az az ember az kinek az pinzt attak be Hiuatom vegere me-
giek Ha vgyi leszen Vram az dologh, az kitt ne agion az
Vristen nem hogi kegelmednek, de csak köszönsziges Embernek-
is vighben vihetni dolgot. En vram az Aszont megh fogattom,

kegelmednek Ertisire adom, ha az dologh /itt szakadt a levél/, mindazaltal uram, azt az Embert Hivatom Elsőben be, lassam ha vehetek es kiczoda kuldette volna azt a pinzt oda, addigh uram nemis /szakadt/ nekis az megh be nem Hivatton Eokett.

Ezzel /szakadt/ sok Esztendeigh io Egisseghben tarcza meg.

Datum in Curia Szenpeteresi die 15 maj 1646

Kegelmednek io akaro szolgálja

Keöbleösi Istuan Deesi mp.

Külcim: Generoso Domino Ladiszlai Czeheffey /I/ de TottEor

Supremo Comitti /I/ Comitatus Solnok Interioris etc.

ac per Regnum in Transilvania Prothonotario. Domino mihi Obseruandissimo.

A szöveg előtt a tisztelgér: Szolgalatomat Aianlom Kegelmanek mint vramnak, az Vristen Kegelmanedd uram io Egissigel es szerenchis Hoszu Jlettel algia megh.

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL Lymbus

12. csomó

1651. március. Hely nélkül

Cseffei László kérelme II. Rákóczi Györgyhez.

Ad Illustrissimum Dominum Principem supplication
humilis

Kegjelmes Uram igen nagy alazatosaggal jelentem Nagodnak mint kegjelmes Vramnak. Ertem azt hogy mostis engemet

akarnak az Szekely Vrain hatar iarni az hauasokra ki uinni, meltatlanul ez niarbanis oda uoltam, hiszen uadnak Iffiu renden leuő fő emberek, az szerent Kaptalanokis Kegyelmes Vram. Nagodnak kegyelmes uram alazatoson ielentem, hogy ha Nagod megh nem könnyebbiti illien terhemet, telliesseggel bizony el niomorodom, el uesttett immar az sok szolgálat romlas s beteghsegh. Az szegeny Bethlen Gabor Vrank Feiedelmünk ideieben az Eöczeuel az kik iartunk sok keptelen kösziklakon hosszu uestzedelmes utakon, senki immar nicz több Erdélyben Secratarius urammal. Az szegeny iduezült Kegyelmes Vrank idejeben az Beszterczei, Maramarosi hauasokat nagy reszent gialog iartam megh, mert louon megh nem iarhattuk, csak neznijis tauul azokat keptelensegh kegyelmes Uram. Azon kuul az Brassai es Fogarasi hauasokat, több heliekkal együtt tudgia Prefectus Szenasi uram.

Isten lattia kegyelmes uram hogy ha Nagod megh nem oltalmaz illien nehez dolgokrul, soha el nem szenuedheti erőtlensegem. Mindaz szintelen ualo regi szolgálat, mind az niauualiak ugy el rontottak, hogy iarasra ualo erőmis aligh uagion, Hiszen kegyelmes Vram az Kaptalanok tisztu hiuatallia uolna inkabb az hatar iaras, ök tartiak leueleketis. Az hauasok iarni Iffiu rend Tisztek Fő Emberek, alkalmatosbak en nallammal. Azon kiul kegyelmes Vram, az kit erőmmel fel erhetek panasza nélkül el megjek, mint eddegis hogy el mentem az Nagod paranczolattiara. Nagdtul Kegyelmes ualazt uarok mint kegyelmes Vramtul.

Nagisagodnak alazatos hiue szolgália

Csehffei Lazlo

Az irat datálatlan, de a fejedelmi határozat datált:

"Nem bantjuk avval ő kglt. Albae 4 M. 1651"

Ez alá Cseffei odairta: "1651. die 4. Martij engette meg az
mi kgmes Vrunk ennekem hogy oda ne menyek Maros Szeki
Udvarhely Szeki havas."

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL Lymbus
12. csomó

1655. július 24. Balázsfalva

II. R. Gy. levele Cseffei Lászlónak. és Bánffy Zsigmondnak.

Georgius Rakoci Dei gratia Princeps Transylvaniae par-
tium regni Hungariae Dominus et Sicolorum Comes etc.

Eggségij Fideles nobis dilecti. Salutem et gratiam Nostram.
Havasaly foldeben indulvan hadainkal, paranczolatunkat kül-
döttük hűsegteknek, hogy az kik arról az varmegyerül az had-
ban nem jüttek, akarmi okon othon marattak volna, azoknak neuü-
ket lajstromban irvan, küldene uagy vinne Directorunk Sarpa-
taki Marton vagy prokatorunk Beodohazi Thamas hivünk kezeben,
mellyet mind eddigis az mint Ertyük el mulatot. Azert hűseg-
teknek viszont serio paranczollyuk, az absenseket mingiarast
fejenkent Jus /?/ szerint hűstromban kulgye vagy vigye megh
irt kiveink kezekben. Secus nullatenus facturur.

Datum in Castro Nostro Balasfalviensi die 24 Julij Anno
D. 1655.

G. Rakoczy mp.

Az aláírás autográf, de a levél Csulai György kézírása, aki azután még a következőket jegyezte a lapra:

Bemeneő utunkban taborunkból paranczoltunk vala az hon marat Piaa /?/ tiszteknek ezeket effectualni de miuel azokat el mulattak, abban az Varmegyeben kglmetek leuen Feő Tisztek mentul hamarab fide mediante affectualni paranczollyuk kegyelmesen es serio el ne mulassa.

Anno 1655 Ma 26 Julij küldé kolosvarj Biro Uram mikor szinte az Fejedelemhez akar vala indulni Enis akor Irattam elsőben Urunknak leuelet Havasely foldebul Diadalommal meghjövese utan Isten kaduibül"

Külcim: Generosis // Ladislao Czehffey de Toth Eor aliter /?/

/alr/ Magistro Protonotario nostro ac Sigismundo

Banfi seniore Suppremis Comitibus Comitatis Szolnok interioris, simul vel diversim /?/ constitutis etc.

Fidelibus Nobis dilectis.

1656. május 25. Gyulafehérvár

Csulai György levele Cseffei Lászlóhoz.

Az Úr Isten mostani beteges állapottiabol gjogicza megh kgdet, es minden idvesseges aldasokal eldgya megh.

A kgd levelet vram olvastam, s ertem busulasat az el szököt jobbagiak miat, ez keoniebsegere lehet kgdk, hogy masokis azon hajoban eveznek: Gaudium est miseris socios habuisse malorum, es nem csak kgd panazolkodik effelle állapot fe-

lol hanem masokis sokan kiknek maid ugyan nem maradott
iobbagiok imide amada el futottanak, egy keppen kgtek ma-
ganak tulajdonithattya, miért czinall kgtek ollyan Artic-
ulosokat.

En Vram a kgd kevansaga zerint örömet intercedalnek
ő Naga előtt kgd mellet de eo Naga itthon ninczen, még teg-
nap elöt el ment innét, Isten megh hozvan ő Nagat örömet
megh czelekezem, csak hogy egy supplicatiot irasson kgd, s
küldgye Colosvara Batai Uram kezehez, ő kglme el küldheti
hozzam, mert az valaszt tudgy a kgd a supplicatióra írnia eo
Naga, s a szerint írnak oztan a paranczollatot, ha megh adna
ő Naga, nem sokara hazajeo ismet, azt mondjak.

Az Eöczemet Batai Urammal hattam volt Colosvarat, azt
hizen kgdet varta hogy be menne oda Colosvara, ha kedve le-
zen hozza, s kgdhez el megjen, kgdet kerem ne hadgya, hanem
oktassa es taniczja.

Director vrammal attolfogva meg nem lehettem szembe a
dologrol feledekeny nem vagyok ha Isten szenben jutatt ő
kglmevel mindenkepen bezelgetek ő kglmevel.

Urunk ő Naga előttis valamikor arra valo alkalmatosagh
adatik io törökedeo lezek. Mostan igen sok dolva volt eo
Naganak a sok keovetek miat, Lengiel, Suet, Kozak, Tatar,
Moldovai, Havasalföldi keovetek voltanak, mind az eo Naga
favorat kevaniak, kivaltkeppen az Lengiel követ, Archi
Episcopus jesuitat hozzot magaval, olly meltatlan dolgot
kevan, hogy megh czodalkoznek kgd rajta, hogy az Fiat oda
adgya nekik eo Naga hogy eok nevellyek fell es a kiraly ma-

ganak adoptalna. Sub rosa irom ezeket kgdk. Karon mutatt-
nak karvariat.

Amiben Uram tudhatok s elegseges lehetek kgdk szere-
tettel igyekezem kedveskedni.

Alba 25 Maji Anno D. 1656

Kgdk minden ideoben szeretettel szolgál

Czulai Georgy mp.

Mai lelöhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL Lymbus
12. csomo

1657. február 20 Gyulafehérvár

Csulai György levele Cseffei Lászlóhoz.

Az Ur Isten minden idveseges aldasokal es mostani
beteges allapattiaban keniebséget latogasa kgdet.

Hogy kgd Uram az en kiczin tekintetemert azt az hituan
Eoszemett melleje fogadta volt, es minden io akaratiat mu-
tatta, es tovabbais eremest miden jot czelekedet volna ve-
le, ha rossz emberre nem teotte volna magat, kgdtól mint io
akaro bizodalmas uramtól nagy beocziullettel veottem. Hogy
immar rosza /! / teotte magat, es a kgd io akarattyat res-
pualta, az immar az eo rosszaga, ha neki nem kel a tiszte-
segh es beocziilletes io akarattja hozzank ugyan helien ma-
rad affellől. Egykeppen uram igen akarom, hogy el megjen,
mert igen tartottam attól hogy kgdet valahogy megh ne tre-

fallia, mint engemet, ugyan megis hattam vala Benkő Balint Boczem Uramnak, hogy megh jelencze kgdk, hogy tudhasson őrizkedni tole. Affelől uram ez utanis valamiben en tudhatok szeretettel szolgálok kgdk.

Eztis akaram kgdk ez alkalmatosaggal ertesire adni, de csak sub rosa irom kgdk. Igen rossz hireink vagynak nap keletreol, a Tatar Török feniegetnek bennünket, a mint a ket olah vajdak es a Portarol iriak eok addig is Taborba szallottanak es innetis segittseget kivannak, csak Isten tudgya mint leszen dolgaink. A Partarol is azért jeot volt a Cziauz, hogy Urunkat prohibeallia, hogy el mennien; valóban bania /?/ el menetelit, azon vagynak hogy mentől hamarab leg/.../ vadallianak bennünket. Lengiel országban Urunk eddigh szerenczissen progreal, sok Lengiel Urak imar hozza hodoltanak. /.../ is megh attam, eddigh Krakkoba be ment, felő igen hogy a menyit ott nyerun ide hatra teobbet ne veszissunk.

Az ur legyen otalmunk es erős kö varunk. Albae 20.

Febr. A. 1657.

kgdk minden ideoben szeretettel szolgál

Csulai Geirgy

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL Lymbus

12. csomó

1657. április 15. Cmielow

II. Rákóczi György levele Cseffei Lászlónak.

Georgius Rakoci Dei gratia Princeps Transylvaniae
partium Regni Hungarian Dominus et Sicularum Comes

Generose fidelis Nobis Dilecte, salutem cum favore.

Die 17 Februarii nekünk irt kegđ levelet el vettük, abban
jelentett kívánságát kegyelmesen meg értettük. Azért Direc-
tor hivünknek im parantsoltunk, az több possessorokatis,
kik rajtunk kívül, Peczet Szegben birnak, admoveállya,
Orszag Articulusa szerint producallyanak, s kegđet ottan
tudosittsa felöle. Eidem et decaetero benignitatum nostrae
propensi manen?

Datum in Castris nostris ad oppidum Csmelow, die 15
Aprilis 1657.

Ge. Rakoczy

Ez után Szabó György ráírta: május 10-én érkezett a levél
Kolozsvárra, Csütörtökön, és Dési István hozta.

Mai lelőhelye: OL F 12 Gyulafehérvári Káptalan OL Lymbus
12. csomó

